

”Ja vielä lusitaan”

Rikoksenuusijan urakertomuksen hahmottuminen haastattelukerronnassa

Satu Virtanen

Jyväskylän yliopisto

Historian ja etnologian laitos

Etnologian pro gradu -tutkielma

21.8.2017

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	4
Taustaa.....	4
Tutkimuskysymys.....	4
Katsaus aiempaan tutkimukseen ja kirjallisuuteen.....	5
Keskeiset käsitteet.....	8
2. Tutkimusaineisto.....	14
Aineiston esittely.....	14
Vankila tutkimusympäristönä.....	15
Tutkimusetiikka.....	18
Aineistokritiikki.....	22
3. Vanginura henkilökohtaisessa kerronnassa.....	23
Ura?.....	23
Vanginura tutkimuskirjallisuudessa.....	23
Vanginura haastattelupuheessa.....	25
4. Minädiskurssit.....	29
Minä vankina.....	30
Minä rikollisena.....	38
Minä ihmisenä.....	42
5. Kuusi urakertomusta.....	46
Kristian: kriittinen maailmanmies.....	47
Julius: vankiyhteisön hylkimä.....	54
Anna: toisenlainen naisvanki.....	60
Henri: elämänmenon tarkkailija.....	66

Vili: rikollinen luonne.....	74
Lauri: itsensä löytänyt.....	80
6. Päätelmiä.....	85
Onko tämä ura?.....	85
Lähteet.....	89
Liitteet: kysymysrungot.....	93

1. Johdanto

Taustaa

Minulta on toisinaan kysytty, miksi hakeuduin nimenomaan vankiloihin ja rikoksenuusijoiden pariin tutkielman tekijäksi. Perimmäiset syyntä ovat henkilökohtaisia. Ensi alkuun olin utelias. Tirkistelynhalu on ruma mutta varsin inhimillinen taipumus, ja se toimikin napakkana sysäyksenä kenttätöiden aloittamiselle. Toisena syynä oli jonkinlainen, ehkä nimenomaan naisille tyypillinen matildawredemäinen halu ymmärtää rikollisten ja vankien elämää. Tämä näkynee tutkielmani ymmärtävässä tutkimusotteessa. Kolmanneksi olin kiinnostunut urautumisesta ja kaavoihin kangistumisesta, joita havaitsen usein itsessäni ja ympärilläni. Arvelin, että juuri rikoksenuusijoiden ajattelussa ja toiminnassa olisi paljon haitallisia malleja, joita he eivät ole kyenneet muuttamaan. Halusin siis miettiä, kykeneekö ihminen muuttamaan ja jos, niin miten hän sen tekee.

Neljäntenä, ehkä voimakkaimpana, lähtökohtana oli ulkopuolisuuden ja vierauden tunne, jota olen itsekin kokenut niin kauan kuin muistan. Kun ryhdyin tutkimaan rikoksenuusijoiden henkilökohtaista kerrontaa, oletin, että keskeiseksi teemaksi nousisi nimenomaan ulkopuolisuus, vieraus ja marginaalisuus: se, miten informantit etsivät identiteettiään ja asemaansa suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Näin osittain kävikin, mutta toisaalta käsitin tutkimusprosessin aikana, ettei ulkopuolisuus ole mikään itsestään selvä ja yksioikoinen asia edes pitkäaikaisten rikoksenuusijoiden kohdalla.

Tutkimuskysymys

Tässä työssäni tutkin rikoksenuusijoiden henkilökohtaista kerrontaa, sitä, mitä, miten ja miksi rikoksenuusijat kertovat niin sanotusta vanginurastaan ja itsestään vankeina, rikollisina ja ihmisinä. Tutkimusaineistoni koostuu 22 rikoksenuusijan haastattelusta, jotka olen tehnyt neljässä eri vankilassa Suomessa vuonna 1998. Tutkimukseni keskeisen käsitteistön ja teoriapohjan muodostavat henkilökohtainen kerronta (ks. luku 1) identiteetti henkilökohtaisessa kerronnassa, uradiskurssi (ks. luku 3) sekä kolmenlaiset minädiskurssit: minä vankina minä rikollisena ja minä ihmisenä (ks. luku 4). Uradiskurssin lähtökohtana on ajatus vanginurasta, jota ryhdyn informanttien kanssa pohtimaan: ovatko he mielestään urautuneita vankeja vai eivät. Minä vankina -diskurssi kytkeytyy informantin kokemuksiin itsestään vankina, minä rikollisena -diskurssi taas heidän

näkemyksiinsä itsestään rikollisina. Minä ihmisenä -diskurssi kattaa informanttien muun elämän, johon ei liity vankilassaoloa tai rikollisuutta. Kaikki kolme minädiskurssia hahmottavat osaltaan ajatusta urautumisesta. Ura- ja minädiskursseista haastattelutilanteissa rakentuvia kertomuksia nimitän urakertomuksiksi.

Tarkasteluni etenee siten, että ensin pyrin luonnostelevaan vanginuran käsitettä sekä tutkimuskirjallisuuden että informanttien haastattelutilanteessa esittämien määrittelyjen avulla (luku 3). Sitten esittelen kolmenlaiset minädiskurssit, jotka yhdessä muodostavat laajemman, ydindiskurssiksi nimeämäni uradiskurssin (luku 4). Tämän jälkeen otan lähilukuun kuuden informantin haastattelukerronnat: aluksi esittelen kertojat ja haastattelutilanteet sekä heidän kertomustensa rakentumisen pääpiirteissään, sitten pureudun tarkemmin kertomusten minädiskursseihin ja lopuksi summaan sen, millainen urakertomus kullekin kerronnan perusteella hahmottuu (luku 5).

Katsaus aiempaan tutkimukseen ja kirjallisuuteen

Tutkimuskirjallisuus

Suomalaista vankila-, vanki-, rikos- ja rikollisuustutkimusta on tehty pääasiassa yhteiskuntatieteiden (sosiologia, sosiaalipsykologia, yhteiskuntapolitiikka) piirissä. Tutkimukset voi jakaa karkeasti kolmeen osaan. Useat opinnäytetöiden tekijät, jotka ovat suorittaneet konkreettista kenttätöitä vankien parissa, lähestyvät aihettaan vankien aseman, elämänhallinnan ja selviytymisstrategioiden näkökulmista. Anna Heinosen *Teräsmies ja kävelevä hyypiö* (1998) hahmottelee vankien haastattelutarinoista rakentuvaa elämänhallinnan kokemusta tai sen puuttumista. Keskeistä on mielekkyyden ja merkityksen hakeminen elämälle ja siitä kerrotulle tarinalle vankilan kaltaisessa ympäristössä. Saija Järvisen sosiologinen tutkimus *Pilveä, puntteja ja päiväunia* (1988) valottaa nuorisovankien selviytymisstrategioita, joista oleellisimpia ovat kapinointi ja sääntöjen vastustaminen. Kun tällaisten roolien tai käyttäytymismallien avulla ei selviydytä siviilissä, kierre on valmis. Tiina Lehmikosken *Vallattomat vangit* (1988) käsittelee useampikertalaisten omaisuusrikollisten elämää Michel Foucault`n ja Erving Goffmanin analyysimallien avulla. Lehmikoski jaottelee haastatellut lusimistyyliensä mukaan uhmakkaiksi, keskittien kulkijoiksi tai lannistuneiksi luovuttajiksi. Susanna Salinin *Elinkautisvangit* (1996) kuvaa neljän elinkautiseen vankeuteen tuomitun henkilön identiteetin uudelleenrakentumista pitkän

vankeustuomion aikana.

Edellistä monisyisemmän näkökulman rikoksenuusijoiden maailmaan avaa tutkimus, jossa henkilöitä ja heidän elämäänsä ja tarinoitaan tarkastellaan laajemmassa kehyksessä. Juha Kääriäisen väitöskirja *Seikkailijasta pummiksi* (1994) on karu mutta ymmärtävä kuvaus rikosurasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä. Tyypillinen suomalainen rikoksenuusija näyttäytyy siinä ensin nuorena, itsensä vapaaksi kokevana seikkailijana, joka myöhemmin alistuu ja hyväksyy asemansa jopa yhteiskunnan pohjasakkana. Margit Kyngäksen seurantatutkimus *Vankeus miehen elämänsä aikana* (2000) puolestaan kartoittaa nuorena vankeuteen tuomittujen miesten lapsuutta, vankeusaikaa ja mahdollista vankeudenjälkeistä elämää. Tutkimusta leimaa vahva näkemys vankeusrangaistuksen tuottamasta huono-osaisuuden kokemuksesta.

Kolmas tutkimuslinja painottuu enemmän rikoksiin, rikollisiin ja heidän keskinäisiin suhteisiinsa. Kauko Aromaan *Varkaan ammatti ja sen tuki-instituutiot* (1982) selvittelee alamaailman käsitettä ja ammattimaista varastamista sosiaalisena instituutiona. Janne Kivivuoren *Varas varkaana* (1992) käsittelee varkauksista tuomittujen selityksiä toiminnalleen ja rikosten tekemisen sijoittumista heidän maailmankuvaansa. Kivivuori on laatinut myös tutkimuksen *Rikollisten veljeys* (2011), joka sisältää kriminologisia näkökulmia rikollisten välisiin suhteisiin.

Leo Lipsosen *Vankilaslangin sanakirja* (1990) on hiukan toisenlainen mutta sinällään mielenkiintoinen katsaus vankilakulttuuriin ja sen sisäistämiseen. Vankilaslangi on ennen kaikkea puhe- tai ilmaisutapa, jolla kytkeydytään yhteisöön ja rajataan ulkopuoliset pois. Slangi voi antaa ihmisistä melko yksiulotteisen ja kalsean kuvan, lähinnä siksi, ettei se kuvaa tunteita kuin korkeintaan kujeilevaan sävyyn. Teosta voi luonnehtia ensyklopediaksi.

Vankitarinat

Vankeutta ja rikollisuutta on käsitelty myös kaunokirjallisissa sekä faktan ja fiktion rajamailla liikkuvissa teoksissa. Olavi Räsäsen *Ulkopuolinen* (1995) on hyvin henkilökohtainen, kitkeräkö monologi. Siinä näkyy selvästi vankien elämäkatsomukseen liittyvä pluralistinen harha, jonka Anna Heinonenkin mainitsee tutkimuksessaan. Koska vangit suojaavat tarkasti yksityisyyttään, he kuvittelevat olevansa maailmassa ainutlaatuisia kummajaisia, ikuisesti ulkopuolisia (Heinonen 1998, 84). Mielestäni tällainen harha ja ajattelutapa pätee moniin muihinkin ihmisiin kuin

vankeihin, periaatteessa se voi joissakin elämäntilanteissa koskettaa ketä tahansa. Jos ei kykene kommunikoimaan toisten kanssa, luulee, ettei kukaan muu koe tai tunne samalla tavalla. Vangeilla tilanne voi tietenkin olla erityisen äärimmäinen.

Martti Ilmari Turusen *Vankilablues* (1992) on melko samantyyppinen kuin Räsäsen tarina. Turunen on kirjoittava rikoksenuusija, jonka tarina rakentuu pienoisromaanin kaltaiseksi. Siinä on paljon kaunokirjallisia elementtejä kuten dialogia, tilannekuvauksia ja takaumia. Päällimmäiseksi teemaksi kohoaa itsetutkiskelu, itsen hahmottaminen kirjoittamisen avulla. Kirjoittaminen selkiyttää ajatuksia. Tekstistä nouseva minä on sekä olosuhteiden uhri että autonominen kapinallinen.

Jani Mielosen *Jani, teurastajan poika* (1993) koostuu ”kaiken kokeneen, alkoholisoituneen, narkomanisoituneen ja kriminalisoituneen” Mielosen vankilan toverikunnan *Piuha*-lehdessä julkaistusta elämäkerrasta sekä erikseen kirjoitetuista myöhemmistä vaiheista. Kirjassa on myös dokumenttiaineistoa kyseisestä henkilöstä, kuten mielentilatutkimuslausuntoja. Näin kerrottavasta ihmisestä muodostuu moniulotteinen kuva. Mielosesta ei ole haluttu tehdä ”tapausta”, vaan vaikutelma on tarkoituksellisen ristiriitainen ja mosaiikkimainen. Tarinassa on myös paljon päällekkäisyyttä ja toistoa. Tutkija Kauko Aromaa pohtii kirjan esipuheessa sitä, onko tämänkaltainen kirjallisuus lähinnä tirkistelyä ja jonkinlaista empatian kerjäämistä. Onko ”hylkiöiden sympatiseeraaminen” arveluttavaa ja pyritäänkö siinä hyväksymään tuomittavia tekoja? Aromaa toteaa kuitenkin, että tässä tapauksessa asioista puhutaan kauhistelematta siksi, että ne todellakin ovat niiden kertojalle tavallista arkielämää. (Aromaa 1993, 9-23.)

Nikki Pitkäsillan *Lusijaneidoissa* (1995) kolme eri-ikäistä naisvankia kertoo elämästään. Tarinoita luonnehditaan pienoiselämäkertoiksi. Ne ovat toimitettuja, mutta paikoitellen puhekielisiä, eläviä ja havainnollisia. Pitkäsillan ajatuksena on ollut tuoda esiin nimenomaan vaietumpi ja piilossa olevampi naisnäkökulma vankeihin ja vankilamaailmaan. Onko vankila tai rikosura naisen kohdalla julmempi, syrjivämpi ja leimaavampi kuin miehen? Yksiselitteistä vastausta kirja ei anna. Kolmen naisen kertomuksissa on yhtäläisyyksiä ja eroja. Tarinat eivät ole kovinkaan kronologisia vaan ne rakentuvat erilaisten teemojen ympärille kuten ”lapsuus”, ”miehistä”, ”syyllisyydestä” ja ”tatuoinneista”.

Veijo Teittisen *Vangin filosofia* (1993) poikkeaa aiemmin esitellyistä kirjoista merkittävästi. Teittinen pyrkii paljastamaan prosessin, jossa vangista tulee vanki. Hänet riisutaan ja hänelle annetaan numero, hän muuttuu niin fyysisesti kuin henkisestikin systeemin osaksi. Kirja on

mielestäni varsin uuvuttavaa pseudofilosofointia, jota vaivaa konkretian puute. Ajatuksista ei saa oikein otetta, ne jäävät turhan häilyviksi, korkealentoisiksi ja maailmoja syleileviksi. Selkeät tarinat, katkelmallisemmatkin, toimivat huomattavasti tehokkaammin. Ne tuovat todellisuuden selittelemättä iholle.

Keskeiset käsitteet

Henkilökohtainen kerronta

Leea Virtanen määrittelee henkilökohtaisen kertomuksen totena esitetyksi kertomukseksi, jossa raaka-aineena ovat arkitodellisuuden tapahtumat ja henkilöt ja kertomuksen luonteen ja perushahmotuksen määräävät kertojan senhetkiset persoonalliset pyrkimykset sekä kuulijat (Virtanen 1982, 202). Sandra Stahlin luonnehdinnan mukaan henkilökohtainen kertomus sisältää esteettisesti hyväksyttävän dramaattisen rakenteen, se on totuudellinen ja kertojan ja kertomuksen päähenkilö on sama (Stahl 1989, 15).

Edellä olevissa määritelmissä henkilökohtaisesta kerronnasta puhutaan yksittäisinä kertomuksina. Kun pyysin haastateltaviani kertomaan vanginuransa alusta tähän päivään saakka, olin hakemassa juuri tällaista helposti rajattavaa kerronnallista kokonaisuutta. Osa informanteista alkoikin kertoa tarinaansa vuolaasti ja perusteellisesti, jopa varhaislapsuudesta saakka. Toiset taas tyytyivät parin lauseen lakonisiin toteamuksiin, joita aloin tarkentaa ja laajentaa sitten omilla lisäkysymyksilläni. Myös niiden informanttien kohdalla, joille kertominen oli sujuvaa ja luontevaa, täydentävät kysymykset avasivat uusia näkökulmia ja aihealueita kerrontaan.

Henkilökohtaisen kerronnan kohdalla onkin mielekkäämpää puhua nimenomaan kerronnasta, ei kertomuksista. Leea Virtanenkin viittaa määritelmässään juuri kertomistapahtumaan, johon myös kuulijat ovat osallisina (Virtanen 1982, 202). Tässä tapauksessa vangin henkilökohtainen kerronta on tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottu kertomistapahtuma, jossa keskeistä on minun ja informantin välinen vuorovaikutus sekä verbaalilla keskustelutasolla että nonverbaalisti. Eerika Koskinen-Koivisto toteaa, että kaikki vuorovaikutustilanteissa rakentuvat haastatteluaineistot ovat luonteeltaan dialogisia. Tieto rakentuu prosessinomaisesti ja intersubjektiivisesti tutkijan ja tutkittavan välisessä vuorovaikutuksessa. Elämäkertomus muodostuu aina suhteessa toiseen tai toisiin. Yksilö käy kerronnassaan dialogia paitsi haastattelijan, myös itsensä ja ympäröivän

maailman kanssa (Koskinen-Koivisto 2014, 2, 12.) Myös Outi Fingerroos puhuu tutkimuksessaan siitä, miten tutkijan ja tutkittavan välisessä primaaridialogissa käydään samalla varjodialogia kolmannen kanssa (Fingerroos 2003a, 98). Omassa aineistossani tämänkaltainen dialogisuus hahmottui muun muassa seuraavissa, ensimmäisen haastatteluni esimerkeissä:

K: Sää oot, mä kysysin tässä, että minkälaiset tekijät sai tän vanginuran jatkumaan, niin ne on varmaan sitten ne...

V: Ne on ne taloudelliset ja sit ne, ja no kun ei sitä oikein itekään tiä, mikä siinä on, sitä aina ehtii niitä kaikenmaailman selityksiä, vittu, loppujen lopuks, itessähän se vika on kun täällä ollaan. Mutta niin tuota, sanotaanko se, että sitä kautta saa helepommin pääsee hankkiin, sen takia sitä ollaan, sieltä saa helepommin rahaa. Tietysti onhan siinä sitten se riski suurempi, korkeempi hinta maksetaan takasin, mutta kumminkii, ei tuolla, siviilissä jos sulla on kämpät ja muuta, niin et sinä pärjää, siinä pitäis elää ja asua ja hoitaa lapset ja muuta, niin ei perkele tule mittään. (H1, 4.)

K: Mites sää yleensä uskosit, että vangit pystyy vapautumaan tämmösestä vanginurasta?

V: Vaikee, helvetin vaikee. Tämän pitäis olla vankien hoitolaitos, täältä pitäis niinku, alunperin kai niillä on ollu kuvana se, että vanki pitää sopeuttaa takasin yhteiskuntakelpoiseksi, paska, ei mitään toivookaan, täällä vaan, ei sen kummosempaa, se on ihan sama, vaikka vaan betonilla muurataan aita ja siellä vaan oltasiin sisällä se määräaika niin se on ihan sama asia. (H1, 4.)

Informantti siis vastaa paitsi minulle, myös ”toisaalle” eli yhteiskunnalle, vankeinhoitolaitokselle ja itselleenkin.

Identiteetti henkilökohtaisessa kerronnassa

Henkilökohtainen kerronta paneutuu jo nimensäkin mukaisesti henkilöön itseensä ja hänen elämäänsä. Sandra Stahlin mukaan henkilökohtaisen kerronnan tärkein funktio on minän konstruointi, yksilön identiteetin vahvistaminen ja ylläpitäminen sekä kertojalle itselleen että kuulijalle (Stahl 1989, 21). Määritelmä tuntuu vakuuttavalta, mutta vaatii tarkennuksia. Omassa haastatteluaineistossani on paljon sellaista kerrontaa, jossa informanttini kertovat nimenomaan itsestään ja elämänsä kulusta, pyrkivät rakentamaan jonkinlaisen ehyen ja ymmärrettävän

kertomuksen. Silti mukaan mahtuu myös aineistoa, joka liikkuu täysin yleisellä tasolla ja joka voidaan ymmärtää itsen rakentamiseksi kerronnassa. Laura Aro toteaa, että periaatteessa mikä tahansa kerronta voi sisältää identiteettiä kuvaavaa ainesta. Kysymys on kertojan inhimillisestä tarpeesta tehdä itseään ymmärrettäväksi ja tulla ymmärretyksi. (Aro 1996, 13.) Ymmärretyksi tuleminen voi olla juuri vangeille tärkeää, sillä heidän kertomuksensa ja kerrontansa sisältää usein arveluttavia ja moraalisesti paheksuttuja elementtejä.

Susanna Salin toteaa elinkautisvankitutkimuksessaan, että hänen tavoitteenaan on ollut lisätä tutkittavien itseymmärrystä eikä hän ole missään tapauksessa halunnut herättää heissä ahdistusta (Salin 1996, 54). Omat haastateltavani eivät toivon mukaan ahdistuneet haastattelutilanteista, ainakaan mitään sellaista en päällepäin havainnut. Tosin en usko, että haastattelutilanne sinällään edesauttoi myöskään itseymmärryksen lisääntymistä tai Sandra Stahlin ajatusten mukaista identiteetin vahvistamista. Tällainen tavoite vaikuttaa minusta turhan kunnianhimoiseltakin. Itsestäni tuntui useimmiten siltä, että vangit vain vastailivat kysymyksiini, kertoivat asioistaan annettujen aiheiden pohjalta.

Ajatusta kerronnallisesta identiteetistä sivuaa myös Vilma Hännisen käyttämä sisäisen tarinan käsite. Sillä tarkoitetaan ihmisen mielen sisäisäistä prosessia, jossa ihminen tulkitsee omaa elämäänsä tarinallisten merkitysten avulla. Sisäinen tarina saa ilmaisunsa kerronnassa, mutta osittain se jää myös piiloon. Kaikkia kokemuksia ei kerrota. (Hänninen 1999, 18.) Omassa aineistossani haastateltavani todennäköisesti vain lohkaisivat tietyn osan elämästään kerrottavaksi. Varmasti paljonkin jäi vain heille itselleen, mutta julki tulleesta kerronnasta voi toki päätellä muutakin kuin vain sen, mikä siitä päällepäin näkyy.

Laura Aro käsittelee väitöskirjassaan kyläläistensä kerrontaa identiteettikertomuksina. Identiteettikertomuksen strukturoivia elementtejä ovat aika (aikataso, jolla puhe liikkuu, tapahtumien kronologia), paikka (kylä emotionaalisenä paikkana), ihmiset (kerrontaan sisältyvät henkilöt ja heidän tehtävänsä siinä), tapahtumat (käänteentekevät tapahtumat, tapahtumattomuus), elämänselitykset (moraalis-eettiset kannanotot) sekä ”minä”, ”itse” suhteessa edellisiin elementteihin. ”Minän” erilaisia aspekteja ovat reaalinä, ideaalinä, historiallinen minä, sosiaalinen minä sekä moraalihistoriallinen minä. (Aro 1996, 66-73.) Oman haastatteluaineistoni diskurssit rakentuvat osin samankaltaisista elementeistä: aikatasoina mennyt nykyhetki ja tuleva, paikkana useimmiten vankila fyysisenä ja henkisenä ympäristönä, informantin elämään liittyvät ja liittyneet ihmiset, heidän elämänsä tapahtumat sekä elämänselitykset, jotka ovat tavallisimmin

moraalissävytteisiä tai ymmärrystä hakevia. Näihin kerronnan elementteihin en tässä tutkimuksessa pureudu kovinkaan tarkasti, vaikka toteankin urakertomusten sisältävän myös identiteettikertomuksen piirteitä. Jo tutkimukseni rajallisuuden vuoksi hahmotan aineistoni diskurssit hieman laajemmin ja ilmavammin.

Urakertomukset

Määrittelen vankien vuorovaikutteisessa haastattelutilanteessa tuottaman puheen urakerronnaksi ja tästä kerronnasta konstruovat kertomukset urakertomuksiksi. Kertomukset ovat usein katkonaisia, sirpaleisia, palailevia ja hitaasti hahmottuvia. Ne vaativat myös tulkintaa ja tiettyä ymmärrystä nähdä ne kertomuksina.

Miellän urakertomukset osaksi henkilökohtaisen kerronnan kenttää. Urakertomukset myötäilevät Leea Virtasen ja Sandra Stahlin näkemyksiä henkilökohtaisesta kerronnasta, mutta myös poikkeavat niistä. Urakertomusten dramatiikka voi jäädä melko laimeaksi ja huomaamattomaksikin, johtuen lähinnä neutraalista ja lakonisesta kertomistavasta. Kertoja vain raportoi elämäänsä toteavaan sävyyn. Seuraava esimerkki on ensimmäisen informanttini haastattelupuheen alusta:

No mä kaheksanneljä tulin lusimaan ja vielä lusitaan. Siinähan se, omaisuusrikoksia suurin osa. Ainut vuos mitä en oo lusimassa ollu yheksänkaks, muina vuosina aina. Ei siitä oo paljo sen enempi kertomista. (H1, 1.)

Tämän katkelman voi nähdä jo itsessään pienenä kertomuksena. Haastattelun edetessä kertomus laajenee, syvenee ja tarkentuu jonkin verran, mutta sen väritön ja melko tasapaksu yleisilme säilyy.

Kysymys kertomuksen tai kerronnan totuudellisuudesta on tutkimuksellisesti haastava. Esimerkiksi Laura Aro toteaa, että kertoja saattaa muokata kertomuksensa totuutta saavuttaakseen kuulijansa huomion ja antaakseen itsestään edustavamman kuvan (Aro 1996, 50). Kenttätöitä tehdessäni vankiloiden henkilökunta hymähteli usein, että vangit saattavat kertoa minulle mitä tahansa. Jopa informantit varoittelivat minua toistensa puheista. Minun oli melko vaikea selittää, etten voi enkä välttämättä haluakaan tutkia mitään erityistä totuutta vaan ainoastaan kerrontaa. Etnografinen tutkimus perustuu myös lähtökohtaisesti relativismille. Kentältä saatava tieto ei ole tutkijalle sinällään oikeaa tai väärää. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 14.)

Lähinnä elämäkertatutkimuksen piirissä on esitetty rajuja väitteitä erilaisten elämäntarinoiden, sekä suullisten että kirjallisten, totuudellisuudesta. Muun muassa Anni Vilkkö ehdottaa omaelämäkertojen analysoimista kertomuksina niin, ettei elämäntarina ole oikeasti tapahtunut reaali maailmassa vaan tapahtuu kertojalle kerrontatilanteessa (Vilkkö 1990, 82). Richard Baumanin mukaan sillä, onko kerrottu todellisuudessa tapahtunut vai ei, ei ole merkitystä, koska tapahtumat ovat vain kertomuksen abstraktioita ja vasta kertomuksen merkityksenantorakenteet luovat tapahtumiin koherenssia ja samalla kertomus saa muodon vasta itse kertomistapahtumassa (Bauman 1986, 5). Yhdyn ainakin osittain näihin näkemyksiin. Kerrottu todellisuus on yksinkertaisesti erilaista ja eritasoista kuin niin sanottu ympäröivä faktapohjainen todellisuus, etenkin tutkimassani vankilaympäristössä, jossa kerrontatilanteet ovat hyvinkin keinotekoisia.

Urakertomusten päähenkilö on kertoja itse, mutta, ainakin tiettyyn rajaan saakka, miellän urakertomukseen kuuluviksi myös ne asiat ja tapahtumat, jotka eivät ole suoraan kytköksissä kertojaan itseensä. Tarkoitan tällä esimerkiksi politiikasta puhumista. Taina Ukkonen toteaa, että epätäsmällisiksi mielletty henkilökohtaisen kerronnan käsite voidaan rinnastaa kokemuskerronnan käsitteeseen. Tällöin kerronnan kohteena olevan kertomuksen ei aina tarvitse välttämättä olla kertojan oma, mutta kerronnan sisältö voi silti olla kokemuksellinen. (Ukkonen 2000, 26-27.)

Urakertomuksissa voidaan havaita piirteitä elämäkertomuksesta, identiteetikertomuksesta, kokemuskertomuksesta sekä avainkertomuksesta. Laura Aro määrittelee kiteytetysti elämäkertomuksen kertomukseksi kertojan elämästä, identiteetikertomuksen kertomukseksi ”minusta” (Aro 1996, 51-52). Ymmärrän nämä kertomustyypit toisiinsa kietoutuneiksi ja vuorovaikutteisiksi. Urakertomukset pyrkivät hahmottamaan kertojien elämänkaarta oleellisine käänteineen ja tapahtumien. Rinnalla kulkee tarve itsemäärittelyyn ja -ymmärrykseen, joka suoraan tai epäsuorasti. Näitä puolia yhdistää juuri ajatus ”urasta”: kuinka mahdollinen ura urkeni ja eteni, kuinka näen itseni siinä.

Annikki Kaivola-Bregenhøj tarkoittaa avainkertomuksilla kertomuksia, jotka ovat kertojilleen merkityksellisiä ja latautuneita niiden sisältämien käänneiden vuoksi (Kaivola-Bregenhøj 2007, 209). Mielestäni sellaiset urakertomukset, jotka sisältävät puhetta elämänmuutoksesta, aktiivisesta kääntymisestä toiseen suuntaan, voidaan ymmärtää, ainakin ajoittain ja osittain, eräänlaisina avainkertomuksina.

Eerika Koskinen-Koivisto esittää avainkertomuksen rinnalla myös avaindialogin käsitteen. Siihen sisältyy laajimmillaan tulkinta kaikesta kerrotusta, elämäkertomuksen kokonaisuudesta. Sitä voi pitää eräänlaisena yhteenvetona merkittävistä kokemuksista ja elämänvaiheista. (Koskinen-Koivisto 2014, 12-13.) Tästä esimerkkinä ote erään informanttini puheesta:

Ja nyt, jos mä äkkiloikkaan tähän, tähän päivään, niin tällä hetkellä mä olen vieläkin tietysti rikollinen. Mä, mä olen tääl aika paljo karsinu, mutta mä käyn ritsal reissul aika usein, et mä menen liikkeisiin, et se on mun mielest moraalisempaa, ku vieä jostain tommosesta paikkaa, niin, niin mä menen liikkeeseen ja nappailen sieltä aika paljon, aika paljon täytyy sanoo, et aika paljon. Mutta kuitenkin on semmonen määrätynlainen herääminen tapahtunu, et mä yritän niinku normalisoitua, et sitä aina enne niinku jollain tavalla halveksikin kaikkia normaaleita ja normaali tommosia massoja, mut nyt on sen verran vanha jo, että on niinku hyväksyny sen. (H17, 10.)

Informantti kiteyttää oman elämänsä tämänhetkiseen tilanteeseensa: hän pitää itseään edelleenkin rikollisena, mutta toteaa myös muuttuneensa ja kasvaneensa.

Avainkertomus ei tarkoita kuitenkaan sitä, että ihmistä itseään pyrittäisiin tuntemaan, saati arvioimaan kertomuksen avulla. Taina Ukkonen pohdiskelee nuoren naisen päihdetarinaa koskevassa artikkelissaan kokemukseronnan ja -kertomuksen roolia ja paikkaa. Siinä missä sosiaalitieteissä narratiivisessa tutkimuksessa tarkastellaan kertomalla tuotettua ilmiötä, folkloristisessa kokemukseronnan tutkimuksessa kohteena ovat kertomusten ja kerronnan ominaispiirteet. (Ukkonen 2007, 2.) Ei tehdä siis niinkään havaintoja itse kertojasta ja hänen elämästään, vaikka puhuttaisiin hänen identiteetistään. Itse olen nimenomaan kiinnostunut kerronnasta ja kertomuksista, en juurikaan kertojista. Tämä liittyy vahvasti tutkimuseettisiin pohdintoihini, joista kerron tarkemmin erillisessä luvussa.

Diskurssi

Aineistoni lähestymistapaa voi luonnehtia diskurssianalyttiseksi tai ehkä ennemminkin erilaisten diskurssien tutkimiseksi. Diskurssintutkimus ei ole varsinainen tutkimusmenetelmä vaan väljä teoreettis-metodologinen viitekehys, jonka avulla voidaan tutkia monenlaisia kielen käyttöön

liittyviä kysymyksiä (Turunen 2011, 71). Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen määrittelevät diskurssin säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemiksi, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja luo sosiaalista todellisuutta (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 34). Konkreettisesti diskurssit tarkoittavat vaikkapa tiettyä tekstiaineistoa tai puhetapaa (esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 23-26). Omassa aineistossani hahmotan diskurssit toistuvina puheenaiheina, jotka rakentavat kerronnallista kokonaisuutta. Myös Laura Aro määrittelee diskurssit erilaisiksi puhumis- ja ajattelumaailmojen muodoiksi ja pitää haastattelua eriyisenä diskurssin muotona ja kahden diskurssin kohtaamistilanteena (Aro 1996, 12-13).

Jaottelen vankien urakertomusten diskurssit kolmeksi minädiskurssiksi: minä vankina, minä rikollisena ja minä ihmisenä. Hahmotan kerrontatilanteet verkostoina, joissa erilaiset identiteettiä koskevat diskurssit liikkuvat lomittain ja osin päällekkäinkin. Keskeisen ydindiskurssin, joka kattaa kolme minädiskurssia, muodostaa ajatus vanginurasta.

Diskurssit ovat valikoituneet subjektiivisten näkemysteni mukaan lukemalla haastatteluaineistoani läpi yhä uudelleen. Vankeuteen, rikoksiin ja muuhun henkilökohtaiseen elämään liittyvät puheenaiheet kattavat koko haastatteluaineistoni lähes täysin.

2. Tutkimusaineisto

Aineiston esittely

Aineistoni koostuu 22 vangin, 19 miehen ja kolmen naisen, teemahaastatteluista. Teemahaastattelua on luonnehdittu puolistrukturoiduksi tai puolistandardoiduksi haastatteluksi, jolle on ominaista se, että jokin haastattelun näkökohta on päätetty etukäteen, mutta ei kaikkia. Haastatteluissa käydään läpi samat teemat ja aihepiirit, mutta kysymysten muotoilu ja järjestys usein vaihtelevat. (Tiittula & Ruusuvuori 2005, 11.) Omissa haastatteluissani lähtökohtana oli aina ajatus vanginurasta tai ainakin tietynkaltaisesta urautumisesta. Olin laatinut tämän pohjalta kysymysrunгон, jonka kysymykset mielestäni kytkeytyivät pääteemaan (ks. liitteet). Esitin informanteille kysymyksiä luontevasti tilanteisiin sopivassa järjestyksessä. Jotkut haastattelut etenivät kaavamaisemmin, joissakin minun ei tarvinnut esittää läheskään kaikkia kysymyksiä, sillä vastaukset nousivat jo spontaanisti esiin informanttien kerronnassa. Eräät informantit taas ottivat aktiivisesti puheeksi asioita, joita en edes osannut tai ymmärtänyt kysyä. Itse näkisin teemahaastattelun idean ja edut nimenomaan tässä

valossa: haastattelu on avoin kohtaamistapahtuma, jota ohjaavat tietyt odotukset, mutta joka saattaa kääntyä myös ennalta-arvaamattomampiin suuntiin.

Tein haastattelut kahdessa keskusvankilassa ja kahdessa lääninvankilassa vuonna 1998.

Haastatteluja varten anoin tutkimusluvan Suomen sisäministeriön Vankeinhoito-osastosta. Luvan saaminen ei ollut vaikeaa. Lupatekstissä edellytetään, että vankien osallistuminen tutkimukseen on vapaaehtoista ja haastattelut on järjestettävä niin, etteivät ne häiritse laitoksen normaalia toimintaa. Yksittäisiä vankeja koskevia tietoja ei saa antaa ulkopuolisille eikä esittää valmiissa työssä niin, että heidät voidaan tunnistaa. Aineiston keruusta on aina sovittava tarkemmin vankiloiden johtavien tahojen kanssa.

Haastateltavien ikäjakauma on 24-53 vuotta. Heistä yksi on ensikertalainen, loput useampikertalaisia ja pisimmät vanginurat ovat 20-30 vuotta. Suurin osa haastatelluista on istunut elämänsä aikana vankilassa yhteensä noin kymmenen vuotta. Haastattelut kestivät keskimäärin puolesta tunnista tuntiin. Koko aineisto on sanasta sanaan litteroituna yhteensä 134 sivua pitkä.

Haastatteluni etenivät siten, että ensin pyysin informanttia kertomaan vapaamuotoisesti niin sanotun vanginuransa. En keskeyttänyt kertomusta missään vaiheessa kommenteilla tai kysymyksillä vaan annoin sen edetä omalla painollaan alusta loppuun. Tässä noudattelin kerronnallisen haastattelun menetelmää (esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Sitten seurasi toinen osio, jossa tein kysymyksiä muun muassa uran alkamisen syistä, ensimmäisestä vankilassaolokokemuksesta, uran jatkumisesta, elämänarvoista ja tulevaisuudesta. Tätä voidaan luonnehtia dialogiin pyrkiväksi haastatteluksi (esim. Vasenkari 1999).

Kysymysrunkoni muuttui hieman matkan varrella, huomattuani, että tarvitsen enemmän tietoa esimerkiksi vankilayhteisöstä ja sen ilmapiiristä. Noin puolet haastatteluista on toteutettu uudistetulla kysymysrungolla. Molemmat kysymysrungot ovat tutkimukseni liitteenä.

Vankila tutkimusympäristönä

Etnografisessa tutkimuksessa aineisto kerätään aina joltakin kentältä. Kenttä voidaan määrittää aineistosta hahmottuvaksi tilaksi, jonka tutkija rakentaa valikoimalla ja rajaamalla mahdollisia tutkimusaineistoja, tutkimuspaikkoja ja tutkittavia yhteisöjä. Tutkijan keräämä aineisto ja hänen käyttämänsä tutkimustapa riippuvat kentän luonteesta ja siitä, mihin kysymyksiin halutaan

vastauksia. Tutkijan suhde kenttään vaikuttaa aina näkökulmien valintaan. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 13, 18.)

Oma kenttätöprosessini eteni niin, että otin ensin yhteyttä vankilan johtajaan tai apulaisjohtajaan ja kuvasin pääpiirteittäin sen, millaista materiaalia olin hakemassa ja miten suunnittelin tekeväni tämän tutkielman. Johtaja delegoi sitten käytännön organisoinnin vankilan sosiaalityöntekijälle tai psykologille. Hän kyseli sopivia vankeja haastateltaviksi, järjesti haastattelutilat ja toi haastateltavat vangit paikalle. Kaikki haastattelut nauhoitettiin. Tämä ei aiheuttanut missään vankilassa ihmettelyä tai ongelmia. Haastattelut sovittiin hyvässä yhteisymmärryksessä ja kaikkien osapuolten suostumuksella.

Haastateltavien valintaan en pystynyt vaikuttamaan kovinkaan paljon. Tietenkin toivoin mielessäni, että valitut vangit olisivat niin sanotusti hyviä kertojia eli sanavalmiita ja puheliaita. Tätä en kuitenkaan sanonut ääneen. Arvelin, ettei tämänkaltainen arviointi loppujen lopuksi kuulu vankilan henkilökunnalle. Lisäksi totesin, että kankeammatkin kertojat voivat silti tuoda kokonaisuuteen oman panoksensa.

Informanteja pyytäessäni minulla oli ainoastaan yksi toive: heidän tuli olla useampikertalaisia vankeja eli rikoksenuusijoita. Yhtä lukuun ottamatta he olivatkin. Osalla haastatelluista vangeista kertalaisuuksia oli vain muutama, mutta he itse katsoivat jo olevansa ainakin jonkinlaisessa kierteessä tai vanginuralla. Muutamat olivat olleet vankilassa lyhyitä tuomioita jo kymmeniä kertoja. Eräs informanttini kertoi, että hän on viettänyt vankilassa kaiken kaikkiaan noin lähes 30 vuotta elämästään.

Yksi informanteistani oli vasta ensikertalainen. Tein haastatteluja lääninvankilan asuntolan keittiössä. Hän oli hieman utelias, lyöttäytyi seuraani ja ilmoitti haluavansa vastata kysymyksiini. Lopulta tein hänestäkin kokonaisen, nauhoitetun haastattelun. Vaikka heti alussa kävi ilmi, että hän oli ensikertalainen, otin hänet mukaan, sillä hänellä tuntui olevan “uranjatkamissuunnitelmia”. Hän piti vankilaa hyvänä kontaktienluomispaikkana ja uskoi joutuvansa sinne vielä uudelleen. Ainakin hänen ensimmäinen tuomionsa oli jo varsin pitkän kasaantumisprosessin tulos.

Haastattelut tehtiin suurimmaksi osaksi vankiloiden toimistomaisissa tiloissa, muutamat asuntolan keittiössä, yksi eristysseissä ja viimeisimmät vankilan kirkon urkuparvella. Urkuparvi oli paikkana mukavin ja rennoin, joskin siellä vähän kaikui. Tässä vankilassa psykologi oli myös pyytänyt minua tuomaan pientä tarjottavaa vangeille. Katoin heille pöytään syötävää ja juotavaa,

minkä ansiosta tunnelma oli lähes kahvipöytäkeskustelunomainen. Tämä ei sinällään vaikuttanut kovin paljon haastattelujen sisältöön. Loppujen lopuksi sain kerättyä sekä spontaanimpia tarinoita että kaavamaisempia kysymys-vastaus-tyyppisiä haastatteluja haastattelun toteuttamispaikasta riippumatta.

Osa lääninvankiloista ja keskusvankiloista olivat paikkoina melko moderneja, ennemminkin suljettuja laitoksia kuin "tyrmiä". Yksi keskusvankila taas vastasi pitkälti stereotyyppin mukaista käsitystä vankilasta. Paikka muistutti vanhaa linnaa kosteine, sokkeloisine käytävineen, rautaovineen ja kiviseinineen. Siellä oli myös tiukin kontrolli. Jo vankilan portilla minut nähtiin monitoreista ja kysyttiin kaiuttimen kautta, kuka olen ja millä asioilla liikun. Minun piti todistaa henkilöllisyyteni, kulkea metallinpaljastimen läpi, kaikki tavarani tutkittiin ja ulkovaatteet ja ylimääräiset tavarat piti jättää eteisen lukolliseen kaappiin. En ole kokenut vankiloita vaarallisiksi tai pelottaviksi tutkimusympäristöiksi. En ole joutunut niissä tilanteisiin, joissa olisin pelännyt. Tähän lienee vaikuttanut se, että kaikki käytännön järjestelyt sujuivat mutkattomasti ja selkeästi ja kaikki osapuolet oli informoitu hyvin. Haastattelutilanteissa olin kahden kesken informanttien kanssa, mitään erityisjärjestelyjä ei siis tarvittu. Ainoastaan vankilat suljettuina ympäristöinä toisinaan ahdistivat minua. Poden lievähköä ahtaan ja suljetun paikan kammoa. Vankiloissa kaikki ovet ovat lukittuja ja monet tilat ahtaita ja umpinaisia.

Varsinaiset kohtaamistilanteet etenivät tavallisten kohtaamisten ja keskustelutilanteiden tapaan. Eräs ystäväni kysyi kerran minulta tarkoituksellisen provosoivaan sävyyn, millaista on jutella murhaajan kanssa. Vastasin hänelle, että kohtasin vangit kuin kenet tahansa itselleni vieraat ihmiset. Pidän itseäni ujona ja pohjimmiltani epäsosiaalisena ihmisenä, mutta minulla on sosiaalisia taitoja ja osaan ottaa rooleja. Taidot ovat kouliintuneet freelancer-toimittajan työssäni, erilaisissa vapaaehtoistehtävissä ja yleensä elämässä. Pärjäsin haastattelutilanteissa mielestäni hyvin.

Anni Vilkkonen esittelee teoksessaan *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana* erilaisia vastaanottajakuvia. Informantit kertovat tarinaansa erilaisille vastaanottajille, joita ovat esimerkiksi poliisi, väestökirjanpitäjä, tilastotieteilijä, sosiologi, perinteenkerääjä, lakimies, tuomari, pappi, lääkäri, psykologi tai ystävä. (Vilkkonen, 1990.) Mietin useasti, erityisesti kenttätyörupeamani aikana, millaiselle henkilölle vangit kokevat puhuvansa, kun he puhuvat minulle. Ainakin eräs käsitys oli melko yleinen. Koska minun oli hiukan vaikeaa selittää, millaista tutkimusta teen, monet informantit pitivät minua psykologiksi tai sosiologiksi valmistavana. He saattoivat kysyä haastattelun päätteeksi: "Tuleeko sinusta sitten psykologi?" Sivuan tätä aihetta vielä tutkimusetiikkaa koskevilla pohdinnoillani.

Toiseksi vangit puhuivat ihmiselle, joka edusti vankilan ulkopuolista elämää ja kulttuuria. Veijo Teittinen toteaa *Vangin filosofia* -teoksessaan vankilamaailman eriytyneen hyvin perusteellisesti muusta yhteiskunnasta, ulkopuolisilla ei ole tälle maailmalle juuri mitään annettavaa, mutta toisaalta vanginkaan maailma ei tarjoa paljoa ympäristölle. Tästä johtuen Teittinen arvelee, että vankilamaailmaan suhtaudutaan edelleen romantisoituna seikkailumaailmana. (Teittinen 1993, 24.) Uskon, että osa informanteistani ajatteli asioista hiukan tämänsuuntaisesti. He kokivat ehkä turhauttavaksi selittää minulle vankilan tapoja ja kulttuuria ja etenkin sitä, miltä vankilassa oleminen itsessään tuntuu. He olivatkin tavallaan oikeassa: minulla ei voi olla mahdollisuuksia ymmärtää sitä, millaista on elää vuosikymmeniä kiviseinien sisällä. Laura Aro kiteyttää tämän intersubjektiivisuuden ongelmaksi: voidaanko toista ylipäätään tutkia? Hän päätyy siihen lopputulokseen, että ”toisen erilaisuus on annettua, muttei läpäisemätöntä”. (Aro 1996, 30, 34.) Tämänkaltaiseen lopputulemaan minunkin on pitänyt tyytyä. Sitä paitsi ajatus vankilamaailman ja ympäröivän maailman täydellisestä eriytyneisyydestä ei osoittautunut useimpien informanttien kohdalla kovinkaan yksioikoiseksi. Palaan tähän aiheeseen minä vankina -diskurssia käsittelevässä luvussa.

Vangit puhuivat myös nuorelle naiselle. Uskon, että sukupuoleni vaikutti positiivisesti sekä miehettä naisinformanttien kanssa keskusteltaessa. Miesinformantit olivat ystävällisiä ja kohteliaita ja puhuivat melko avoimesti ja paljon. Suhteet naisinformantteihin olivat sävyllään ehkä aavistuksen verran toverillisempia, ”naisten kesken” -tyyppisiä keskustelutilanteita, mutta varsinaiseen haastattelujen sisältöön se ei vaikuttanut juuri lainkaan. Samankaltaiset aiheet ja teemat toistuivat sekä naisten että miesten haastatteluissa.

Lopulta tuntui siltä, että haastatteluaikaan vankilatutkimuksessa oli vain yksi ongelmallinen piirre. Vankiloita oli tutkittu ja tutkittiin varsin paljon, joten jatkuvat tutkijavierailut ja haastattelut olivat jo alkaneet väsyttää ja kyllästyttää vankiloiden henkilökuntaa. Muutamat vangit kertoivat minulle osallistuneensa haastatteluihin jo aiemmin, mutta se ei tuntunut liiemmin vaivaavan heitä. Luulisin, että joillekin, ehkä yksinäisemmille tai seuranhaluisemmille vangeille, haastattelut olivat myös tervetullutta vaihtelua vankilan arkeen ja rutiineihin.

Tutkimusetiikka

Tampereen Yliopiston Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston aineistohallinnan käsikirja antaa tarkat ohjeet aineistohallintaan. Aineistohallinnan perustavoite on se, että kaikki kerätty ja tallennettu tieto säilyy luotettavana ja suojattuna koko elinkaarensa ajan. Tutkittavia on informoitava tutkimuksesta ja tutkimustiedon käytöstä rehellisesti ja asiallisesti. Tutkittavien anonymiteetin on säilyttävä kautta linjan ja on vältettävä kaiken sellaisen materiaalin julkaisemista, josta henkilö olisi joko suoraan tai epäsuorasti tunnistettavissa. Tunnistetiedot koskevat paitsi henkilöä itseään myös heidän lähipiiriään. Tutkimusaineisto on hävitettävä käytön jälkeen, mikäli aineiston jatkokäytöstä ei ole ennen tutkimuksen alkua sovittu kirjallisesti. (Aineistohallinnan käsikirja [online].)

Euroopan Unionin yleinen tietosuojasetus tuli voimaan 24.5.2016, ja sitä aletaan soveltaa 25.5.2018 alkaen. Asetus koskee kaikkia kaikkia henkilötietoja käsitteleviä tahoja, ja sen tarkoituksena on lisätä henkilötietojen käsittelyn avoimutta sekä vahvistaa rekisteröityjen oikeuksia valvoa omia etujaan. (Talus & al. 2017 [online].) Arkaluonteisella tiedolla tarkoitetaan muun muassa henkilön terveydentilaa, seksuaalisuutta, uskonnollisuutta tai poliittista toimintaa koskevia tietoja. Arkaluonteinen tieto on aina salassa pidettävää, ja se on tarkoitettu ja sallittu käytettäväksi ainoastaan tutkimustarkoituksessa. (Okuloff 2016 [online].)

Rikoksenuusijoilta kerätty haastattelumateriaali sisältää epäsuoria tunnistetietoja ja arkaluontoista tietoa. Aineistoni on erityisen arkaluontoista siksi, että siitä käy ilmi, että tutkittavat henkilöt ovat tehneet rikoksia ja joutuneet vankilaan. Tällainen tieto henkilöstä voi olla hyvin leimaavaa.

Aloitin aineiston keruun vuonna 1998 noudattaen silloisia tutkimuseettisiä ohjeistuksia. Tutkimuslupa-anomuksessani kerroin selvästi, millaisesta ja miten toteutetusta tutkimuksesta on kyse. Korostin sitä, että vaikka aineisto nauhoitettaisiin, se olisi ehdottoman luottamuksellista. Ainoastaan minä kuuntelin ja purkaisin nauhat ja litteroitu aineisto olisi vain minun hallussani. Kun tutkimus olisi saatettu päätökseen, hävittäisin koko aineistoni, en säilyttäisi sitä edes kotona. Samaa asiaa painotin myös vankiloiden henkilökunnalle sekä haastateltaville vangeille. Kaikki tahot tuntuivat luottavan tähän ja pitävän asiaa itsestään selvänä. Tämä johtunee siitä, että aiempaa haastattelututkimusta oli tehty jo paljon ja samat asiat oli ehditty pohtia jo useampaan kertaan. Kirjallisia suostumuksia keruille ja haastateluille en silloisen käytännön mukaan pyytänyt, joten senkin vuoksi aineiston hävittäminen käytön jälkeen on perusteltua.

Esittelen työssäni lähemmin kuuden rikoksenuusijan tarinat. Olen antanut heille kaikille keksityt etunimet eli pseudonyymit, jotka eivät edes muistuta heidän todellisia nimiään. Kun käytän muuta haastattelumateriaalia toisissa tekstikohdissa, käytän vain ympäröiväitä ilmaisuja, kuten "eräs vanki" tai "yksi haastatelluista". Jos käytän näissä yhteyksissä suoria lainauksia, niihin viitataan

vain numerokoodein, esimerkiksi "H1, 3", mikä tarkoittaa ensimmäisen tekemäni haastattelun kolmatta sivua. Jos lainauksessa on keskustelunpätkeä, kirjaan puheenvuorot "K" eli kysymys ja "V" eli vastaus.

Pyrin häivyttämään epäsuorat tunnistetiedot. Lisäksi tutkielmaani ohjannut professori on lukenut sekä leipätekstin että aineistositaatit läpi tunnistettavuuden näkökulmasta. En mainitse, missä vankiloissa nämä haastattelut on tehty. Olen kertonut vain paikoin sen, onko kyseessä keskus- vai lääninvankila, sillä nämä vankilatyypit ovat ainakin olleet luonteiltaan erilaisia paikkoja.

Keskusvankilat ovat useampikertalaisten ja pidempiä tuomiota istuvien "säilöjä", lääninvankiloissa taas väki vaihtuu useammin, tuomiot ovat lyhyempiä ja ilmapiiri ehkä tietyiltä osin väljempi ja vapaampi. Pääsääntöisesti puhun vain vankilasta paikkana, jossa haastateltavani haastatteluhetkellä ovat.

Haastatteluihin osallistuminen on ollut kaikille vangeille vapaaehtoista. He ovat saaneet kertoa asioistaan vapaamuotoisesti ja valikoiden. Kaikkiin kysymyksiin ei ole tarvinnut vastata tai niihin on voinut vastata hyvin lyhyesti ja yksioikoisesti. Haastateltavat ovat saaneet itse päättää, mikä heidän tarinassaan on oleellista, mistä he ovat halunneet kertoa tarkemmin ja miten. Ajattelen, että vastuu tuotetusta aineistosta on siten heillä. Mitään ei ole ollut pakko kertoa.

Osa aineistostani on melko henkilökohtaista, mihin viittaa myös käyttämäni käsite henkilökohtainen kerronta. Muutamat vangit ovat esimerkiksi kertoneet sellaisista rikoksista, joista he eivät ole koskaan jääneet kiinni. Tosin saattaa olla niin, ettei tällaisella tiedolla ole heidän tilanteessaan suurtakaan merkitystä. Lisäksi informantit kertovat lapsuudestaan, laitostaustoistaan, päihteiden käytöstään, sairauksistaan, perhesuhteistaan ja uskonnollisesta vakaumuksestaan. Tietyssä katsannossa tällaisia aihealueita voidaan pitää herkkinä ja vaikeina, mutta tämä saattaa olla myös persoonakohtaista. Jotkut eivät pidä tämänkaltaisista asioista keskustelemista kovinkaan ihmeellisenä. Olen kuvannut vankitarinoissa näitäkin keskustelunaiheita ja siteerannut niitä myös suoraan. Mitään nimiä tai paikkoja en kuitenkaan ole maininnut. Olen pyrkinyt kirjoittamaan niin, että haastateltavani eivät ole tietoja yhdistelemällä tunnistettavissa.

Välillä kuitenkin tuntuu siltä, ettei sekään oikein riitä vaan minun olisi häivyttävä kaikki vähänkin arveluttava, tunnistamista helpottava ja henkilöitä negatiivisesti leimaava aines. Tämä johtaisi pahimmillaan siihen, ettei juuri mistään voisi kirjoittaa henkilökohtaisella yksilötasolla vaan kaikki informantit pitäisi lyödä yhteen nippuun ja käsitellä massana tai niin, että kerronta jatkuvasti liikkuisi epämääräisten yleistysten takana. Tämä ei ole folkloristisen tutkimuksen tarkoitus. Tässä tutkimuksessani yksi haasteistani on ollut tasapainon säilyttäminen turvallisen yleistämisen ja

uskaliaan yksilöiden esiinnostamisen välillä. Tutkimusetiikasta laajasti kirjoittanut Arja Kuula on havainnut, ettei tutkittavien omakohtaiseen elämään liittyvää aineistoa voi yleensä täysin anonymisoida, sillä se sisältää aina ihmisten elämänkulun yksilöllisiä ja ainutkertaisia tapahtumia. Tällöin aineisto on luottamuksellista siten, että vain tutkija voi käsitellä alkuperäistä aineistoa ja käyttää sitä vain kyseiseen tutkimukseen, josta on ennalta sovittu. (Kuula 2011, 88-89.)

Tutkimuseettiseltä kannalta minua on mietityttänyt myös kysymys siitä, kuinka voin tulkita näiden ihmisten elämää, millaisia lausuntoja voin heistä esittää. Henkilökohtaista kerrontaa käsittelevässä luvussa pohdin henkilökohtaisen kerronnan totuudellisuutta. Päädyin siihen, että kerrontaa voi pitää tietyllä tapaa fiktiivisenä ja keinotekoisena rakennelmana, jolla ei ole suoria ja selkeitä yhtymäkohtia reaali maailmaan, Joka tapauksessa minua alkoi vaivata viimeistään aineistoa litteroidessani se, mikä oikeus minulla on puuttua informanttien todellisuuteen ja ikään kuin omia se itselleni, vaikka vangit suostuivatkin vapaaehtoisesti haastateltaviksi. Viime kädessä minua on tutkijana auttanut se, että tiedän aineistoni olevan tietyssä tilanteessa, tietyllä tavalla tuotettuja kertomuksia. Mitään lopullista totuutta niiden ei ole tarkoituskaan esittää. Vastaavanlaista pohdintaa on käyty kulttuurien tutkimuksessa ennenkin. Esimerkiksi Anu Isotalo toteaa somalimityttöjen maineen merkitystä käsittelevässä väitöskirjassaan *Mistä on hyvät tytöt tehty*, että etnografinen kirjoittaminen on aina valintojen tekemistä ja näihin valintoihin liittyy myös vallankäyttöä. Kyse on jatkuvasta tasapainoilusta: mitä tuodaan esiin tai jätetään pois, millaisia mielikuvia tutkijan kirjoitustyylillä ja lähestymistapalla luovat tai vahvistavat. (Isotalo 2015, 59.)

Tutkimusotettani voi luonnehtia etnografiseksi. Etnografialla viitataan tavallisesti induktiiviseen tutkimusprosessiin ja arkitodellisuuden ilmiöiden käsitteellistämiseen ja teoretisointiin kenttätutkimuksen avulla saatujen aineistojen pohjalta. Etnografia rakentuu empirialle ja se kerätään kentältä. Kentältä kerätyt aineistot ja vuorovaikutus tutkittavien kanssa määrittävät tutkimusprosessin kulkua ja lopputuloksia. Tutkijan merkitys kysymysten esittäjänä, kentän määrittelijänä ja tulkintojen tekijänä on keskeinen. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 7-12.)

Outi Fingerroosin mukaan etnografian tekeminen on ymmärrettävä aina prosessiksi, johon tutkimustekstin kirjoittaminen, tutkijan oma persoona ja prosessin aikana tehtävät valinnat ja rajaukset kuuluvat olennaisina osina. Nämä lähtökohdat on kirjoitettava tutkimuksessa auki. (Fingerroos 2003b [online].)

Aineiston kuvailussa ja etenkin sen tulkinnassa en ole halunnut olla ylemmydentuntoinen, viisasteleva tai turhan ylimalkainen. Tekstissäni pyrin perustelemaan tekemäni ratkaisut ja kautta linjan on hyvä muistaa myös se, että kyseessä on tässä tekemäni tulkinta ja muutkin ovat

mahdollisia.

Viimeisin, ja ehkä itseäni eniten mietityttänyt ongelma, nousi vankien ja vankilan henkilökunnan esittämistä kysymyksistä, mihin tutkimuksellani olen pyrkimässä. Aloin miettiä, palveleeko tällainen tutkimus, jossa vankien kerronta nähdään fiktiivisenä rakennelmana yhtään ketään, onko se vain teoreettista oppineisuuden osoittamista, jolla ei ole mitään annettavaa ulkopuolisille ja etenkin niille ihmisille, joihin tutkimus kaikesta huolimatta kiinteästi liittyy. Jonkinlaisena vastauksena voisin esittää, että tässä tutkielmassa olen pyrkinyt antamaan tämänkaltaiselle, lopulta hyvinkin heterogeeniselle ihmisryhmälle äänen. Tämä näkyy lähinnä siinä, että olen käyttänyt tekstissä paljon suoria, pitkiäkin lainauksia informanttieni puheista.

Aineistokritiikki

Kahdenkymmenen kahden informantin haastatteluaineisto on mielestäni riittävä. Toisaalta aineistoa olisi voinut kerätä enemmän, toisaalta aineiston analysoimisvaiheessa on tuntunut siltä, että sitä on liikaakin. Tämä ristiriitaiselta kuulostava väite selittyy sillä, että aineistossa toistuvat samankaltaiset teemat, mutta useat haastattelut sisältävät myös uusia ja yksilöllisiä elementtejä. Juuri tämä on itse asiassa tyypillistä henkilökohtaiselle kerronnalle.

Haastattelu on tämänkaltaisissa tutkimuksissa relevantti tiedonkeruumenetelmä, sillä kokemuksesta tiedän, ettei vangeille kannata järjestää esimerkiksi sellaista kirjallista kyselyä, jossa he saisivat vapaamuotoisesti kirjoittaa annetuista teemoista. Kun kokeilin tätä kandidaattiseminaarityöni kenttätöissä Kuopion lääninvankilassa, sain vain muutamia, huolimattomasti sutaistuja toteamuksia. Puhuminen ja kertominen on kokemukseni perusteella useimpien vankien kohdalla luontevin tapa osallistua tutkimuksiin.

Haastateltavat olivat hyvin monentyyppisiä kertojia, toiset puhuivat enemmän, toiset vähemmän. En kuitenkaan ryhtyisi arvioimaan saati kritisoimaan heitä kerronnan laadun tai määrän perusteella. Sen sijaan omaan haastattelijan rooliini en ole kaikilta osin tyytyväinen, etenkin hiljaisempien ja pidättyvämpien informanttien kohdalla. Kysymykseni tuntuvat välillä, ainakin jälkikäteen nauhalta kuunneltuina, liian johdattelevilta ja provosoivilta, minulla on ollut kova kiire ja tarve saada informantti puhumaan edes jotakin.

Kuten edellä mainitsin, haastattelujeni kysymysrunko laajeni hieman kenttätöiden aikana. Uskoisin,

että tämä paransi haastattelujen tasoa jonkin verran. Mitään täydellisiä muutoksia uudet kysymykset eivät aineistoon tuoneet, myös alkupään haastattelut sivusivat vankiyhteisöön ja vankilan ilmapiiriin liittyviä teemoja, mutta myöhemmissä haastatteluissa kannanotot terävöityivät ja tarkentuivat.

Yleisesti ottaen aineiston analyysitapaani voi luonnehtia myös impressionistiseksi (Hirsjärvi & Hurme 1982, 125). Olen tehnyt henkilökohtaisten vaikutelmieni pohjalta aineistosta melko vapaamuotoistakin tulkintaa, joskin olen pyrkinyt nivomaan sen myös laajempaan tutkimuskirjallisuuteen.

3. Vanginura henkilökohtaisessa kerronnassa

Ura?

Jo opinnäytetyöprosessini alkuvaiheessa kielenkäyttööni ilmestyi sana tai käsite ”vanginura” tai lähes synonyymisena ”rikosura” tai ”rikollisen ura”. Tarkoitin ja tarkoitan sillä lähinnä jonkinlaista kierrettä, asioiden kertymistä ja toistumista. Kyse ei ole kovin selvärajaisesta vaan pikemminkin muotoutuvasta ja erilaisia merkityksiä hakevasta termistä ja ajatuksesta. Koko tutkimukseni ydinkysymykseksi muotoutui hiljalleen se, ovatko nämä informantit mielestään urautuneita vai eivät ja mitä tämä ura-ajatus voisi ylipäätään merkitä. Miten vangit kertovat ja merkityksellistävät vanginuran henkilökohtaisessa kerronnassaan?

Kun itse pysähdyin pohtimaan sitä, mikä vanginura tai yleisemmin tämänkaltainen urautuminen voisi olla, päädyin seuraaviin aineistopohjaisiin päätelmiin: (1) Rikosten tekeminen aloitetaan nuorena ja tekijöillä on rikkinäinen tausta. (2) Kierre syvenee, pikkurikoksista siirrytään vakavampiin tekoihin ja samalla tuomiotkin kovenevat. (3) Vanginuralle ajautuneet ovat lähes jatkuvasti vankilassa eikä heillä ole juuri muuta elämää. (4) Itse vankilassa olo syventää kierrettä: seura, leimaantuminen, laitostuminen ja vieraantuminen. (5) Vankila on muusta yhteiskunnasta eristäytynyt paikka, jossa vallitsevat täysin omat lakinsa. (6) Vanginurasta ei pääse irti tai ainakin se on erittäin vaikeaa. Nämä ajatukset ovat vaikuttaneet varmasti paljonkin siihen, millaisia kysymyksiä olen informanteilleni esittänyt ja miten tulkintani jatkossa rakentuu.

Vanginura tutkimuskirjallisuudessa

Vanginuraa ei ole juurikaan pohdittu tutkimuskirjallisuudessa. Kirjallisuutta läpikäytyäni löysin vain kaksi esitystä, joissa ajatus nimenomaan jonkinlaisesta urautumisesta on esillä. Juha Kääriäinen tarkastelee tutkimuksessaan *Seikkailijasta pummiksi* rikosuraa ja siihen kytkeytyvää sosiaalista kontrollia. Hän jakaa rikoskierteessä olevat vangit neljään eri tyyppiluokkaan: nuoriksi seikkailijoiksi, nuoriksi lainrikkokijiksi, ammattimaisiksi ja moniongelmaisiksi. Rikosuralla eteneminen merkitsee Kääriäisen mukaan rikollisen alamaailman läpikäymistä, jossa yksilö rakentaa identiteettinsä yhteiskunnan ulkopuolisena. Rikosuran muodostavat toisaalta ulkoapäin tulevat institutionaaliset ehdot, toisaalta, ehkä tärkeämpänä, yksilön subjektiiviset kokemukset. Nämä kokemukset hahmottavat niin sanotun moraalisen uran, yksilön sisäistämän yhteiskunnanvastaisen arvomaailman. Kääriäinen pitää tutkimuksessaan kuitenkin oleellisena myös sitä, että ura jää monilla kesken tai siitä luovutaan hiljalleen ajan kuluessa. (Kääriäinen 1994, 274-275, 281.)

Kääriäisen määrittelemä ”yhteiskunnanvastainen arvomaailma” näyttäytyy omassa aineistossani monisyisenä, johtuen ehkä siitä, etteivät läheskään kaikki haastatteleman vangit ole, ainakaan vielä, edenneet kovinkaan syvälle omilla urillaan. Useimmilla tietynlainen kierre on ehkä vielä aluillaan, tai sitten se on ollut alun perinkin tulkinnanvarainen ja katkonainen. Mutta niilläkin informanteilla, jotka ovat viettäneet suuren osan elämästään vankilassa, ei ole välttämättä kovinkaan systemaattisia yhteiskunnanvastaisia asenteita. Tämä johtune siitä, että monet vangit kokevat häilyvänsä enemmän tai vähemmän kahden maailman rajoilla: sekä siviilielämässä omine haasteineen että maailmassa, jossa tehdään välillä rikoksia ja joudutaan vankilaan.

Et kyllähän ihminen pystyy tota noin niin itsekin tota noin niin, mullon poika esimerkiks, mä olen hänel kertonu, et mitä mä olen touhunnu pienenä ja näin, et älä sä ikinä ala näit tekeen, kokeilemaan. Mä oisin tossa ollu jalkapallos hyvä, jääkiekos, yleensä urheilus, mä oon koittanu nyrkkeily ja painonnostoo ja painii ja oon ollu keilaamas, et mä olen aika monipuolinen, on mulla ammattii ihan tarpeeksi ja kykenen, kykenen, et tota noin niin, se ei mun näihin vaikuttanu, vaikuttanu tähä näin. Suuri osa mun vaikuttajani tähän mun elämän sekasin saamiseks on ollu alkoholi, se on pakko myöntää. (H15, 4-5.)

Tämä informantti halusi korostaa omaa positiivista taustaansa: hän on ollut urheilullinen, kokeillut monenlaista, hänellä on useita ammattitutkintoja, hän pyrkii kasvattamaan lastaan oikealle tielle ja selviytymään muutenkin elämässään. Ainoastaan hallitsemattoman alkoholin käytön seuraukset ovat ajaneet hänet vankilaan, loppujen lopuksi melko harvoin.

Margit Kyngäksen tutkimus *Vankeus miehen elämänselämissä* pureutuu laajalla aikajänteellä nuorten rikosentekijöiden elämänselämissä. Kyngäs puhuu tutkittavien elämänselämissä, joihin kuuluu tausta, vankeusaika ja nykyisyys. Hän jaottelee informanttinsa selviytyjiin, riskinottajiin ja pudonneisiin. Kiinnostavaa Kyngäksen tutkimuksessa on ajatus yksilöllisistä elämänselämissä ja -poluista lukuisine variaatioineen. Yhteensä 20 informanttia käsittävästä tutkimuksesta Kyngäs kykenee hahmottamaan jopa 13 erilaista elämänselämissämahdollisuutta. (Kyngäs 2000, 17-18, 227-228.) Haastattelujen tekovaiheessa ja viimeistään aineistoa purkaessani ja tutkiessani huomasin, että halusin nähdä nämä informanttieni kerronnasta hahmottuvat urat nimenomaan elämänselämissäkuina, johon kuuluu muutakin kuin rikoksia ja vankilassaoloja. Juuri siksi kyselin haastateltaviltani hieman laajemmin heidän elämänselämissään ja rakensin tästä alueesta erillisen minä ihmisenä -diskurssin.

Yleisesti ottaen olen kokenut nämä Kääriäisen ja Kyngäksen sosiaali- ja yhteiskuntatieteelliset tutkimukset oman tutkimukseni kannalta pulmallisiksi. Niissä ajatus urasta ja urautumisesta on kaikista pohdinnoista huolimatta ikään kuin etukäteen ”annettu”. Omassa, henkilökohtaista kerrontaa käsittelevässä tutkimuksessani ura hahmottuu nimenomaan kerronnassa, monimutkaisena, ristiriitaisena ja kyseenalaisenakin asiana. Oleellisempia ovat vankien mahdolliset omat uramääritykset sekä se, miten ura tai urautuminen rakentuu kerronnan diskursseissa, jos on rakentuakseen.

Vanginura haastattelupuheessa

Kenttätörupeamani loppupuolella kysyin muutamalta haastateltavaltani suoraan, mitä vanginura tai urautuminen heidän mielestään tarkoittaa. Vastaukset hajosivat mielenkiintoisiin suuntiin.

Yksi haastateltavistani (esimerkki 1) kertoo ilmiöstä, jonka hän nimeää ”hörhöytymiseksi”:

Vangit puhuu niinku toisistaan, et ne on niinku hörhöjä, jos ne on ollu useemmin linnassa, et se on hörhöytyny eli se on laitostunu. Ja, tota, mä en tiedä, et onks tää sana hörhö sitten tullu alunperin just niinku vankilasta lähteny siviiliin, et sitähan on tullu käyttämään nykyään monessakin, mut tää on lähtösin jo joskus kuus- viiskytluvulta suurin piirtein tää sana ja tota, sitä on vankilassa käytetty jo niin kauan kun mä tiedän. Mut ei, varsinaisesti ei puhuta mistään niinku rikoskierteestä tai ylipäätänsä mistään sellasesta, että sä oot vaan

niinku hörhöytyny tai sitten, tai sit sä oot ekakertalainen, jompikumpi. (H13, 1.)

Kertoja puhuu ”hörhöytymisestä” tarkoittaen sillä laitostumista. Hänen mukaansa kukaan ei ole tietoisesti pyrkimässä vankilaan vaan ajautuu siihen. Vankilassaolo tiettyine rutiineineen ja käytänteineen altistaa laitostumiselle, mikä taas johtaa helposti uusiin tuomioihin. Tämä prosessi voi tapahtua hyvin nopeasti. Asiaa ei silti haluta ajatella kovin vakavasti tai syvällisesti vaan lähinnä humoristisesti ja hiukan vältellen. Toista vankia tai itseäänkin voidaan nimitellä ”hörhöytyneeksi”, mutta korostetaan kuitenkin sitä, ettei koskaan asuta saati viihdytä vankilassa. Tämä kytkeytynee yleisemmin vankilakulttuuriin, vankilassa omaksuttuihin rooleihin, keskustelutapoihin ja asenteisiin.

Vanginuralla voidaan tarkoittaa myös tiettyä elämäntapaa, kuten haastateltu vanki (esimerkki 2) kuvaa:

Siis joo, tota, ei kaikkien kohdal kyllä, sit on semmosia määrätyi henkilöi, ketkä ihan tietosesti eli tota, kun vapautuu, niin niillon jo valmis, et ne tekee ja tietävät varmaan, et joutuu kiinni, et on semmonen hälläväläli eli on semmosii, mitä mäkin tiedän, kenel on tullu tää kierre. Semmonen niinku tapa. (H15, 1.)

Tämän informantin asenne urautumiseen on melko arvottava, lähes moralistinen. Hän itse on ammatteihin kouluttautunut henkilö, joka on tehnyt paljon töitä ja saanut kaiken haluamansa rehellisesti. Myöhemmässä haastattelussa hän tuomitsee ankarasti talousrikolliset ja kaikenlaisen muunkin epärehellisen pelin. Hänen omat rikoksensa ovat rattijuopumuksia ja alkoholin käyttöön liittyviä väkivaltarikoksia. Vaikkei hän niitäkään suoranaisesti hyväksy, hän tekee kuitenkin selvän pesäeron talousrikollisiin eikä halua olla heidän kanssaan tekemisissä. Urautuneet vangit ovat hänen mukaansa sellaisia, joilla ei ole halua ryhdistäytyä, jotka elävät hänen näkökulmastaan katsottuna outoa, epäonnistunutta ja todellisuudesta vieraantunutta elämää.

Seuraavassa esimerkissä (esimerkki 3) vanginura nähdään kohtalonomaisena prosessina, johon kertoja liittyy lisäksi aseman ja kohoamisen vankilan nokkimisjärjestyksessä:

En mä uraa käytä, mut en, mä käytän kai se sellanen, kohtalon sanelema juttu, et mä oon ollu niinku kolikon toisella puolella, jos voi sanoa näin, et mä oon eläny ihan normaalii elämää. Se on, se on tota noin niin, se on niinku, vankilassaoloja ja ja ja ja, se sisältö, niin kyl siinä on sanottu nokkimisjärjestys, niinku ihan samallailla niinku siviilielämässäki tai

jossain armeijassa. (H16, 1.)

Haastateltava kytkee ura-ajatuksen pitkälti vankilamaailmaan ja sen idiokulttuuriin (Fine 1979, palaan vankilan idiokulttuuriin takemmin luvussa *Minä vankina*), mutta toisella tapaa kuin ensimmäisen esimerkin kertoja. Ensimmäisessä esimerkissä vankilalaitos näyttyy toverillisempänä ja tasa-arvoisempänä paikkana, jossa ihmisten historiasta tai asemasta korkeintaan vihjaillaan ja vitsaillaan. Tässä esimerkissä vankila, ainakin nostalgisessa mielessä, on paikka, jossa on hankittava kannuksensa vähitellen, ansaittava kunnioitus. Sanktiot liiallisesta yrittämisestä ja pöyhkeilystä ovat ankaria. Ajatus vankilan tiukasta arvojärjestyksestä on monille vankilakulttuuriin vähemmän perehtyneelle tuttu: usein kuvitellaan, että juuri se määrittää koko vankilassa olemisen peruskuvion. Totuus ei kuitenkaan ole välttämättä niin yksioikoinen.

Edelliseen esimerkkiin verrattuna informantin perusasenne on myönteinen ja hyväksyvä: tämänkaltainen ura voi olla tietoinen, hyvä valinta senkin jälkeen, kun on kokeillut jotakin muuta.

Vanginura voi perustua myös virhevalintaan, kuten seuraava esimerkki (esimerkki 4) todentaa:

Siis täähän on semmonen määrätynlainen, siis jossain vaiheessa tää on semmonen määrätynlainen valinta ja se lähtöhän tapahtuu aina kotoo, elikkä, elikkä se on kasvatusvirhe alussa, niin kauan, et sen oppii, oppii niinku tajuamaan itse, mutta minäkin opin tajuamaan sen vasta kun se on niinku myöhästä, myöhästä. (H17, 1.)

Tässä lyhyessä, valaisevassa esimerkissä pohditaan ymmärtääkseni ihmisen valinnanvapautta. Informantilla on aineistoni pisin vanginura, lähes 30 vuotta, ja se on jo pakottanut pysähtymään ja ajattelemaan jotakin, mutta ehkä liian myöhään. Kertoja uskoo valinnan mahdollisuuteen, mutta sitä määrittävät ja rajaavat erilaiset tekijät, päällimmäisenä ihmisten kotoa saadut lähtökohdat. Myöhemmässä kerronnassa haastateltava pyrkii silti jonkinlaiseen vasta-ajatteluun: uraputkesta on vaikeaa mutta ei mahdotonta irrottautua.

Lisäksi vanginura kytkeytyy ajatukseen leimautumisesta ja tietynlaiseen maineeseen joutumisesta (esimerkki 5):

Vanginurasta, no, tavallaan voi, mut se on aika paljon, tota noin niin, liittyy tohon noin niin niinku sanotusti rikolliskierteeseen elikkä rikollisen uraan, eihän tää oo, kun tää on ainoastaan, tää vankila, niin täähän on siitä johtuu, kun sit taas siit mitä tuol siviilis tekee, niin jää kiinni ja kumminki semmoset ihmiset, ketkä tekee rikoksii koko ajan, niinku mä,

esimerkiks, niin ennemmin tai myöhemmin jää kiinni ja sit ku ensimmäisen kerran kun sä jääät kiinni tai sut tuomitaan, niin tota noin niin, kynnys tulla takasin on paljon siis helpompi sinänsä. (H18, 1.)

Informantti kytkee rikos- ja vanginurat toisiinsa syy-seuraustyyppisesti. Kyseessä on varsin omintakeinen kertoja: hän korostaa alusta saakka valinneensa oman rikollisen elämäntapansa. Hän saattaa muistuttaa kolmannen esimerkin kertojaa, mutta on tähän verrattuna yksinäinen susi. Hän ei pohdiskele vankilakulttuuria tai vankiyhteisöä ja asemaansa siinä. Hän vaikuttaa pikemminkin totiselta tyypiltä, joka kulkee tekemässä rikoksia hyötymistarkoituksessa ja jää teoistaan useimmiten kiinni. Kiinnijäämisen, ja sen myötä vanginuran, syynä hän näkee leimautumisen ja tunnistettavuuden. Poliisit tietävät ja vahtivat. Tämäkin on hieman poikkeuksellinen lähestymistapa, joskin tässä kontekstissa uskottava ja vakuuttava. Tavallisemmin vangit leimautumisesta puhuessaan tarkoittavat sitä, että heidän on vaikea saada vankeustuomioiden jälkeen mahdollisuuksia yhteiskunnassa, työtä ja asuntoa.

Kaksi seuraavaa kertojaa (esimerkit 6 ja 7) suhtautui vanginura-ajatukseen lähinnä huvittuneesti ja ihmetellen:

K: Ootsä kuullu tämmöstä sanaa kun vanginura ja käytäksä sitä itse?

V: No, en käytä itse moista sanaa lainkaan, kuulostaa aika hullulta.

K: Että vangeilla olis vanginura?

V: Niin, en mä ainakaan koskaan oo hakenu ittelleni mitään uraa tästä laitoksesta, että.

(H20, 1.)

Se vanginura, se on vähän semmonen, että eihän semmosta voi olla, kun vanginura, kun sehän ei oo mikään ammatti se vanki, se on vain olosuhteiden orja ja uhri, jos vanki kerta on näis paikoissa. Ja kun kerran aukasee oven, niin toisenki kerran on mahdollisuus tulla, että helposti pääsee paremmin sisälle. Että en minä kyllä sillä keinoin kuullu, että joku vanginura, että, että tästä ei koskaan pääse eläkkeelle, vaikka valtion hommissa onki, ei.

(H19, 1.)

Nämä kaksi kertojaa ihmettelevät ajatusta vanginurasta siksi, että he kytkevät sen suoraan työuraan ja ammattiin. Ensimmäinen informantti suhtautuu kouluttautumiseen ja työhön erittäin kunnianhimoisesti ja arvostavasti, vaikka hänellä on ollut elämässään myös välinpitämättömpiä

kausia. Vankilassa mikään ura ei urkene. Toinen haastateltava vie ajatuksen ikään kuin loppuun: vankilasta ei päästä eläkkeelle. Muuten hänen kerrontansa noudattelee neljännen esimerkin ajatuskulkuja ajautumisesta ja virhevalinnoista. Mukaan tulee myös uusi termi ”olosuhteiden uhri”.

Joskus vanginura on vain epätoivottu tila, jossa jokin on jotenkin (esimerkki 8):

Enkä mä tiiä, onko se nyt ura, ura niin paras, ei sitä niinku oikeestaan kyllä uraks voi sanoa, päin vastoin, päin vastoin. Muutaman kerran yrittäny jotenkin päästä eroon siitä, ettei ois takas joutunu, mutta kyllä sitä on vaan sitten joutunu joka kerta. (H21, 1.)

Tässä pienessä lausunnossa on yhtymäkohtia kahteen aiempaan esimerkkiin (esimerkit 6 ja 7).

Tässäkin ura oletettavasti mielletään työuran kaltaisena, positiivisena asiana. Vanginura, jos sellainen kaikesta huolimatta on, on negatiivinen tila tai tilanne, josta on päästävä pois. Helppoa se ei ole.

Viimeinen haastateltavani taas halusi korostaa vain muuta elämää (esimerkki 9):

V: Omasta mielestä mä en oo mikään urautunu vanki, että vaikka mä oon ollu, tää on viies kerta, mulla on aina ollu yhteyttä tonne.

K: Joo, elikkä, että jos sanotaan, et jollakin on vanginura, niin tarkottaaks se sitä, että hänäl ei oo sit oikeestaan mitään muuta kun se vankilaelämä?

V: Niin, no niin mun mielestä, joo. Mullon niin lyhyitä, kun kuukauen pari, no ensimmäinen tuomio mulla oli vuoden. (H22, 1.)

Tämä keskustelunpätkä on hyvä vastapari kolmannelle esimerkillä urasta kohtalona. Esimerkin kertoja on kokeillut toisenlaista elämää ja todennut vankilaelämän paremmaksi. Tämän informantin mielestä taas vankilan ulkopuolinen elämä on tärkeämpää ja oleellisempaa kuin vankilassa vietetty aika. Tällainen vastapaino nimenomaan estää urautumisen. Kertojan tuomiot ovat olleet melko lyhyitä, siitä tuomiosta, jota hän on haastatteluhetkellä aloittamassa, on tulossa todennäköisesti pidempi. Informantilla on silti edelleen tahtoa ja motivaatiota ylläpitää arvokkaiksi kokemiaan asioita.

4. Minädiskurssit

Määrittelen diskurssit siis haastattelupuheesta kohoaviksi laajemmiksi keskustelunaiheiksi ja teemoiksi (esim. Turunen 2011; Pietikäinen & Mäntynen 2009). Seuraavassa esitetyt minädiskurssit olen erotellut haastattelupuhemassasta tietyin, kunkin diskurssin kohdalla esitellyin kriteerein: mitä kuuluu minä vankina-, minä rikollisena- ja minä ihmisenä -diskurssiin. Erilaiset diskurssit painottuvat kertojien kohdalla eri tavoin. Parhaiten tämä havainnollistuu luvussa 5, jossa esittelen yksityiskohtaisemmin kuuden informantin urakertomukset minädiskursseineen. Kenen kohdalla, miten ja miksi kukin diskurssi korostuu tai ei korostu? Kuka painottaa enemmän minä vankina -diskurssia, kenellä taas minä rikollisena- tai minä ihmisenä -diskurssit ovat korostuneempia? Ja mikä merkitys tällä on kunkin informantin urakertomuksen rakentumisessa?

Diskurssien jaottelu on tuntunut suurimmaksi osaksi melko ongelmattomalta, mutta tiettyä tulkinnanvaraisuutta ja epämääräisyyttäkin siinä on. Esimerkiksi minä vankina- ja minä rikollisena -diskurssit kietoutuvat toisiinsa siten, että vankilassa ollaan rikosten tekemisen seurauksena ja tietynlaisena rikollisena, jolla on vaikkapa lyhyt tai pitkä vankeustuomio. Minä rikollisena- ja minä ihmisenä -diskurssit taas leikkaavat toisiaan, kun haastateltavat ovat kokeneet, että heitä on rikostaustansa vuoksi kohdeltu jollakin tapaa outoina ihmisinä.

Minä vankina

Minä vankina -diskurssi kattaa kaiken sen, mikä liittyy vankilassa, vankina ja vankeudessa oloon. Ensinnäkin siihen kuuluu oleellisesti ajan ja paikan määrittäminen. Kukin rikoksenuusija kertoo joko spontaanisti tai kysyttäessä sen, milloin hän on ollut ensimmäisen kerran vankilassa, minkä ikäisenä, kuinka pitkän tuomion ja missä vankilassa. Sitten kerronta yleensä jatkuu luontevasti seuraaviin tuomioihin, aina siihen tuomioon saakka, jota he paraikaa istuvat. Poikkeuksena ovat sellaiset henkilöt, joilla kertalaisuuksia on niin paljon, etteivät he ole niitä välttämättä edes laskeneet. Heillä kerronta keskittyy lähinnä ensimmäiseen ja viimeisimpään tuomioon tai yleisempiin ajatuksiin vankilassa vietetystä elämästä.

Kun vangit muistelivat ensimmäistä vankilassaolokokemustaan, useimmilla päällimmäisiksi nousivat erilaiset ahdistuksen tuntemukset liittyen vapauden menettämiseen, suljetuksi tulemiseen ja astumiseen vieraaseen, pahamaineisena pidettyyn ympäristöön. Ensimmäisen kerran kuvauksissa

korostui myös vankila fyysisenä ympäristönä, miltä vankila näytti ja vaikutti, jopa miltä siellä tuoksui:

Ensinnäkin se haju, mikä on vankilassa, mitä mä enää sillä tavalla haista, koska mä oon täällä vuosikausia ollu, mutta sä varmaan ulkopuolisena haistat heti, kun sä tuut vankilaan ja sitten kun sä meet siellä, avaat sen oven ja pääset siihen niinku näkemään sitä, et minkälainen se vankila on, niin se on samanlainen, kun sä oot nähny elokuvissa, et tota, siinon niinku kongit, on niinku kävelykongit niinku reunoilla ja keskel on auki ja siin on semmosta verkkoo, niinku ettei ihmiset hyppää sieltä alas ja tapa itseensä. Et se on niinku, se on niinku todellinen vankilamiljöö, niin kyl se nyt tietysti viistoistavuotiaana niin on aika villi kokemus, se täytyy myöntää, et tota, kyllähän se, missäs helvetissä mä nyt oon. (H13, 4-5.)

Kun pyysin informantteja luonnehtimaan kiertämiensä vankiloiden ilmapiirejä he puhuivat vankiloista kuitenkin enemmän henkisinä ympäristöinä. Tässä diskurssissa erottuivat myös selvästi ennen ja nyt- sekä siellä ja täällä -akselit. Ennen ja nyt -akselilla informantit vertailivat entisaikojen vankiloita nykyisiin, siellä ja täällä -akselilla he vertailivat nykyistä vankeuspaikkaa muihin vankiloihin, Suomessa tai ulkomailla.

Monet vanhemmat vangit pohtivat vankiloiden muutosta nykypäivään tullessa. Nykyiset vankilat ovat heidän mielestään lepokoteja verrattuna 1960-luvun täyteen ahdettuihin sellisiin, raidallisiin vanginvaatteisiin, asennossa seisomisiin ja alumiinikippoihin sysättyyn huonoon ruokaan (H4, 2). Lisäksi vangit vertailivat eri vankiloiden, lähinnä keskus- ja lääninvankiloiden, ilmapiirejä (H16, 6, H18, 7).

Henkilökohtaisen kerronnan pohjana ovat usein erilaiset arkiset uskomukset ja käsitykset, joita kerronta pyrkii legitimoimaan (Stah 1989, 19). Itse lisäisin tähän ajatukseen myös sen, että henkilökohtainen kerronta voi myös kyseenalaistaa arkisia käsityksiä tai ainakin tarkastella niitä kriittisesti. Minä vankina -diskurssissa nämä käsitykset liittyvät nimenomaan sopeutumiseen sekä siihen, kuinka vankilassaolo itsessään edistää vankilakerrettä. Vankilaa pidetään siis yleisesti ottaen pahana paikkana, jolla kuuluisi olla eräänlainen pelotefunktio, mutta vankeustuomioita istuneet kyseenalaistivat helposti tällaiset käsitykset. Puhuessaan omasta sopeutumisestaan vankien kerronta noudatti yleisesti ottaen kaavaa ”ensin ahdisti, mutta sitten opin pärjäämään”. Poikkeuksena tästä olivat vangit, jotka tunsivat vankilaelämän ja monet vangitkin jo ennen ensimmäistä tuomiotaan

(H12, 1-2, H16, 1).

Kun kysyin informanteilta, kuinka itse vankilassaolo on vaikuttanut heidän vanginuraansa, sain hyvin monenkirjavia vastauksia. Muutamat kielsivät sen vaikuttaneen mitenkään, mutta useimmat huomasivat jonkinlaisia syy-yhteyksiä. Ensinnäkin vankilassaolo leimaa helposti ihmisen, työn- ja asunnonsaannin hankaluudet sekä ihmisten negatiiviset asenteet vaikeuttavat siviilielämään sopeutumista:

K: Entäs sitten tämä vankilassa olo sinällään, että onko se niinku edesauttanu tätä kierrettä sillä tavalla, että on sitten ollu vaikee päästä siviilihommiin kiinni takasin?

V: On, ehdottomasti. Jo pelkästään sen takia, kun mä oon niin pieniä aikoja ollu tuolla siviilissä, että jos mä tavallaan meen hakemaan apua kriminaalihuollosta, niin kyllä siellä hyvin herkästi tulee semmonen, että mitäköhän tuokin täällä tekee, että kohta se on vankilassa takasin. (H3, 2.)

Toiseksi vankila laitostaa etenkin pitkiä tuomioita istuneet tehokkaasti, vankilasta tulee koti, jossa perusasiat järjestyvät paljon kivuttomammin kuin siviilissä:

Eli nytkin kun mä oon pääsemässä vankilasta pois, niin mulla ei oo periaatteessa mitään siellä. Tottakai mullon paikka mihin mä voin mennä, mutta asiat on vähän rempallaan. Täällä mä pärjään kyllä. (H3, 2.)

Kolmanneksi vangit puntaroivat ajatusta vankilasta jonkinlaisena oppikouluna rikollisuuteen, vankilassa aletaan käyttää huumeita ja eksytään vääränlaiseen seuraan:

K: Minkälainen kokemus oli joutua vankilaan, minkälaista täällä oli olla ensimmäistä kertaa?

V: Ensimmäistä kertaa? Pelottavaa, kaikin puolin se oli kauheeta.

K: Sä et tuntenu sieltä ketään?

V: En, ei mulla ollu ketään, siellä mä aloin käyttää huumeita.

K: Sä jouduit semmosiin porukoihin?

V: Niin, tai emmä niihin joutunu, kyllä mä niinku ihan tietosesti hain, hain niihin porukoihin. (H22, 2)

Rikolliset huomattavasti tuntu, niinku kokeneempaa porukkaa siellä ja niinku pisempään lusineita ja vähän semmosia, aika paljo semmostakin vankia oli siellä, jotka tuota, jotka ensinnäkään mihinkään avotaloon varmastikaan päässeet. Jonkin verran siellä tietenkin uusia neuvojakin saa, rikoksen tekemiseen, se on vähän niinku semmonen lievä oppikoulu, ei siellä niin pahasti, mutta pientä vihjettä antovat. (H9, 2.)

Minä vankina -diskurssiin kuuluu myös eriasteinen kantaaottavuus ja kriittisyys. Informantit kritisoivat vankilaoija, sitä kuinka heidän asioitaan hoidetaan. Lisäksi vankeinhoitopolitiikkaa arvosteltiin myös yleisemmällä tasolla:

Eihän meitä täällä hoideta yhtään mitenkään, meidäthän vaan pidetään hengissä (H4, 2).

Kerronnasta nousevan yleisen kriittisyyden koin ainakin alussa myös ongelmalliseksi. Kun lähdin tekemään haastatteluja, jonkinlaisena ihanteenani oli pitää keskustelu jatkuvasti henkilökohtaisella itsen tasolla. Kiusaannuin, jos kerronta lähti luisumaan yleisemmälle tasolle, ja vielä enemmän minua harmitti, kun huomasin itsekin lähteväni mukaan tällaiseen jutusteluun. Tarkemmin asiaa ajateltuani totesin, ettei yleinen vankiloiden ja kriminaalipolitiikan kritisointi ole välttämättä kovinkaan kaukana rikoksenuusijan identiteetistä. Kun informantti kritisoi kiivaasti yleisiä mutta nimenomaan itseään koskettavia asioita, hän rakentaa itseään kantaaottavana ja aktiivisena ihmisenä.

Kolmantena ja ehkä tärkeimpänä elementtinä minä vankina -diskurssissa on vankiyhteisö ja yksilön suhde siihen. William Hugh Jansen erottaa ryhmäidentiteetistä puhuessaan esoteeriset ja eksoteeriset tekijät. Esoteerisellä tarkoitetaan ryhmän käsityksiä itsestään sekä siitä, mitä muut heistä ajattelevat. Eksoteeriset käsitykset taas valottavat ryhmän käsityksiä muista ryhmistä. Esoteerinen tekijä perustuu ryhmätunteeseen, jota halutaan puolustaa ja vahvistaa. (Jansen 1965, 45-46.) Omassa aineistossani korostuivat enemmän, joskaan eivät kovin paljon, esoteeriset tekijät. Vangit mietiskelivät sitä, kuinka vankilan ulkopuolella elävät ihmiset suhtautuvat heihin:

Koska se tuntuu, että se varmasti nyt ei tavallisia ihmisiä niin kiinnostakaan koko aihe. Tuntuu, että niillä on aika paljon semmonen mielipie, että vanki pääsee aina niin helpolla ja että meitä lellitään tai jotain. (H9, 2.)

Tässä esimerkissä informantti sanoo asian suoraan, mutta monissa muissa haastatteluissa sama

käsitys heijastui ennemminkin rivien välissä. Vangeilla oli tarve korostaa sitä, ettei heitä ”lellitä” eikä vankila ole mikään miellyttävä tai henkisesti helppo paikka.

Mutta jos tämmösen kysyt, että mikä on paras vankila, niin semmosta ei ookaan parasta vankilaa, kaikissa on kuitenkin vapaus pois. Mut avolaitokset tietysti sen kautta, että siellä vähän vapaasti saa olla ja sillä keinon, mut tota, hyvä vankilahan ei oo koskaan, joku voi olla pikkusen löysempi jostain asiasta. (H19, 3-4.)

Folkloristinen vanhakantainen tutkimus on perinteisesti halunnut nähdä yhteisöt kiinteinä, ainakin näennäisesti selkeinä ja melko pysyvinä kokonaisuuksina. Esimerkiksi Sandra Stahl on henkilökohtaista kerrontaa käsittelevässä tutkimuksessaan jakanut yhteisöt kahdeksaan eri luokkaan: perheeseen, etniseen taustaan, uskontoon, paikkaan, ikään, sukupuoleen, sosioekonomiseen luokkaan ja ammattiin (Stahl 1989, 45). Ongelmana tässä jaottelussa on se, että se jättää ulkopuolelleen useita eri yhteisöjä, joita ei ehkä voi pitää kiinteinä ja helposti rajattavina, mutta jotka kuitenkin ovat olemassa. Vankiyhteisö on malliesimerkki tällaisesta yhteisöstä. Kyse on laajasta yhteisöstä, joka kattaa käytännöllisesti katsoen kaikki Suomen vangit ja erityisesti useampikertalaiset. Yhteisö saattaa vaikuttaa päällepäin hyvin hajanaiselta ja sekavalta jo senkin vuoksi, että se muuttuu jatkuvasti. Myös vankien taustoissa ja elämäntilanteissa voi olla huomattavia eroja.

Gary Allan Fine on kehittänyt vuorovaikutteista ryhmää tarkoittavan idiokulttuurin käsitteen. Idiokulttuurin jäsenet jakavat vuorovaikutusta lujittavan tietämyksen, uskomukset, käyttäytymisen ja tavat. (Fine 1979, 738.) Vankilaslängin tutkinut Leo Lipsonen tiedostaa yhteisöllisyyden myös selvästi. Slangin, tai lähinnä tietyn erikoissanaston, tarkoituksena on tietoisesti vastarinnan osoittaminen, salakielisten viestien välittäminen, ahdistuksen lieventäminen ja peittelemine sekä erityinen rajanveto ulkopuolisten kanssa. Slangilla on yhteyksiä sotilasslangiin ja romanikieleen. Lipsonen havaitsee tosin myös sen, että läheskään kaikki henkilöt eivät halua oppia ja sisäistää slangia ja täten samaistaa itseään esimerkiksi taparikollisiin. (Lipsonen 1990, 5-12.)

Yhdysvaltalaisesta vankiyhteisöstä koskevassa tutkimuksessaan Donald Clemmer pitää vankilan kulttuuria hyvin monimuotoisena ja sen sosiaalista rakennetta pirstoutuneena. Yhteisö on jakaantunut paitsi vankeihin ja vartijoihin, ja vangit vielä erikseen omiksi hierarkkiseksi ryhmikseen. Vankiyhteisössä on määritelty tiukasti sallitun käyttäytymisen rajat. Prisonaatioksi määritellyn prosessin avulla vanki omaksuu omalla tavallaan ympäristöönsä sopivia asenteita ja

käyttäytymistapoja. (Clemmer 1958, 295-296, 299-301.) Myös totalitaarisia laitoksia tutkinut Erving Goffman puhuu laitosasukkien ”moraalisesta urasta”, jossa yksilön maailmankuva ja käsitys itsestä muuttuvat laitoksen lakien määräämällä tavalla (Goffman 1962, 164-169).

Vaikka yhdysvaltalaisia ja suomalaisia vankiloita voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta verrata, varsin usein kuulee puhuttavan suomalaisissakin vankiloissa vallitsevasta hierarkiasta ja yhtenäiskulttuurista. Tämä ei tuntunut nousevan omissa haastatteluissani esille juuri lainkaan.

Vankilaslangille rinnakkainen termi on vankipuhe, jota Susanna Salin esittelee tutkimuksessaan. Vankipuhe on puhetapa, joka heijastelee vankien kulttuuriin kuuluvia normeja. Vankipuheeseen kuuluu oleellisesti selviytymisen korostaminen, ajatus siitä, että jokainen istuu itse oman tuomionsa, sekä mahdolliset pakoajatukset. Vankipuhe voidaan nähdä yhtenä elämänhallinnan keinona vankilassa. (Salin 1996, 113-116.) Vankilan tapakulttuuri hahmottuu omissa haastatteluissani lähinnä silloin, kun vangit kertovat siitä, kuinka vankilassa selviydytään ja kuinka siellä voi oppia selviytymään. Nämä käyttäytymismallit ovat hyvinkin hienovaraisia:

No, vankilassahan on loppujen lopuks, on aika helppo pärjätä, että täällä ei tarvi ku, sä oot niin sanotusti hyvä vain niin, että sä pystyt lusimaan kerroksilla eli muilla osastoilla kun suljetulla ja sitte se, että tuota sä et tallo muiden varpaille. Ne on niinku kaks perussääntöä, ne kun tulee noudatettuu, niin sit loppu onki aika helppoo ja tota, oppimaanhan, kyllähän nyt täältä varmaan niinku oppii selviytymään, mut kuitenkin niinku, aika pitkälle pystyy rakentaan sen selviytymisen niinkö oman itsensä varaan, eli se, että tuota, se, mitä sä teet, kunhan se ei poikkea näistä kahdesta aikasemmasta säännöstä, niin se, se riittää. (H13, 13.)

Tilan antaminen ja hienotunteisuus, omassa rauhassa oleminen, nousi esiin lähes kaikkien haastateltujen kommentaiteista. Kun aloin kartoittaa tarkemmin informanttien sosiaalisuutta vankilassa, useat kuitenkin totesivat olevansa melko sosiaalisia. Vankien idio-kulttuuriin tuntuu siis kuuluvan oleellisena osana se, että pitää yllä ystävällisiä suhteita muihin mutta ei tunkeudu kenenkään seuraan, ei ole kenenkään tiellä eikä varsinkaan haasta riitaa tai sotkeudu toisten asioihin.

Haastatteluissani kyselin vangeilta myös sitä, kuinka paljon he ovat keskustelleet vankilassa toisten vankien kanssa vanginurastaan. Vastaukset olivat pääsääntöisesti nihkeitä ja penseitä. Useimpia vankeja toisten tekemät rikokset ja niillä kehuskelu ei kiinnostanut tippaakaan, he pitivät sitä lapsellisena ja suurimmaksi osaksi valehtelunakin:

Että mä oon niinku tottunu siihen, että jos täällä joku alkaa puhumaan miljoonabisneksistään, jotka jotkun vasikan niinku takia meni pieleen ja joutu tänne, niin mä osaan suhteuttaa, siinä todennäköisesti taustalla on joku nakkikioskin varkaus tai joku vastaava, että, että tota niin, kun kolmen tapon mies, kun kävivät pottuilemaan ja huitas kolme nurin, niin se on todennäköisesti, todennäköisesti jostain raiskauksesta tai vastaavasta, että mä en niinku, mä oon liian skeptinen näiden juttujen suhteen, sen takia mä niitä kuuntelen hirveen vähän (H8, 3).

He eivät olleet myöskään innostuneita kertomaan omaa tarinaansa toisille vangeille, se ei yksinkertaisesti tuntunut kuuluvan talon tapoihin. Vankilassa puhutaan mieluummin muusta kuin vankeudesta ja pyritään jollain tapaa unohtamaan se, missä itse asiassa ollaan.

Vankilan idioikkulttuuri ei ole kerronnan perusteella missään tapauksessa yksioikoinen. Sopeutuminen ja mukanaolo on hyvin vaihtelevaa ja monenasteista. Eräs vanki kertoi vankilakokemuksistaan 1980-luvulta, jolloin vankiloissa oli vielä voimassa ”vanhan liiton” henki:

Enneaikaan, silloin ku mä olin nuori ja yritin näitä oppirahojani, aika korvata, niin, niin tota, vanha liitto, vanhemmat vangit, niinku mun enoni esmerkiks, niin siinä kun sitten nuorena poikana koukahti ja yritin niinku liikaa, niin se vei kulman taakse ja anto selkään. Joo, ja sano, että nyt, poika, tästä lähetään. Ja se oli aluks semmosta, niinku vanhempien vankien niinku palvelemist tavallaan, että siin oli niinku juoksupoikana ja ennenku pääsi sitten ensimmäisen pillerin ostamaan sitten pimeellä rahalla (H16, 1).

Informantti totesi saaneensa vanhan liiton koulutuksen ja sen avulla soluttautuneensa hyvin mukaan vankien idioikkulttuuriin, sisäistäneensä sen säännöt. Hän myös harmitteli sitä, että sittemmin vankilan on vallannut jo kokonaan uusi taimisto, johon hän ei koe saavansa mitään kontaktia. (H16, 2, 4-5.)

Eräs vanki kritisoi ankarasti vankilan arvoja ja niiden kieroutuneisuutta sekä erilaisista poliisisarjoista opittuja kovanaamarooleja, joita vaihdetaan kuin vaatteita (H17, 1,6). Kolme informanttia oli katsonut asiakseen valistaa nuorempia vankeja, etteivät he enää hankkiutuisi vankilaan. Hei olivat itse saaneet samankaltaisia neuvoja aikaisemmin vanhemmilta vangeilta. (H1, 2, H3, 2, H5, 1-2.)

Yksi informanteistani selvitti, kuinka hän on irtautumassa vankilakuvioista siten, että hän on tieteen tahtoen ilmiantanut ihmisiä poliisille ja todistanut heitä vastaan oikeudessa. Niinpä hän on viettänyt kuukausia omasta halustaan totaalieristyksessä, joutunut useiden raakojen pahoinpitelyjen kohteeksi sekä ollut muutenkin eritetty ja syrjitty:

Niin, tota, siellä mulle tehtiin toisena päivänä, menin sunnuntaina, niin maanantaina tehtiin täysin selväks, että missä mä saan liikkua ja olla ja näin että, joku sano tämmösen, että, oli vankien toverikunnan joulujuhla, niin mulle käytiin kertomassa, että mä en saa tulla ja, tota, kaikki mulle määrättiin, sauna-ajat, millon mä saan käydä saunassa ja millon mä saan käydä ruokalassa ja millon mä saan, missä pöydässä mä saan ruokalassa istua ja näin pois päin, että mä en häiritse, häiritse, elikkä siellä se kolmen hengen lähetystö, joka mulle kävi tekemässä tilanteen selväks (H8, 2).

Idiokulttuurille ominainen piirre on myös distinktoituminen eli erottautuminen ulkopuolisista. Kun idiokulttuurin tarkka määrittely ja rajaaminen on vankiyhteisöstä puhuttaessa vaikeaa ja ristiriitaista, sama pätee myös distinktion kohdalla. Tässä tapauksessa distinktio on ymmärrettävä niin, että vankiyhteisö haluaa erottautua muusta yhteiskunnasta omaksi saarekkeekseen, jossa ovat voimassa erilaiset ajattelutavat ja käytänteet.

Ongelmalliseksi distinktioajatuksen tekee ensinnäkin se, että suurimmalla osalla vangeista on selkeitä ja hyviä suhteita siviilielämään ja he pyrkivät määrätietoisesti yhteiskunnallistumaan ja pohjustamaan tulevaa elämäänsä vapautumisen jälkeen. Toinen distinktoitumista hämärtävä tekijä on se, etteivät vangit välttämässä vedä selkeää rajaa vankilan ja ulkopuolisen maailman välillä. Eräs informantti totesi ytimekkäästi, että ”tuolla ulkonakin voi olla suuri vankila” (H14, 3). Kun vankilan ulkopuolella on paljon murhetta ja työttömyyttä, velkaisia ja pahoinvoivia ihmisiä, ei vankila välttämättä olekaan erityinen kurjuuden linnake. Edellä mainittu informantti, joka kritisoi vankilan vääristyneitä arvoja, totesi, että samat arvot ja nokkimisjärjestykset ovat ainakin osittain vallalla myös siviilielämässä (H17, 1). Lisäksi eräs elinkautisvanki summasi senhetkisen vankilassaolonsa näin:

Sanotaan, että siin on hyvä esimerkki, et sanotaan, et mä katon telkkarii, sielt tulee jostain jenkki vankilasta tai jostain englantilaisesta vankilasta tai vaikka melkein suomalaisesta vankilasta, no ehkä ei suomalaisesta vankilasta, koska se koskettaa itseä kumminkin niin

läheltä ja sitä niinku tuntee aika monet vankilat, kun missä on pyöriny, sanotaan nyt ruotsalaisesta vankilasta, niin tota ei sitä ajattele, kun sä siellä omassa sellissä, et hei, säkin oot vankilassa, sitä vaan niinku katsoo sitä ohjelmaa ja sitä niinku, et voi hemmetti, et tollakin menee huonosti, mut ei sitä niinku kelaa, et hetkinen, et mullahan on elinkautinen, niin, että tota, sitä niinku elää aika paljon niinku ulkopuolella (H13, 9-10).

Minä vankina -diskurssi on ymmärrettävästi keskeisin kerronnan diskursseista. Tämä johtuneesi siitä, että kaikki haastateltavat olivat parhaillaan vankilassa sekä siitä, että haastattelujen useat kysymykset sivusivat vankilaa ja vankeutta. Lisäksi on henkilöitä, joilla tämä diskurssi on erityisen pinnassa. He ovat joko sopeutuneet vankilaoloihin erityisen hyvin tai sitten he eivät ole sopeutuneet lainkaan.

Minä rikollisena

Minä rikollisena -diskurssi keskittyy informanttien rikolliseen toimintaan ja itsensä kokemiseen rikollisina. Lähes kaikki haastateltavat kertoivat hyvin nopeasti ja yleensä spontaanisti sen, mistä heidät oli vankilaan tuomittu. Tämä kerronta sisältyi monilla jo haastattelun alun vapaaseen urakertomukseen. Lisäksi he usein kertoivat lyhyesti sen prosessin, joka johti heidät sille tuomiolle, jota he parhaillaan istuivat:

Oli elämä, mä kerron lyhyesti, oli elämä semmosessa tilanteessa, et mä olin päässy eroon päihdyttävistä aineista, päässy ravintolaan töihin ja sitten ravintola myytiin, mä olin omin voimin ilman kenenkään ammattiauttajan apua ponnistellut niinku tavalliset ihmiset, menny ravintolaan töihin, ravintola myytiin, henkilökunta vaihdettiin, mä jouduin työttömäksi ja koin turhauttavaks, rupesin taas harrastaan entistä menoa alkoholin kanssa ja tästä johtuen sitte tapahtu niin, että yhdessä rähinätilanteessa sit tuli niin tapettua se ihminen (H4, 1).

Ehkä keskeisin rikoksenuusijoiden henkilökohtaisen kerronnan taustalla hämmöittävä arkinen usko ja käsitys on se, että rikolliseen toimintaan on oltava jokin syy, jota on pohdittava ja joka on selvitettävä ihmisille tarvittaessa. Jos haastateltavat eivät omatoimisesti alkaneet etsiä syitä teoilleen, kyselin ja ehdottelin niitä itse. Kun tarkastelin jälkikäteen haastatteluaineistoani, huomasin, että minulla on ollut jonkinlainen päänäpintymä tarjota toveripiiriä rikoksiin ajautumisen syyksi. Ehkä minulla oli ennakkokäsitys, että henkilöt, joilla rikoskierre on alkanut jo

nuoresta ja kestänyt kauan, ovat aikanaan ajautuneet huonoon seuraan ja myöhemmin vankilassa solmitut tuttavuudet ja rikolliseksi leimautuminen ovat edesauttaneet kierteen jatkumista. Lisäksi koin varmaankin turvallisemmaksi lähestyä näinkin arkaluontoista aihetta ikään kuin kauempaa. Esimerkiksi kotioloista, mielenterveydestä ja päihteistä kysyminen tuntui vaikeammalta. Osa haastateltavistani myönsikin toveripiiriin vaikuttaneen, mutta osa taas kielsi sen jyrkästi.

Kahdeksi tärkeimmäksi syyksi rikollisuudelle nimettiin päihteiden käyttö ja rikkinäinen kotitausta. Yksi informanteistani ei osannut antaa mitään syytä toiminnalleen (H21, 1-2), yksi taas perusteli tarkasti, kuinka hänellä ei ollut mitään ulkopuolista syytä aloittaa rikollista toimintaa vaan hän oli aloittanut sen täysin tietoisesti ja omasta halustaan (H18, 1). Joidenkin kertojien syytöhdinnat paisuivat laajemmiksi elämänfilosofioiksi:

Semmonen viehtymys niinku rikolliseen elämäntapaan, se se, sen helppous, koska joku joskus sano mulle, että päätä ei voi bodata, et ku mä reenasin siihen aikaan helkkaristi, niin niin päätä ei voi bodata, niin mun mielestä se puhu paskaa siin kohtaa, koska kyllä päätä voi bodata ja sillä voi tehdä rahaa, ei tartte olla lihaksii eikä tartte käyttää väkivaltaa, täytyy käyttää, tilaisuus tekee varkaan. Eiks se oo semmonen? Et mä oon sitä mieltä, et kyllä niin, niin kaikki alko siitä, että mä olin perseeseen asti veloiss sillon kun mä olin, elin sitä niin sanottuu normaali elämää ja oli perhe ja tota noin niin, sit se, se oli sitä pankin kanssa naimisissa olemista ja piti ottaa lainaa, et sai vekselit maksettuu ja sit taas vekselii, et sai lainanlyhennyksii ja se oli semmonen oravanpyörä, mä ihastuin siihen, et et on semmosii ihmisii, keneltä on niinku varaa viedäki. (H16, 2.)

Eräs informantti, joka oli viettänyt lähes 20 vuotta elämästään vankilassa, kuvasi sitä, kuinka vankilasta päästyä oli aina niin paljon umpeenkuromista suhteessa muihin niin sanottuihin tavallisiin ihmisiin. Koska oli kova kiire saada toiset kiinni, kokea kaikki, mitä he olivat kokeneet ja saada kaikki, mitä he olivat saaneet, täytyi taas tehdä rikoksia. (H13, 4.)

Minä rikollisena -diskurssiin kuuluu oleellisena osana myös oman rikollisen toiminnan peilaaminen toisten rikollisten tekoihin, itsensä sijoittaminen rikollisuuden kenttään. Tämä avaa muutamissa haastatteluissa selvän kahtiajaon väkivalta- ja talousrikollisten välille:

Mullei oo muuta ku tää ratti ja tota noin niin ja väkivaltaa, et mullei oo talousrikoksii eikä mittään muuta tämmösii, koskaan tuomittu eikä oo missään, et mä olen aina tullu omil

toimeen, et mun ei oo tarvinnu käydä varkaissa (H15, 4).

En minä tiä. Omasta mielestäni mä koen itteni semmoseks vähäseks rikolliseks, en tiä sitten, kun en minä omasta mielestäni niin hirviästi tommosia hirviän isoja juttuja oikeestaan oo, aina niitä saatanan pieniä tulee sitten niin paljon ja ne lyö niin paljo tuomioo aina niistä. Väkivaltarikollista minusta ei saa kyllä. (H1, 3.)

Jotkut, pelkästään väkivaltarikoksista tuomitut tekivät selväksi, etteivät ole ikinä varastaneet eivätkä hyväksy varastamista lainkaan ja ovat ylpeitä siitä, että ovat saaneet kaiken omalla, rehellisellä työllään. He eivät halua olla missään tekemisissä talousrikollisten kanssa eivätkä koe itseään erityisen urautuneiksi. Rikollisiin tekoihin kytkeytyy vahvasti päihteiden käyttö ja impulsiivisuus, täydellinen suunnittelemattomuus. (H2, H15.) Sitten on ainoastaan omaisuusrikoksista tuomittuja, jotka ovat tyytyväisiä siihen, etteivät ole koskaan vahingoittaneet ketään fyysisesti. Heidän teoilleen on ominaista rikosten suunnittelu ja järjestelmällisyys sekä edellä esitetyt pohdinnat siitä, kuinka talousrikoksilla voi pyrkiä elämään leveämmin, vaikka niistä usein jäisikin kiinni. Nämä informantit ilmoittautuivat nimenomaan urautuneiksi sekä muutenkin tyypillisiksi suomalaisiksi rikoksenuusijoiksi, ”keskivertorosvoiksi”. (H1, H9)

Naisinformanttien keskuudessa asetelma tyypillisestä rikollisesta kääntyi kuitenkin pääläelleen:

Niinku täs talos on melkein kautta aikojen ollu joku about yheksänkytkuus prosenttia naisista henkiri- tai ei henkirikoksii, väkivaltarikoksii, ja sit on osa niistä henkirikoksii, et kaikillon aina ollu tää puukko, puukko suurin piirtein ja sitten näit mustasukkasuusjuttuja, että mulla ei oo taas väkivaltarikoksia ollenkaan. Että mullon sitten ihan toisenlaisii, toisenlaisii juttuja, et mimmosis, mimmosis jutuis mä oon ollu, täällon paljo väkivaltarikollisii, et tota, et ne poikkeee sillä tavalla, et mullei ollu taas mitään tappoja tai tapon yrityksii tai pahoinpitelyitä eikä miään tällasii, et niinku mulla ei yhtään saman tyyppisiä, et mulla on jotain sitten varkauksia tolasia, mitä taas monet ei, ei oo tehny, et ne lusii sitten kerralla siitä, et ne vaikka vetää jonku kylmäks, tappaa tai jotain, mulla on taas ollu ihan toisenlaisii. Mullon taas tehny niinku niin sanotusti töikseni sitä, että mä oon ollu yöt tekemässä niinku rahaa. (H12, 3.)

Kolmantena kohtana tässä diskurssissa on kerronta siitä, keille vankilan ulkopuolisille ihmisille henkilöt ovat rikoksistaan ja vankilassaoloistaan kertoneet. Tämäkin käänsi vastaukset kahtaalle.

Toisaalta oli henkilöitä, jotka eivät olleet puhuneet mitään, aivan lähimpiä omaisia lukuun ottamatta. Yksi informanteista ei ollut kertonut heillekään (10, 1-2). Tällainen ajattelu sisälsi vahvan käsityksen siitä, kuinka rikollisiin ja vieläpä uusintarikollisiin suhteudutaan. Toiset taas kokivat sekä läheisille että vieraammille ihmisille kertomisen erittäin tärkeäksi ja halusivat korostaa myös sitä, etteivät ainakaan perheenjäsenet heitä hylkää:

Kuitenkin, me ei hyväksytä siis, kasvatuksessa, me ei hyväksytä kuitenkaan rikollisuutta, mut me ei myöskään hylätä, jos joku sortuu rikoksen tielle, me ei hylätä sitä. Niinku taas niinku valtaväestön keskuudessa näin tapahtuu, mä tiiän paljon vankeja, joille ei vanhemmat... ei käy kahtomassa eikä mitään tämmöstä, koska se on rikoksen polulla, se joutu vielä vankilaan, se on häpeäksi meidän suvulle, mitä ne naapurit sanoo. (H7, 2-3.)

Tämä romanikertoja halusi kertoa itsestään laajemminkin romanina. Hän muun muassa koki, että siitä, ettei hänellä ole valtaväestön suppeata käsitystä työstä, on ollut hänelle apua. Vankilasta päästyä työnteon aloittaminen ei ole ollut ongelma.

Taina Ukkonen rakentaa artikkelissaan *Toivo paranemisesta: nuoren naisen päihdetarinan rakentuminen haastattelussa* nuoren naisen päihdetarinan. Hän toteaa, että päihteiden käyttötarinoiden taustalta voi hahmottaa usein eräänlaisia mallitarinoita. Ne ovat kulttuurissa yleisesti tunnettuja tarinoita, joihin kukin kertoja voi suhteuttaa omaa tarinansa. Päihdetarinat halutaan tavallisesti nähdä selviytymistarinoina, joissa päihteiden käyttäjät pääsevät irti ongelmistaan. Ukkosen kuvaama nuori huumeidenkäyttäjä, Hannele, vastaa ainakin jossakin määrin tällaista selviytymistarinaa. Hän on aloittanut huumeiden käytön kokeilemisen halusta ja jännitystä etsiäkseen. Lopulta elämä on ajautunut tilanteeseen, jossa hän päätyy lopettamaan käyttämisen sekä tahdonvoimalla että apua hakemalla. Hannelen tarinassa käsitellään myös syyllisyyskysymyksiä ja ”narkkariksi” leimautumista. Erityisesti narkomaaneihin liittyvät stereotyyppittämiset ovat ahdistaneet häntä. (Ukkonen 2007, 12-15.)

Minä rikollisena -diskurssin kerronnassa voi havaita jonkin verran tällaisia päihdetarinan piirteitä. Rikollisen henkilön elämäkulun toivotaan sisältävän juuri sankarillisen mallitarinan kaaren. Nuoret rikoksenteelijät vapautuvat lopulta kierteestään, tosin mutkatonta tämä on tuskin kenenkään kohdalla. Rikoksenteelijäksi ja rikolliseksi leimautuminen seuraa ihmisiä ehkä läpi elämän.

Tämmönen esimerkki, että jos mä, toinen vanki, tai toinen henkilö, joka on ollu vankilassa ja

mä nään sen kadulla, se on jonku toisen ihmisen seurassa ja jos mä kadun toiselta puolelta alan huutamaan, et moi, millos sä oot päässy siviiliin, niin sitä niinku pidetään vakavimpina rikoksina niinku toista vankia kohtaan. Eli toisin sanoen se, että tota, jos otetaan yhteyttä toiseen, niinku vaikka kadulla nähdään ja näin, niin se keskustelu ei missään vaiheessa mene vankilaan, jos siin on muita ulkopuolisia paikalla. (H13, 9.)

Jotkut informanteistani tuntuivat myös lähes tietoisesti taistelevan sankarillista mallitarinaa vastaan:

K: Minkälaisena sä näät sun tulevaisuuden nyt?

V: Se on joko loppu tai sit, joko mä jatkan tätä vankilakierrettä, joko mä rauhotun, mitä on tapahtunu jo aika paljon, mä oon muuttunu, ihminenhän muuttuu koko ajan, vanhemmaks tulee, niin mä oon muuttunu, rauhottunu. Toivon mukaan elän kauan ja terveenä ja onnistu ihmissuhteissani ynnä muuta. Tai toinen vaihtoehto on se, et meno menee, karkaa käsistä ja must tulee kylmä paskiainen, joka ei ajattele muuta kun itseensä ja rahaa ja millään ei oo mitään väliä. Mä kuolen noin kolmekymppisenä, kolmevitosenä siihen, et joku tappaa mut tai mä tapan jonkun ja joudun vankilaan tai tapan itteni. Mä en vois tietenkään tollast ajatusta myöntää ittelleni, mut kyl se on kylmä tosiasia, kaikki on avoinna, et se on ihan musta ittestäni kiinni. (H18, 8.)

Rikoksista ja rikollisuudesta kysyminen on ollut minulle henkilökohtaisesti eräs haastattelujeni vaikeimpia puheenaiheita. Lopulta selkiytin asiat itselleni kutakuinkin niin, että rikollisuus on vain yksinkertaisesti asia, joka tämänkaltaisessa haastattelussa on otettava esille. Vankiloihin joudutaan pääasiassa siksi, että ollaan tehty rikos tai rikoksia. Yleisesti ottaen minusta tuntui siltä, että haastateltavat itse eivät aihetta arastelleet. Todennäköisesti he olivat odottaneetkin tämänkaltaisia kysymyksiä ja ehkä niitä oli heille jo aiemminkin esitetty. Jotkut kertojat eivät puhuneet aiheesta kovinkaan paljoa eivätkä erityisen avomielisesti. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että he olisivat kokeneet sen kiusalliseksi tai turhan henkilökohtaiseksi. Heitä ei ehkä vain kiinnostanut kertoa tai he pitivät asiaa niin itsestään selvänä, ettei sitä ollut tarpeen haastattelussa ruotia.

Minä ihmisenä

Minä ihmisenä -diskurssi sisältää vankien suorat määrittelyt siitä, millaisia ihmisiä he ovat.

Määrittelyt ovat lähinnä adjektiiveja ja pääsääntöisesti positiivisia: herkkä, rehti, huumorintajuinen,

kiltti, luotettava, leikkisä.

Mitäs tohon nyt vois sanoa? Pahas, kun ei oo vesimiehen horoskooppia tässä. Ennen mä olin itte aika sulkeutunu, mutta nykyään aika avoin, mä oon aika hyvä kuuntelija kyllä siinä mielessä, mä jaksan kuunnella toisten tarinoita oikeestaan todella hyvin. Mä oon aina ollu liian kiltti, lähinnä mä tarkotan sillä sitä, et liian semmonen hyväuskoinen, mä oon ollu aina, toki se on tässä vuosien saatossa, tää paikka kovettaa niin paljo, että se välttämättä häipyä vähän taustalle, mut oon mä silti edelleen semmonen vähän turhan hyväuskonon ihmisiä kohtaan. Mut toisaalt se on ihan hyvä asia, ettei oo silleen menettäny ihan luottamusta tavallaan kaikkiin. (H20, 6.)

Laura Aro nostaa tutkimuksessaan esiin erilaisia minän aspekteja. Niitä ovat reaalinä (kuka olen), ideaalinä (kuka haluan olla), historiallinen minä (kuka olen ollut), sosiaalinen minä (kuuluminen sosiaaliseen kenttään) ja moraalis-filosofinen minä (miksi elämäni on tälläista) (Aro 1996, 73). Edellisessä haastattelusitaatissa voi havaita piirteitä monista minän aspekteista. Informantti oli ennen sulkeutunut (historiallinen minä), nykyisin avoimempi (reaalinä), hyvä kuuntelija (sosiaalinen minä) ja uskoo edelleen ihmisiin (moraalis-filosofinen minä).

Eräs informantti vastasi esittämäni kysymykseen ”millainen ihminen olet” seuraavaan tapaan:

Ihan normaali ihminen, siinä mis muutki, mullon ihan samat tunteet, pelot, surut, toiveet, fantasiat, ei tietenkään samat, ku muil, mut niinku samat toiminnot on ku kaikis muissakin ihmisissä (H18, 6).

Tähän vastaukseen sisältyy implisiittinen ajatus, että rikoksenuusijat olisivat tai heidän kuviteltaisiin olevan jotenkin perustavalla tavalla outoja tai poikkeavia henkilöitä. Haastateltava kyseenalaisti tämän ajatuksen ytimekkäästi: hän on tavallinen ihminen omine, joskin tietysti myös yksilöllisine, ominaisuuksineen.

Kun tiedustelin informanteilta tärkeimpiä asioita heidän elämässään, sain toistuvasti kahdenlaisia vastauksia. Ensinnäkin korostettiin suhteita vankilan ulkopuolisiin läheisiin ihmisiin, sukulaisiin, ystäviin, lapsiin, puolisoihin ja rakastettuihin, joilta saatiin tukea sekä motivaatiota vankilakierteen lopettamiselle. Sosiaalinen minä oli siis hyvin korostunutta. Tärkeimpänä pidettiin suhdetta lapsiin:

K: Mitkä sulle on tällä hetkellä tärkeimpiä asioita sun elämässä?

V: No, lapset tietenkii.

K: Sullon lapsia, monta?

V: Yksi lapsi on ja toinen lapsi, tota, pitää minua isänä, koska hänen isällään itsellään on elinkautinen vankeustuomio eikä välitä siitä lapsestaan. Minä olen hyväksynyt sen niinku omaks lapsekseni sen toisenkii. (H9, 3.)

Mut toisaalta siihen vaikuttaa aika paljon, mä luulen, et siihen vaikuttaa eniten, tää ei oo samanlainen juttu, et mikskä sä haluat tulla, kun sä oot tullu isoks, et tuut sä lakasukoneen kuljettajaks ja vai mikskä... Mä luulen, et lapset vaikuttaa, mullon aika kiinteät välit, tota noin vaikuttaa aika paljon siihen. (H4, 11.)

K: Millä lailla sä luonnehtisit ittees ihmisenä? Minkälainen sä oot?

V: No, tää on niin moneen kertaan retosteltu tää asia, että mä voin ainaki ihan lonkalta heittää niinku sen tutun ja turvallisen. Mä oon kyllä niinku koti-ihminen, mä rakastan kotiani ja ja ja lapsia etenki ja lapset rakastaa mua ja pitää must hyvin paljon, mä tuun lasten kans hyvin toimeen. (H16, 4-5.)

Edellä esitellyt miesinformantit kertovat omasta isyydestään hyvin mutkattomasti ja myönteiseen sävyyn. Lapsista välitetään, olivat he ”omia” tai muita, lasten kanssa tullaan hyvin toimeen, heidät otetaan mukaan tulevaisuuden suunnitelmiin ja myös lapset tuntuvat pitävän heistä. Kolmella naisinformantillani tilanne ei ollut näin ongelmaton:

K: Mitkä asiat teille on tällä hetkellä tärkeimpiä elämässä?

V: No, kaikista tärkeintä on että saa olla terveenä ja saa olla lasten parissa ja lastenlasten parissa, niin se on tärkeintä.

K: Minkälaisena te näätte tulevaisuuden?

V: No, tulevaisuus se tulee sitten, paremmin etteenpäin mennee, jos ihminen on terve, et siitähän se riippuu terveyvestä, terveyventilasta, sehän se määrää ihmisen elämän, että... Mutta ei linnan kierteisiin ennää. Et sehän se on issoin toivomus, että saa olla terveenä ja pystyy hoitaa omaa ympäristyä ja sillä lailla, että sehän se on kaikista suurin asia. (H10, 2-3.)

Et, tota noin niin, ettei tää vankila mua oo säikäyttäny, et mun on nyt pakko lopettaa, et nyt mä pelkään tätä juttuu, tiedätsä, tai jotain. Et ainut minkä takii, et siis, mä oon ajatellu, et minkä takii mä tän lopetan tän lusimisen, niin ihan sen takii, et mä oon täällä ihan tarpeeks ollu. Mä menetän elämästä koko ajan vuosia aikaa, et mä, mul menee elämä hukkaan, jos mä vaan istun ja mullon perhe, mä haluun korvata mun lapselle sen, mä haluun olla hänen kanssaan enkä siis todellakaan lusii, mullon parempaakin tekemistä kun lusii. (H12, 2-3.)

V: Ja etenkin nyt, kun mä oon näin pitkään joudun nyt olemaan yhtä mittaa, niin kun mä oon muutenkin, mulla on jotenkin niin se jo se kasvualusta, missä mä olen ollu, niin kun mä oon näin pitkään täällä, niin mä oon niin omaksunu sen rikollisen ajattelutavan, et mun on hirveen vaikee lähteä ulos nyt ja koettaa muuttaa vähän. Koska nyt mulla on lapset ja ne on ollu niin, näin tän koko ajan multa pois, niin mun täytyy yrittää niihin luoda jotain kontaktii, semmosta äitikontaktia, niin tota, mulla olis niinku jonkinnäkönen vastuu otettava muustakin kun itestäni. Mut en mä osaa, en mä tiedä, että pystynkö mä ottaan, osaanko mä ees kantaa vielä itestäni vastuuta, vaikka olenkin jo tän ikänen. Mun ei ollu koskaan tarvinnu sitä tehdä.

K: Sä sanoit, että sulla oli kuitenkin tauko siinä...

V: Joo, kaheksan vuotta, joo, kun mä tein ne lapset.

K: Eli ne lapset vaikutti siihen, että sä et sitten...

V: Joo, en mä voinu, se, en mä voinu tehdä lapsia ja elää rikollista elämää, siinä mun täyty tehdä selvä raja. (H11, 2.)

Ensimmäisen ja toisen esimerkin naisvangit korostavat sitä, että vankilakierteestä tulisi irtautua perheen vuoksi. Ensimmäisen esimerkin informantilla on jo lapsenlapsia, ja toisen esimerkin nuori nainen on pienen lapsen äiti. Isoäiti toivoo pääsevänsä kotiin oman perheensä keskelle, jonne hän kokee vahvasti kuuluvansa. Nuori nainen taas haluaa korvata lapselleen vankilassa viettämänsä ajan ja juuri ajan valumisesta hukkaan hän vaikuttaa tuntevan syyllisyyttäkin. Kolmannen esimerkin nainen pohtii vakavasti ja huolestuneenakin vastuunottoa, kykeneekö hän ottamaan vastuuta edes itsestään, saati lapsistaan. Naisvankien äitiys tuntuu olevan hyvin vähän käsitelty aihe tutkimuskirjallisuudessa. ”Tavallisemman” äitiyden tuntoja ja niihin kytkeytyviä tabuja on kartoitettu jonkin verran, esimerkiksi Eeva Jokisen väitöskirjassa *Väsynyt äiti* (1996). Riitta Leskisen ja Tarja Pösön naisvankitutkimuksessa mainitaan lähinnä vankilan äiti-lapsi-osastot. Lisäksi siinä todetaan, että äidin roolia suhteessa vankilan ulkopuolella oleviin lapsiin on vaikea kartoittaa haastattelututkimuksessa. Tämä selittyi aiheen arkaluontoisuudella tai sillä, ettei äidin

rooli ole haastateltavilla vankilassa kovinkaan oleellinen. (Leskinen & Pösö, 101-103.) Kaikki omat naisinformanttini ottivat tämän asian kuitenkin haastatteluissa puheeksi oma-aloitteisesti.

Toisena tärkeänä asiana haastateltavat painottivat työntekoa vankilan ulkopuolella sekä niitä suunnitelmia ja päätöksiä, jotka tähtäsivät muuhun kuin rikos- ja vankilakierteen jatkamiseen:

Kun mä vapaudun vankilasta, kukaan ei ota mua töihin, niin hullua ei olekaan, niin kovaa työntarvetta ei olekaan missään paikassa, että joku ottas mut töihin, vaikka mä olen todella hyvä työntekijä, mä osaan tehdä käsillä. Ja tota, mä oon aatellu tällä lailla, että mun on pakko hyödyntää sitä, koska mä en kuitenkaan tottunu elämään kädestä suuhun. Niin niin, tota, mä rupeen tekemään seksivaatteita. Tai sitten mä pyrin johonki kurssille, missä entisöidään huonekaluja. (H11, 3.)

Näissä kirkkaissa tulevaisuudensuunnitelmissa lomittuvat myös tulkinnoista riippuen minuuden reaaliset, historialliset, ideaaliset, sosiaaliset ja moraalis-filosofiset aspektit. Haastateltavien elämä kulkee menneisyydestä eteenpäin aiempaa arvottaen ja parempaa tulevaisuutta odottaen ja toivoen.

Henkilöt, joden kerronnassa minä ihmisenä -diskurssi oli erityisen korostunut, ovat siis useimmiten sellaisia, joita tehtyjen rikosten pyörittely tai vankilaolojen selvittely ei erityisesti kiinnosta vaan he tähtäävät toisenlaiseen tulevaisuuteen. Lisäksi tällaiset henkilöt haluavat muutenkin painottaa sitä, että heidän elämässään on ollut muutakin kuin rikoksia ja vankilassaoloja. Eräs informantti muisteli pitkään nuoruuttaan, johon kuului harrastajateatteritoimintaa, valoesityksiä, soittamista, moottoripyöräilyä, muotokuvien maalaamista ja perehtymistä erilaisiin maailmankatsomuksiin (H4, 7-9, 11).

Minä ihmisenä -diskurssi voi vaikuttaa muihin minädiskursseihin verrattuna suppealta. Jälkikäteen ajatellen sille olisi voinut antaa haastatteluissa enemmän tilaa: kysellä tarkemmin informanttien lapsuudesta ja nuoruudesta, opinnoista, työnteosta ja vanhemmuudesta.

5. Kuusi urakertomusta

Tässä luvussa käyn läpi kuuden, aineistosta valitsemani informantin urakertomukset siten, että ensin esittelen kertojat ja heidän tuottamansa haastatteluaineiston yleisesti ja sitten tarkastelen sitä kolmen

minädiskurssin näkökulmasta: millaisia vankeja, rikollisia tai ihmisiä he kokevat olevansa. Lopuksi pyrin rakentamaan kullekin urakertomuksen, jossa minädiskurssit painottuvat eri tavoin.

Nämä kuusi kertojaa eivät edusta koko aineistoani, mutta heidän kerronnassaan ja kertomuksissaan on yhtäläisyyksiä sekä toisiinsa, että niihin kertojiin, jotka on rajattu pois. Monelta osin he myös poikkeavat muista. Kristian on maailmanmies, jolle vankeus ei ole kovinkaan merkityksellinen asia. Julius on pelkäävä vanki, joka on erittäin huonossa maineessa vankiyhteisössä. Anna pitää itseään poikkeavana naisrikoksenuusijana. Henri on aineistoni ainoa elinkautisvanki, jonka lähes koko elämää on sävyttänyt vankeus. Vili on valinnut rikollisen elämäntavan ja Lauri erottaa itsensä muista ”linnakundeista”. Koko luku antaa mielestäni edustavan, monisärmäisen kuvan koko aineistoni kirjosta.

Kristian: kriittinen maailmanmies

Kertojan esittely

Että mä oon varmasti mun mielestä kertonu ihan tarpeeks tässä näin, kuinka erinomanen ihminen mä oon. Ainoa kumma juttu on, että miks ihmeessä mä oon täällä vankilassa.

Kristian on haastatteluhetkellä noin viisikymmentävuotias mies, joka istuu lääninvankilassa pidempää tuomiota. Hän on kenttätyöjaksoni neljäs haastateltava ja siihen mennessä puhelian. Hänen puheenaiheensa karkaavat ja risteilevät myös alueille, joille niiden ei ehkä tutkimuksen kannalta kuuluisi mennä. Olin hakemassa elämäkertomusta tai identiteetikertomusta, mutta Kristianin ajatukset virtaavat aivan muihin, yleisempiin asioihin. Aineisto herättää kiinnostavan kysymyksen siitä, minkä voi mieltää henkilökohtaiseksi kerronnaksi tai identiteetikertomukseksi, mikä taas ei tähän muottiin enää mitenkään sovi.

K: Eli ensin mä pyytäisin sua kertomaan lyhyesti sun vanginuran alusta tähän päivään asti semmosena kun sä muistat sen.

V: Siis ekasta kerrasta tähän päivään?

K: Niin, lyhyesti.

V: Joo. No, mä oon alottanu nuorisovankina, kuuskytneljä, muistaakseni, ensimmäisen

kerran vankilassa. Sillon oli jotain pikku omaisuusrikoksia ja näpistyksiä. Sen jälkeen mä, tää on kuudestoista kerta ko mä oon linnassa, sen jälkeen mä oon aina vaan ollu rattijuoppouksista lyhkäsiä tuomioita. Nyt tällä kertaa kyseessä henkirikos. Kyse on taposta tällä kertaa. Tää siis vankiurasta, ei mun mielestä oo, nyt mä oon ollu kolme vuotta kiinni, mullon vähän yli viis vuotta jäljellä.

K: No, vähän ehkä tarkennella sillai, että mitä sä ajattelisit, et mitkä oli semmoset suurimmat syyt, mistä tää rikollisen ura alko?

V: Rikollisen ura? No, mä olin katulapsi. Minä asuin kadulla kuustoistavuotiaana. Et mä olin juureton, siis täysin vailla, ei asuntoa, siis en asunu kotona, en suostunu menemään, mä lähdin sitten häippäseen täältä Suomesta. Mä olin ensimmäisenä Ruotsissa, ensimmäisenä Tanskassa, ensimmäisenä Hollannissa, ensimmäisenä ties missä. Ja pahanteossa aina, jollain tavalla piti kuitenkin leipänsä ansaita.

Kristian erottaa toisistaan vangin- ja rikollisen urat. Tosin kysyn niitä haastattelussa itsekin erikseen, mutta läheskään kaikki eivät tätä erottelua niin selvästi tee. Kristianin kerronnasta hahmottuu melko selvästi kaksi erillistä maailmaa: vankila yhteisöineen ja olosuhteineen sekä vankilan ulkopuolella, eri aikatasoilla liikkuva maailma.

Edellä esitetyt tekstikatkelmat jatkuvat siten, että vanginurasta puhuttaessa Kristian kertoo myös olevansa isä ja pitävänsä tiiviisti yhteyttä lapsiinsa, opiskelevansa iltalukiossa ja sen, että hänellä on hankaluuksia vankilan henkilökunnan kanssa. Rikollisuratarinassa hän mainitsee vaikeuksista työnvälityksessä.

Kristiania voi pitää kriittisenä ja jopa aggressiivisena kertojana. Hän arvostelee kovin sanoin sekä vankienhoitoinstituutiota, verraten sitä Ruotsissa huomattavasti paremmin järjestettyyn kriminaalipolitiikkaan, että yleisemmin yhteiskuntaa. Hän kertoo vankilassa tapahtuneista virkavirheistä, vankeinhoidon puutteista ja virikkeiden vähyydestä.

K: Minkälainen sun ensimmäinen vankilassaolokokemus oli, missä sä olit?

V: Ensimmäisenä lääninvankila, kamala paikka, neljä äijää tänkokosessa kopissa, päivällä ei saanu nukkua, sängyn päällä sai istua, mut maata ei saanu, ikkunoista ei saanu kurkkia, kongilla mentiin, sillon oli vangin vaatteet, raidalliset kuteet piti olla, napit kaulassa kiinni, asennos piti seistä kun vartija puhutteli, piti mennä asentoon, kun vartija tuli koppiin. Et nää on nykyään lepokoteja. Paitsi yhdessä asiassa ei edelleenkään tehdä yhtään mitään,

että miten täällä vankeja hoidetaan. Eihän meitä hoideta yhtään mitenkään, meidäthän vaan pidetään hengissä.

Kun kysyn, kuinka paljon Kristian keskustelee vankilassa toisten vankien kanssa, hän vastaa:

Yleensä puhutaan epäkohdista tai jostain muusta, haukutaan noita mulkkuja, mitä ne on, nää olis halunnu poliisiks, ne ei päässy, kapiaisiks ne ei päässy, vankilaan ne pääsi, kahden viikon koulutuksella. Mä, siis tavallisen vangin käsitys vanginvartijasta, siis poikkeuksiakin on, on mukavia vanginvartijoita.

Kristianin vankilan henkilökuntaa sohiva kritiikki saa aikaan puhevyöryn, joka paisuu melkoisiin mittasuhteisiin. Hän kertoo, kuinka henkilökunta on ollut opintomatalla ulkomailla ja on sitä mieltä, ettei sinne tarvitse mennä kauhistelemaan paikallisia oloja. Sitten hän ryhtyykin kertomaan Aleksandr Solzhenitsynin kirjasta *Vankileirien saaristo* (vuosiluku), josta hän oli kirjoittanut iltalukiassa aineen. Hän puhuu Josif Stalinista, Adolf Hitleristä, Venäjän nykytilanteesta ja sen ratkaisemisesta, ydinsodasta, uskonnoista ja maailmankaikkeudesta. Arvelen nyt, että puheen tarkoituksena oli, ainakin osittain, osoittaa oppineisuutta ja sivistystä, lukeneisuutta, ajattelua. Ikään kuin vastapainoksi tälle, Kristian puhuu lämpimästi lapsistaan. Haastattelun koskettavimpia kohtia on se, kun hän kertoo siitä, miten paljasti toiseksi nuorimmalle lapselleen puhelimesta olevansa vankilassa.

Kristianin vankilan ulkopuolista maailmaa kuvaava kerronta liikkuu varsin pitkällä aikajanalla. Hän kertoo siitä, miten hän on viettänyt nuoruuttaan eri maissa, elänyt boheemia taiteilijaelämää ja tavannut mitä erilaisimpia ihmisiä. Tulevaisuudensuunnitelmatkin ovat maailmoja syleileviä. Hän jatkaa oman yrityksensä pyörittämistä, kyläilee Ranskassa ystävänsä luona, matkustelee ja lähtee purjehtimaan.

Kristianin uratarinalle on ominaista lannistumattomuus, tietynlainen elämän vimma, eteenpäinsuuntautuneisuus ja jääräpäisyyskin. Missään vaiheessa hän ei ilmoita jatkavansa rikollisissa kuvioissa pyörimistä tai vankiloissa kiertelyä. Hänellä on mahdollisuuksia ja voimaa toteuttaa ne.

Mulla on paljon asiaa koko ajan ja mullon aina varmat mielipiteet, kun on kokemusta, mut pystyn myös tietenkin myöntään sen, et jos oon väärässä, niin tota noin niin, pystyn sanomaan, että en tiedä, mikäli en tiedä. On, vaikka oon viiskyt vuotta ja perkele, sitä ei tiedäkään, kun luuli, et tietää.

Minä vankina

Kristianin kerronnasta määrittynyt kuva kriittisestä ja periksiantamattomasta vangista. Vaikka hän istuu kerrontahetkellä pitkää tuomiota, hän julistaa, ettei ”lannistu koskaan”, sillä hänellä on hyvin vahva psyyke.

Kristian on aloittanut vankiloissa kiertelyn jo vuosikymmeniä sitten ja istunut useissa vankiloissa Suomessa ja ulkomailla. Hänen vankikerrontaansa värittää kuvaus olojen paranemisesta ajan kuluessa. Ensimmäisestä, ikävästä vankilakokemuksesta kuusikymmenluvulla on jo päästy pitkälle. Silti hän on vakaasti sitä mieltä, ettei suomalaisissa vankiloissa, toisin kuin vaikkapa ruotsalaisissa, vankeja edelleenkään hoideta mitenkään. Hoidolla hän tarkoittaa lähinnä siviiliin valmentamista ja sopeuttamista: ”Ainoa mitä vankeinhoitolaitos antaa vangille, on aika, minkä ne tilaa sosiaalihuoltoon toimeentulotuen hakemista varten.”

Kristianin kritiikki ei jää pelkästään puheen tasolle. Hän kertoo pitkän episodin, jossa hän on vankilassa tapahtuneessa kahakassa menettänyt hampaitaan. Uusien hampaiden hoitokustannusten järjestelyissä on hänen mielestään vankilan henkilökunnan taholta tapahtunut virkavirhe. Siitä hän on päättänyt kannella haastattelupäivänä ylemmälle taholle. Tuohtumisen taustalla on myös pelko siitä, että hän joutuu vaihtamaan toiseen vankilaan. Hän on juuri ehtinyt aloittaa nykyisessä vankilassa opiskelun iltalukiossa. Johan Galtung on ryhmitellyt vangit sen mukaan, kuinka vanki ratkaisee suhteensa vankilayhteisöön. Hän nimittää näitä suhtautumistapoja pakoreaktioiksi ja toteaa niiden auttavan selviytymistä vankilan arjessa. Kristianin suhtautumistapaa voi luonnehtia ”paoksi asioihin”, eli kriittisyyteen ja valitusten laatimisiin. (Galtung 1959, 105-111.) Terence ja Pauline Morris hahmottavat pohjoislontoolaista vankilaa koskevassa tutkimuksessaan hieman samankaltaisia vankityypittelyjä kuin Galtung. Näistä kapinallinen asettuu selkeään vastarintaan vankilasysteemiä kohtaan. Hän ei hyväksy itsemääräämisoikeutensa katoamista vankilassa. (Morris 1962, 349-353.)

Kun kysyn siitä, kuinka paljon ja mistä asioista hän keskustelee muiden vankien kanssa, hän kertoo keskustelevänsä lähinnä epäkohdista. Eryityisesti vanginvartijoita arvostellaan. Hänen mukaansa vangit eivät yleisesti ottaen pidä vanginvartijoista, vaikka osa heistä saattaisikin olla mukavia: ”On

parempi olla vanki kun vartija, yleinen käsitys täällä näin.” Susanna Salin toteaa elinkautisvankitutkimuksessaan, että etenkin pitkäaikaista vankeustuomiota istuvien vankien keskuudessa pätee tällainen ajattelutapa. Henkilökunnan kanssa veljeilyä ei pidetä suotavana. (Salin 1996, 26.) Muuten Kristian ei koe tarvitsevansa vankilassa seuraa. Hän on ”kuullut kaikki konnatarinat tuhanteen kertaan” ja viihtyy mieluummin omissa oloissaan.

Opiskelu ja ylioppilastutkinnon suorittaminen ovat Kristianille tärkeitä. Susanna Salin mainitsee, että juuri opiskelu ja itsensä henkinen kehittäminen auttavat vankia asettumaan pelkän vangin roolin yläpuolelle ja saattavat lisätä vangin ylemmydentunnetta myös suhteessa vartijoihin ja toisiin vankeihin (Salin 1996, 70). Kristian kertoo olevansa suuren perheen nuorimmainen eikä kenelläkään muulla ole mitään akateemista oppiarvoa: ”Ajattelin, että minä nuorimpana pamautan nyt sen sitten, tota noin niin, on jotain mitä niillä ei oo.” Hän haluaa myös osoittaa vankilan henkilökunnalle kykenevänsä opiskelemaan ja suoriutumaan: ”Näyttää niille pirulaisille, ei ne kaikki aivosolut oo juotu kuoliaaks viel”.

Minä rikollisena

Vaikka Kristian on sujuva ja vuolassanainen kertoja, hän ei silti puhu juurikaan tekemistään rikoksista tai itsestään rikollisena. Tämä selittynee sillä, että hän on melko vaikessa ja arkaluontoisessa tilanteessa.

Kristian on istunut nuorena ensimmäisen vankeustuomionsa pienistä näpistyksistä. Sen jälkeen kaikki tuomiot ovat tulleet rattijuopumuksista. Viimeisin pitkä tuomio liittyy stressaavan elämäntilanteen laukaisemaan henkirikokseen: ”Tästä johtuen sitte tapahtu niin, että yhdessä rähinätilanteessa sit tuli niin tapettua se ihminen.” Tätä käännettä hän ei oikein tunnu itsekään ymmärtävän. Hän palaa tekoonsa muutaman kerran haastattelun aikana. Hän myös toteaa olevansa tyytyväinen siihen, etteivät hänen rattijuopumuksensa ole aiheuttaneet kenellekään vahinkoa. Hän ei siis hyväksy toisten ihmisten vahingoittamista. Norjalaisia elinkautisvankeja tutkinut Paul Leer-Salvesen puhuu rikollisten rikosoikeudellisesta ja eksistentiaalisesta syyllisyydentunteesta. Vangit usein hyväksyvät vankeusrangeistuksensa, mutta syyllisyys toisen surmaamisesta ei välttämättä katoa koskaan. (Leer-Salvesen 1990, 140.) Kristian toteaa haastattelussa ylimalkaisesti: ”Koko ajanhan minä sovitan sitä.” Hän siis uskoo rangaistukseen rikosta sovittavana asiantilana, mutta syyllisyydentuntoa se ei silti kokonaan poista.

Muuten Kristianin kerronta itsestään rikollisena keskittyy lähinnä hänen rikkinäiseen taustaansa ja ajelehtivaan elämäntapaansa sekä siihen, kuinka häneen on suhtauduttu omien polkujensa kulkijana. Kristian kertoo olleensa ”katulapsi”, asuneensa kadulla kuusitoistavuotiaana. Hän ei halunnut mennä kotiinsa, riitautui työvoimatoimiston virkailijan kanssa, häipyi lopulta kokonaan Suomesta ja heittäytyi juurettomaksi boheemiksi. Itse rikollisuus vaikuttaa tässä kuviossa lähinnä jonkinlaiselta sivuseikalta ja sivutuotteelta. Kaikenlaista on tapahtunut ja tullut tehtyä, mutta mikään ei suoranaisesti määritä häntä. Pikemminkin hän haluaa korostaa sitä, ettei harrasta juurikaan rikollista toimintaa, kuten huumekauppaa tai muita hämäräbisneksiä. Hänen ystävänsäkin ovat kunnollista väkeä: ”Kaikki selvin päin, ei kuljetella mitään hämääriä nyssäköitä eikä mitään muuta.”

Silti Kristianin on täytynyt käsitellä elämässään myös asemaansa lainrikkokojana. Hän kertoo haastattelussa spontaanisti ja koskettavastikin, kuinka hän oli soittanut yksitoistavuotiaalle tyttärelleen ja kertonut olevansa vankilassa. Tätä hän piti tärkeänä askeleena.

Yleisesti ottaen Kristian puhuu melko huvittuneeseen ja yliolkaiseenkin sävyyn siitä, kuinka ihmiset häneen suhtautuvat, minä he häntä, ehkä aiheettomastikin, pitävät. Risupartainen, pitkätukkainen mies aurinkolaseissa herättää naapurustossa uteliaisuutta ja pelkoakin: ”Ne kattoo, että koska tulee poliisiautot.”

Minä ihmisenä

Kristianin kerrontaa määrittää eniten muu kuin kerronta itsestä vankina tai rikollisena. Hän kertoo oma-aloitteisesti pitkän muistelutarinan nuoruudestaan, jolloin hän asui eri puolilla Suomea ja ulkomailla. Hän on ollut mukana monenlaisissa musiikkiin, teatteriin ja kuvataiteeseen liittyvissä projekteissa. Kerronta on maalailevaa ja mahtipontista, Kristian on selvästi innostunut tuomaan itsestään esiin juuri tätä puolta:

Se oli musiikillinen runo, hirveesti kovaäänisii, Pink Floydin musa, me oltiin ite tehty lavasteet, Salvador Dalin kirja, mistä oli tehty dioja ja neljätoist kertaa seittemä, kelaa Dalin kuvia taustalla seinällä, siin oli liikkuva silta ja kaikkii erilaisii straposkooppeja ja kaikkii karuselliheittämiä ja kaikkii juttuja sinne oikeen, että. Viis näytöstä oli ja myytiin yli, tota, yli sallittujen.

Myös Kristianin tämänhetkisen elämäntilanteen ja tulevaisuudensuunnitelmien kuvaus liittyy vahvasti muuhun kuin vankilaan tai rikolliseen elämäntapaan. Hän puhuu autojen kunnostamisesta siviilissä pyörittämässään yrityksessä, matkustelusta ja purjehtimisesta. Hänen mielestään hänellä on edessään ”lukemattomia mahdollisuuksia”, joista valita.

Kristian on myös isä. Hän korostaa väliensä kaikkiin lapsiin olevan läheiset ja hyvät. Hän pitää heihin yhteyttä ja ajattelee heitä paljon. Hän uskoo ja toivoo kiinteän yhteyden säilyvän tulevaisuudessakin, vaikkei vaikkei häntä aivan tavallisena isänä voisi pitääkään: ”Mä oon täysin toisenlainen, mua ei voi missään mielessä verrata tavalliseen suomalaiseen, niinku perheenisään, jos ajatellaan.”

Kristianin urakertomus: Maailma on avoin ja sinnikkäästi eteenpäin

Kristianin kertomus poikkeaa kokonaisuutena monista keskivertoa haastateltavistani, mutta siinä on paljon myös yhtymäkohtia toisiin informantteihin. Vankila voi olla hyvin joustamaton paikka, jossa kaikki asiat etenevät nihkeästi ja byrokraattisesti. Siellä on paljon sääntöjä, jotka koetaan turhiksi ja vankien asioita hidastaviksi. Kristianin sanoin: ”Tuhlaavat aikaa ja vatkaavat tyhjän paskaa, kysyivät vangilta, että mikä se homma on, niin tulis vastaus.” Kristianin tarinassa kerronta kohoaa kuitenkin melkoiisiin sfääreihin, joissa vankilajärjestelmä vertautuu jopa Josif Stalinin puhdistuksiin.

Kristian ei tunne tarvetta viettää aikaa toisten vankien kanssa. Useissa haastatteluissa tulee esiin se, että monet pitkäaikaisvangit haluavat mielellään viettää aikaa omissa oloissaan. Silloin, kun keskustellaan toisten vankien kanssa, puhutaan mieluiten muusta kuin vankilasta ja tehdyistä rikoksista. Vaikka Kristian kertoo mielellään siviilielämästään, keskustelut vankien kesken painottuvat lähinnä vankilaolojen kritiikkiin. Yhtä vahvaa negatiivista käsitystä vanginvartijoista en havainnut muissa haastatteluissani, vaikka Kristian piti sitä yleisenä käsityksenä. Sen sijaan monet vangit kertoivat tulevansa henkilökunnan kanssa melko hyvin toimeen, oppineensa käyttäytymään ja toimimaan niin, ettei turhia hankaluuksia synny.

Vaikka Kristian tunnustautuu päihdeongelmaiseksi (rattijuopumukset, humalainen rähinätilanne), hänen tarinaansa ei voi pitää varsinaisena päihdetarinana. Näissä tarina yleensä liikkuu

raitistumispyrkimyksissä, avun hakemisessa ja saamisessa, repsahduksissa, lapsuusajan kokemuksissa. Kristianilla päihteiden käyttö vain mainitaan.

Kristian on myös informanteistani kaikkein voimallisimmin eteenpäinsuuntautunut. Muilla informanteilla kerronta on huomattavasti varovaisempaa. On hiljalleen uskottava itseensä ja opeteltava selviytymään. Omia ongelmia täytyy pyrkiä ratkomaan. Kristian ei näe omaa itseään juurikaan ongelmallisena, tosin ei varsinaisesti ympäristöäänkään.

Kaiken kaikkiaan Kristianin kerronnasta välittyy kuva sitkeästä, kriittisestä ihmisestä, joka haluaa uskoa omiin valintoihinsa ja niiden kantavuuteen. Maailma on avoin lukemattomine mahdollisuuksineen.

Julius: vankiyhteisön hylkimä

Kertojan esittely

Sanon, että tää on semmosesta amerikkalaisesta b-luokan elokuvasta tää juoni, että. Stressaavaa.

Julius on haastatteluaikaan noin neljäkymmentävuotias, lääninvankilassa 18 kuukauden mittaista tuomiota istuva vanki. Hän on tuolloin vankilassa kuudetta kertaa. Hänen tarinansa poikkeaa tietyiltä osin merkittävästi muista aineistoni vankitarinoista.

K: Eli kerro ensin lyhyesti vanginuras alusta tähän päivään asti, semmosena, kun sä muistat sen.

V: Siis rikoksineen, jotka on tuonu vankilaan, vai vaan, mitä vankiloissa on ollu?

K: Mitä sä haluat kertoa.

V: Jaa... kaheksankytluvun alussa, nuorena poikana, liian paljon rahaa, liian paljon aikaa, liian helppo elämä ja liian vähän jännitystä ja erinäkösiä, erinäkösiä, tota niin, omatekosiin papereihin liittyviä juttuja, vääreännöksiä, asiakirjoja, passeja, luottokortteja, silloin kun luottokorttisysteemit oli lapsenkengissään, kaks kertaa kahen kuukauden reissu, kerran

kolmen kuukauden reissu, mä en tienny vankilasta yhtään mitään, mä olin työsiirtoloissa ja vastaavissa. Ja jatkoin omaa elämää ja omaa yritystoimintaa ja se ei ollu oikein edes niinku rasite, että ne oli vaan semmosia nenänvalkasukausia, että nää kolme ekaa kertaa.

Julius on kertojana sujuva ja nopea. Hän pääsee rivakasti alkuun ja selvittää uransa alkutaipaleen taustoineen selkeästi ja analyttisesti. Tarinan sisältö on siis aluksi melko leppoisa ja vaaraton, hän kertoo, kuinka vankilamaailma jäi hänelle vielä varsin etäiseksi ja mitäänsanomattomaksi. Näin on muutamien muidenkin informanttieni kohdalla, erityisesti sellaisten, joilla on ollut jo ennen ensimmäistä vankeustuomioita vaikkapa koulukotitausta. Kertojieni joukossa on kuitenkin myös henkilöitä, jotka pitävät juuri ensimmäistä vankeustuomiotaan kaikkein ahdistavimpana ja pelottavimpana.

Juliuksen urakertomus etenee luontevasti seuraaviin vankeustuomioihin, ylioppilastutkinnon suorittamiseen kolmekymppisenä sekä veljiensä siviilissä pyörittämään yritykseen. Sitten tapahtuu dramaattinen käänne:

Sitten vapautuminen, vuosi siviilissä, konkurssit, ensin kaatu pankki ja sitten kaaduin minä ja sen jälkeen elämä täysin sekasin ja yhtäkkii se koko elämän jatkunu niinku varmuus toimeentulosta ja se elämäntyylä ja kaikki niin se huomaskin, että se oli ollu niinku vaan väliaikasta ja siitä sitten suoraan muovikassasteelle. Sillon meni vähän kovaks tää homma, että mä olin aikanaan sitä yritystä pelastaessani, tai kun yritin pelastaa yritystäni, sillon yheksänkyluvun taitteessa, niin olin lainannu sitten pimeiltä markkinoilta vähän rahaa ja vaikka olin sitten yhdessä vaiheessa jo maksanu yli kolmekertasena takasin sen mitä oli pitäny maksaa, niin kuulin, että mä en oo pääomaa lyhentäny vielä yhtään, että mä oon vasta korkoja maksanu ja kun mä ilmoitin, että mä en enää maksa lanttiakaan, kun ei ole lanttiakaan, niin sit alko nää tämmöset pahoinpitelyt ja muut tällaset, joita on nyt jatkunu niinku viimisen viiden vuoden aikana, aika säännöllistä vankiloissakin.

Julius on siis talousrikollinen, joka on ainakin osittain rahoittanut elämäänsä hämäläbisneksillä. Tämänkaltaisilla kertojilla erilaiset pohdinnat toimeentulosta, elintasosta ja suhdanteista ovat melko tyypillisiä. Vastaavasti enemmän väkivaltarikoksiin syyllistyneet puhuvat lähinnä kotitaustastaan tai päihteiden käytöstä (H2, H14, H15).

Tässä kohdassa Juliuksen tarina alkaa myös erkaantua merkittävästi kaikkien muiden haastateltavieni kertomuksista. Juliuksesta tulee siis vankiyhteisön, vankilan idiokulttuurin, väkivaltaisesti hylkimä vanki. Ensimmäisenä syynä tähän on se, ettei hän ole velkojien mukaan

kyennyt maksamaan saataviaan. Toinen, vakavampi syy, paljastuu myöhemmin. Julius on päättänyt irtautua täysin rikos- ja vankilamaailmasta. Hänen kohdallaan se ei onnistu kuin katkaisemalla välit lopullisesti kaikkeen siihen liittyvään. Hän vasikoi tuttaviansa asioita poliiseille, todistaa heitä vastaan ja rakentaa eräänlaisen yhteistyösopimuksen Vankeinhoito-osaston kanssa. Tämän viimeisen tuomionsa aikana hän on ollut kymmenen kuukautta omasta tahdostaan totaalieristyksessä.

Et kolme kertaa viikossa kävin kolme varttii kävelyllä ja kerran viikossa saunassa ja siinä se oli, mun viikko-ohjelma. Ja, tota niin, sitten tuli semmonen vaihtoehto, että että, mulla menee joko pää tai henki, että pakko lähtee niinku pois siitä kopista ja kun mun pahin uhkaajani sai entisen toistakyt vuotta tuomionsa lisäksi marraskuussa yheksän vuotta lisää, niin mä vähän ajattelin, että jos mä uskaltasin lähtee tienaamaan vähän avolaitokseen. Et eristys, huomasin uuden piirteen siinä, mä olin aivan yhtä eristetty, jos en enemmänkin, kun mä olin eristyskopissa, mä olin sen vankiyhteisön eristämä avolaitoksessa. Niin, tota, siellä mulle tehtiin toisena päivänä, menin sunnuntaina, niin maanantaina tehtiin täysin selväks, että missä mä saan liikkua ja olla ja näin että, joku sano tämmösen, että, oli vankien toverikunnan joulujuhla, niin mulle käytiin kertomassa, että mä en saa tulla ja, tota, kaikki mulle määrättiin, sauna-ajat, millon mä saan käydä saunassa ja millon mä saan käydä ruokalassa ja millon mä saan, missä pöydässä mä saan ruokalassa istua.

Avotaloihin pääsy on vankilaoiloissa usein vaikeaa ja vaatii paljon aikaa. Ne, jotka ovat tällaisen etuisuuden saaneet, eivät yleensä ala ottaa mitään riskejä. Juliuksenkin tapauksessa hänelle määrättiin vain tiukat rajat, joiden puitteissa hän sai laitosympäristössä toimia. Myöhemmin Julius mainitsee myös kolmannen tavan hyljeksiä ja kiusata toista vankia. Kun hän oli tullut siihen vankilaan, jossa tämä haastattelu tehtiin, häntä alettiin pian nälviä ja pilkata sanallisesti.

Juliuksen tarinan hallitsevimmat teemat ovat pelko ja irtautuminen. Hän on informanteistani ainoa, joka tuo esiin paljaan pelon tunteen. Tämä ei ole lainkaan tavallista rikoksenuusijalle. Hän kuvaa raadollisesti väkivaltaa ja sen seurauksia ihmiselle:

Pelkään niin perkeleesti nykysessä vanginurassani, tää tämmönen oleminen, että sä oot heräämishetkestä nukahtamishetkeen, mietit, tapahtuuko tänään jotain, ne on niin lähtemättömiä muistoja ne kivut ja muut. Näistä vankiloissa tapahtuneista kolmesta pahoinpitelystä yks on ollu niinku niin, että se jäi kesken sen takia, että mun luultiin kuolleen. Kun sulla on kylkiluut kasassa ja kallonmurtumaa ja sullon reisiluu säpäleinä.

Julius nimeää väkivallan ja pelon yhdeksi tärkeäksi motiiviksi rikos- ja vankilakuvioista irtautumiseen. Muutenkin hän on alkanut nähdä kyseisen maailman etäämpää ja suhtautuu siihen erittäin epäilevästi ja kriittisesti. Hän ei juurikaan usko toisten vankien juttuja eikä edes jaksaa kuunnella niitä. Hänellä on yksi tärkeä ihmissuhde odottamassa vankilan ulkopuolella ja tukikohta ulkomailla, jonne hän aikoo tuomionsa jälkeen siirtyä. Tärkeä asia on myös viimeisen tuomion aikana aloitettu opiskelu:

Mä pelkäsin lähtee melkein neljäkymppisenä, niinku lasten pariin, mutta tota, emmä, mä nyt vaan oon, nyt mä alan tottuu jo siihen pappanimitykseen, kun on siihen tottunu, niin kyllä se siitä menee pikku hiljaa ja. Tota noin, äsken juuri sain tänä iltapäivänä sovittua opon kanssa, että mä saan tuoda sen mun ryhmän huomenna, vartin yli kakstoist tänne, ja opo esittelee heille vähän tätä taloa ja koska heille on niinku niin ihmeellinen asia se, että, että missä mä muka tietokoneella teen harjotustöitä ja miten me asutaan, miten mä jostain kivisellistä niinku käyn koulussa ja, tota, pitääks mun riisuu nämä vaatteet pois heti, vetää vangin puku päälle ja kaikki tää tämmönen.

Juliuksen uudeksi, keskeiseksi viiteryhmäksi on siis muodostunut hyväntahtoisella tavalla kiinnostunut opiskelijayhteisö. Yhteisön käsityksissä nykyajan vankilamaailmasta heijastuvat hyvin erilaiset stereotyyppiset kuvat; vankilasta ei voisi päästä minnekään, ollaan kivisellissä ja vangin vaatteissa.

Julius on tuntenut ATK-alan koko ikänsä ja hänen rikolliset tekonsakin ovat liittyneet siihen. Nyt hän on saamassa tutkinnon alalta ja aikoo ansaita sillä leipänsä jatkossakin. Hän on vakaasti siirtymässä pois vanginuralta ja hänen tulevaisuudensuunnitelmansa ovat valoisat. Ensin täytyy kuitenkin jaksaa vielä hetken aikaa.

Koko ajan niinku muistissa, kaks kappaletta semmosia puhelinnumeroita, mistä vastataan aina ja missä ei sitten mietitä, että no oliko nyt tarpeellista meidän tulla, että kun mä koen, et tää uhka on aika voimakas päällä, niin mä tiedän myöskin, että nyt mullon semmonen suhde sinne, et kun mä sanon, et se on minä kun soitan, nyt tarvii jonkun tulla, niin sielt tullaan kans heti sitten.

Minä vankina

Julius on pelkäävä vanki. Haastattelussa hän kertoo spontaanisti ja oma-aloitteisesti lähes koko elämäntarinansa, jota värittää vahvasti pitkään jatkunut, ahdistava ja vaarallinen elämäntilanne. Tässä suhteessa Juliuksen kertomus poikkeaa kaikista muista informanteistani. Galtungilaisen ”pakoajattelun” mukaan Julius pyrkii pakenemaan vankila- ja vankiyhteisöstä. Hän pyrkii suuntaamaan kaiken huomionsa vankilan ulkopuolelle. (Galtung 1959, 108-109.)

Juliuksen määrittelemät syyt pelkäävän vangin asemaan ovat mielenkiintoisia, mutta tilanteesta johtuen melko ymmärrettäviä. Aiempien haastateltavieni kertomuksissa on vilahdellut mainintoja vankien keskinäisestä hierarkiasta, vaikkakaan tämän asian korostaminen ei loppujen lopuksi ollut kovin merkityksellistä. Vankiyhteisössä selviytyvät parhaiten sellaiset vangit, jotka ovat mahdollisimman ”tavallisia” eivätkä herätä juurikaan huomiota. Negatiivista huomiota keräävät ne vangit, jotka ovat tehneet jonkin vankiyhteisön itsensä tuomitseman rikoksen (yleensä seksuaalirikos) tai, kuten Juliuksen tapauksessa, vasikoijat.

Juliuksen kohdalla epäsuosioon joutuminen on johtunut kahdesta tekijästä. Ensinnäkin hänen ei ole katsottu maksaneen velkojaan pimeille markkinoille. Toinen, huomattavasti vakavampi, syy on ollut juuri vasikoiminen. Vasikaksi hän ryhtyi siksi, että hän halusi päästä kokonaan vankilakuvioista eroon. Tämä on tietoinen riskinotto, jonka kannattavuuteen Julius lopulta uskoo.

Juliuksen suhde muuhun vankiyhteisöön on monisyinen, mutta kauttaaltaan negatiivisesti värittynyt. Hän kuvaa itseensä kohdistuneita raakoja pahoinpitelyitä sekä totaalieristystä, johon hän on hankkiutunut omasta tahdostaan: ”Et kolme kertaa viikossa kävin kolme varttia kävelyllä ja kerran viikossa saunassa ja siinä se oli, mun viikko-ohjelma. Ja, tota niin, sitten tuli semmonen vaihtoehto, että että, mulla menee joko pää tai henki, että pakko lähtee niinku pois siitä kopista.” Eristystä ja ehkä väkivaltaakin pahempana hän pitää henkistä eristämistä avolaitoksessa: ”Oli vankien toverikunnan joulujuhla, niin mulle käytiin kertomassa, että mä en saa tulla.”

Juliuksen suhtautuminen toisiin vankeihin on myös tarkoituksellisen etäisyyttä ottava, ylimielinenkin. Sen sijaan hän on kääntynyt vankilan ulkopuolisen opiskelijayhteisön puoleen. Kristianin vankidiskurssissa opiskelu on tärkeässä roolissa, mutta opiskelijayhteisöstä hän ei puhu. Juliukselle on pitänyt tärkeänä kertoa opiskelutovereilleen jopa sen, että hän on vankilassa.

Minä rikollisena

Julius toteaa urakertomuksensa alussa luiskahtaneensa rikolliskuvioihin turhankin helposti ja mahdollisesti vain jonkinlaisesta henkisestä laiskuudestakin: ”Kaheksankytluvun alussa, nuorena poikana, liian paljon rahaa, liian paljon aikaa, liian helppo elämä ja liian vähän jännitystä.”

Talousrikolliselle, jollainen Julius on, tällainen ajattelutapa on melko tavallinen. Haetaan jännitystä ja otetaan tietoisia riskejä ja toivotaan, että ne kannattaisivat taloudellisestikin. Julius ei puhu rikkinäisestä perhetaustasta eikä päihteiden käytöstä. Tällaiset syyt tyypillisempiä väkivaltarikollisille.

Kuten Juliuksen vankidiskurssista käy ilmi, Julius ei ota juurikaan kontaktia toisiin vankeihin. Häntä eivät kiinnosta toisten tekemät rikokset eikä etenkään omista rikoksista puhuminen. Sen sijaan hän on halunnut tutustuttaa vankilan ulkopuolisen opiskelijayhteisön avoimesti omaan elämäänsä ja ympäristöönsä: ”Heille on niinku niin ihmeellinen asia se, että, että missä mä muka tietokoneella teen harjotustöitä ja miten me asutaan, miten mä jostain kivisellistä niinku käyn koulussa ja, tota, pitääks mun riisuu nää vaatteet pois heti, vetää vangin puku päälle.” Julius haluaa ilmeisesti osoittaa, että tuomittuna rikollisena ja vankina voi elää tavallistakin elämää, opiskella ja suunnitella tulevaisuutta. Juliukselle tämä on siinäkin mielessä helppoa, ettei hän nimenomaan koe enää itseään vankiyhteisöön kuuluvaksi, vaan hänen tulevaisuudensuunnitelmansa kohdistuvat muualle.

Minä ihmisenä

Mulla alko projekti puoli vuotta ennen vankilaan tuloa siitä, että mä pistin elämäni siihen kuntoon, että mulloli yks paikka maailmassa, mihin mä voin mennä, missä mullon ystäviä ja kavereita ja missä mä en oo velkaa kenellekään.

Useimpien informanttien tulevaisuudensuunnitelmat ovat melko hataria, vaikka he ehkä toivoisivat pääsevänsä jo rikollis- ja vankilakuvioista eroon. Yleensä tulevaisuusvisioihin liittyy paljon epävarmuustekijöitä: pääsenkö opiskelemaan, työllistynkö, saanko asunnon, pysynkö erossa päihteistä, kuinka tulen taloudellisesti toimeen. Juliuksella tällaista vaappumista ei ole lainkaan. Hän opiskelee ATK-alaa, jonka hän tuntee ja hallitsee jo entuudestaan. Ilmeisesti hän uskoo myös työllistyvänsä hyvin, jopa ulkomailla. Hänellä on tukikohta ulkomailla, jonne hän aikoo siirtyä

kumppaninsa kanssa vankeustuomion päätyttyä.

Ihmisenä Julius on itse asiassa hyvin itsevarma ja huumorintajuinenkin: ”Mä pelkäsin lähtee melkein neljäkymppisenä opiskelemaan niinku melkein lasten pariin, mutta tota, emmä, mä nyt vaan oon, nyt mä alan tottua jo siihen pappanimitykseen.”

Juliuksen urakertomus: Yksi suunta – ulos

Julius pohtii kertomuksessaan sitä, tulisiko vankilalla olla jokin pelotefunktio. Muidenkin haastateltavieni kerronnassa vilahtaa tämä ajatus, tavalla tai toisella. Jotkut vangit totesivat pelännensä ensimmäisen vankeustuomionsa alussa kovastikin, kuvitelleet vankilan pahaksi paikaksi. Juliuksen kohdalla tilanne on käännteinen. Hän piti ensimmäisiä tuomioitaan ”helppona lusimisena”, lähinnä työsiirtoloissa. Sitten asetelma kääntyi pääläelle. Vankilasta tuli todellakin ahdistava ja monella tasolla stressaava paikka ja sen mahdollinen pelotefunktio alkoi hänen kohdallaan toimia. Silti Julius pitää tilannettaan tavallaan hyvänä. Hän opiskelee ja suuntautuu tulevaisuuteen. Lisäksi viimeisen tuomion pituuskin osoittautui odotettua lyhyemmäksi.

Julius myös uskoo tehneensä oikean ratkaisun vasikoidessaan rikostoveriensä asioita poliisille ja eristäytyessään muusta vankiyhteisöstä. Itse asiassa juuri se on auttanut hänet uuteen alkuun. Muutoksen hinta on ollut silti fyysisesti ja henkisesti varsin kova.

Anna: toisenlainen naisvanki

Kertojan esittely

Mä oon ollu yöt tekemässä niinku rahaa.

Haastattelemistani 22 informantista vain kolme on naisia. Käydessäni naisvankilassa en saanut sieltä enempää haastateltavia. Vaikutti siltä, että jo päiväkin oli huono. Alun perin minulle ilmoitettiin, että viisi vankia lähtee mukaan, mutta paikalle tultuani kaksi heistä oli jo perunut suostumuksensa. Toisaalta naisten ja miesten suhde tässä tutkimuksessa vastaa näin todellistakin tilaa. Vangit ja erityisesti rikoksenuusijat ovat suurimmaksi osaksi miehiä.

Alle kolmekymmentävuotias Anna on kolmas ja siis viimeinen naishaastateltavani. Aiemmin olin keskustellut hieman iäkkäämmän naisen sekä pidempää tuomiota henkirikoksesta istuvan naisen kanssa. Anna, ainakin omasta mielestään, rikkoo tyypillisen naisvangin tai -rikollisen kaavaa.

Mä olin ensimmäistä kertaa ja mä pääsin nuorisovankina silloin, et mä olin, loppujen lopuks mä olin vähän aikaa, mä en ollu pitkään, about puol vuotta. Sitten olin, toista kertaa, olin vajaan vuoden, reilun yli puol vuotta ja nytten kolmatta kertaa mä tulin kesällä ja nyt mä oon ollu kolme vuotta täällä. Et tää on mun kolmas kerta niinku vankilassa. Sit on jotain tutkintavankijuttuja sitten ja poliisivankiloissa ja tolla tavalla. Mutta itse asiassa niinku vankeusvankina mä oon vasta tai siis jo kolmatta kertaa. Että kyllähän tullu nyt ihan tarpeeks.

Kysymys siitä, milloin henkilö alkaa olla urautunut kierteessään, nousee aineistossani esiin toistuvasti. Toisinaan asiaa pohditaan aivan konkreettisesti kertalaisuuksien perusteella. Anna mietiskelee tässä esimerkissä ja myöhemminkin haastattelussa, onko kolmatta vankeustuomiota istuva jo jonkinlaisessa kierteessä.

Kierteen syvenemiseen ja pahenemiseen vaikuttavat Annan kerronnan perusteella monet syyt:

Ennen, kun mä tulin ees ensimmäist kertaa koskaan lusimaan, niin mä oon käyny vankiloissa niin paljo tapaamassa ihmisiä, et tää niinku oli ihan tuttu juttu mulle, vaikka mä itse olinkin tällä kertaa kiven sisällä. Mut silti ei tää niinku, en mä niinku, mä en hämmästyny, mä en hämmästyny tätä menoo, mulle tää oli niinku, et ehkä se oli jo, ei se pelottava ollu, mut se niinku oli mulle silleen, mä olin vähän niinku pettyny, koska mä olisin tottakai halunnu niinku, et tää niinku kolahtas muhun huonolla tavalla silleen, mutku mun mielestä oli ihan selvää, mitä tääl tapahtuu.

K: Mut onks siinä sellasta, että ois ollu vaikee päästä alkuun?

V: On, koska mulla on aina ollu, kun mä oon vapautunu, mulla on aina valmiiks ollu hovi oikeudessa tuomiota valmiiks. Niin sitä on niinku ollu, mä en tiedä, mä oon miettiny näit asioita, must tuntuu, et siin on varmaan ollu tietysti joku tämmönen hällävälji-juttu.

Mä oon huomannu sen, kun mä oon ollu lomilla ja mä oon pari kertaa tutustunu ihan uusiin ihmisiin, ihan uusiin, niinku ja sit on tullu semmonen tilanne, sit kun me on juteltu, et ensiks ne niinku pitää must tosi paljon ja tietsä kaikkee ja sit kun mulle on tullu semmonen tilanne

siinä, et mun pitää sit niinku sanoo, tai niinku et hei, et mä oon niinku lomilla, et en mä voi vaikka lähtee jonnekin tai jotain. Sit ne on niinku säikähtäny sitä, heti ne on säikähtäny, et mä muistan kerrankin, et yks kundi ja kimma, niin ne lähti suorastaan karkuun.

Ensimmäisessä esimerkissä Anna antaa itsestään hieman karskin ja jätkämäisen vaikutelman. Hän on liikkunut miesseurassa, jossa monet ovat istuneet vankilassa, käynyt tapaamassa heitä ja hoidellut heidän asioitaan. Niinpä hänen oma ensimmäinen vankeustuomioinsakaan ei sitten tuntunut kovin oudolta ja pelottavalta. Toisaalta hän ajattelee, ettei tällainen säikähtämättömyys ja luonteva ujuttautuminen vankilakulttuuriin ole ollut jatkon kannalta kovin hyvä asia.

Toisen esimerkin pohdinnat siitä, miten vanki päästetään vapaalle odottamaan uutta tuomiota, toistuvat myös miesvankien kriittisissä kannanotoissa. Monet informantit toteavat tämän olevan pahin mahdollinen tilanne (H1, H3, H9, H16, H22). Anna on kärsinyt tästä ja kertoo haastattelun loppupuolella, että urasta irtautumisen yksi tärkeimmistä tekijöistä on juuri se, ettei nyt tämän tuomion jälkeen ole enää mitään odottamassa.

Kyselin melko monelta haastateltavalta siitä, kuinka vankilassaolo leimaa ihmistä. Jotkut sivuuttivat tämän hieman yhdentekevänä asiana, mutta toiset taas pysähtyivät pohtimaan sitä tarkemmin. Tässä kolmannessa tekstiesimerkissä Anna kuvaa spontaanisti tilanteita, jossa hän on tullut leimatuksi. Ihmisillä tuntuu olevan tietynlainen kuva henkilöistä, jotka ovat olleet vankilassa; he saattavat olla vaarallisia, epäluotettavia tai jotenkin omituisia. Läheskään kaikkihan eivät sellaisia ole.

Kun kyselin Annalta siitä, kuinka hänen rikoskierteensä ja vanginuransa lähti käyntiin ja millaisena naisvankina hän itseään pitää, hän alkoi kertoa mahdollisesti epätyypillisempää tarinaa.

K: Miten sä katot, että mistä tää sai alkunsa rikollisen kierre tai vanginura?

V: Emmä tiedä, mikäköhän siihen nyt on syy? Syy on tietysti varmaan ollu aika pitkälle huumeitten käyttö, et siihen on pitäny saada rahaa, mutta sitten on ollu sellastakin, et, en mä oikein tiedä, se on varmaan, pääsyy on sit se, että on pitänyt saada kamaan niinku rahaa.

Mä voisın sanoo, että mussa on aika paljonki eroo, löytyy samantyyppisii tekijöitä myöskin jonkun verran, mut sanotaan, että aina niinku täs talos on melkein kautta aikojen ollu joku abaut yheksänkytkuus prosenttia naisista henkiri- tai ei henkirikoksii, väkivaltarikoksii, ja sit on osa niistä henkirikoksii, et kaikillon aina ollu tää puukko, puukko suurin piirtein ja sitten näit mustasukkasuusjuttuja, että mulla ei oo taas väkivaltarikoksia ollenkaan.

Anna pitää itseään toisenlaisena naisvankina, sillä hän on tehnyt rikoksia työkseen, lähinnä rahoittaakseen päihteiden käyttönsä. Vaikka monilla muillakin naisvangeilla on päihdetausta, heidän rikoksensa on tehty päihteiden vaikutuksen alaisina, ei siksi, että he olisivat hankkineet rahaa päihteisiin. Naisvangit on tuomittu erilaisista, yleensä jo raskaammista väkivaltarikoksista. Anna ei ole väkivaltainen vaan tekee rikoksia käytännön syistä, ennemminkin elämäntapana.

Kun keskustelimme vanginuran lopettamisesta, Annan kerronnassa nousi kuitenkin esiin vahva, naisellisempi, äitiyteen liittyvä lataus:

Mä oon ajatellu, et minkä takii mä tän lopetan tän lusimisen, niin ihan sen takii, et mä oon täällä ihan tarpeeks ollu, mä menetän elämästä koko ajan vuosia aikaa, et mä, mul menee elämä hukkaan, jos mä vaan istun ja mullon perhe, mullon parempaakin tekemistä kun lusii.

Anna palaa myöhemminkin haastattelussa perhe-elämään. Puheesta heijastuu paitsi kiintymys, myös puhdas järjen käyttö. Monien miesvankienkin kohdalla informantit päätyvät usein kaikkien olosuhdepohdintojensa jälkeen lopulta itseensä. Vaikka he eivät suoranaisesti ajattelisi, että kaikki on itsestä kiinni, he arvelevat kuitenkin kykenevänsä muuttamaan itseään ja ehkä näin myös elämäänsä. Näin Anna kertoo:

Ja tota noin niin, tärkeenä mulla ois myös se, että pääsis tietyistä ajatuksista ja sellasist mitkä on niinku ollu jo elämäntapa, et niin kauan ollu tiettyjen asioiden parissa tän, tän nuoruuteni ja tän aikana, että, et sais niinku noi kelat pois päästä, et ei niinku enää samanlaiseen, et täs on muututtava niinku, et se on mulle tärkeintä. Mut kaikki on just siinä, et mä pysyn siviilissä, et mun täytyy tiettyjä asioita hirveesti muuttaa, muuttaa ja tota noin niin, kasvattaa itteeni silleen. Et koska tässä ei oo kuitenkaan mikään tyhmä ihminen.

Minä vankina

Haastatteluaineistossani on informantteja, jotka eivät ole tienneet ja ymmärtäneet vankilamaailmasta ja -kulttuurista mitään ennen ensimmäistä vankeustuomiotaan. Kun tuomio on tullut ja vankilaan on jouduttu, se on ollut melkoinen järkytys.

Osa haastatelluista taas on pitänyt vankilaa ja vankiyhteisöä luontevana jatkona heidän aiemmalle laitostaustalleen, vaikkapa perhekodissa (H12, H16, H22). Haastattelemastani kolmesta naisvangeista yksi näkee itsensä juuri tällaisena ”laitosten kasvattina” (H12).

Annalle taas vangit ja vankilamaailma ovat tulleet aiemmin tutuiksi muulla tavalla. Monet hänen tutuistaan olivat olleet jo vankilassa, ja hän oli käynyt niissä usein vierailemassa ja hoitanut vankien asioita. Anna toteaa itse asiassa olevan hieman pettynyt siihen, ettei hänen ensimmäinen kertansa vankilassa vaikuttanut häneen huonolla tavalla, joskaan se ei häntä juuri ”ilostuttanutkaan”. Hänen mukaansa myös kyseisen vankilan uudenaikaisuus vaikutti siihen, ettei se tuntunut pelottavalta paikalta. Vaikka vankila ei ole avolaitos vaan suljettu tiilitalo, jossa on kalterit ikkunoissa, se on silti viihtyisämpi kuin perinteisemmät ja karummat vankilat. Anna kertoi vierailleensa aikanaan juuri sellaisissa paikoissa ja muodostaneensa käsityksensä vankiloista niiden perusteella.

Annan kertomuksen perusteella näyttää ensinäkemältä siltä, ettei hän kommunikoi toisten vankien kanssa. Selitin tämän aluksi itselleni sillä, että Anna on piakkoin vapautumassa, hänellä on selkeitä tulevaisuudensuunnitelmia ja motivaatiota vankilakierteen lopettamiseen. Varmaan näin saattaa osittain ollakin, mutta aineistoa lähemmin tutkiessani huomasin, että olin kysynyt häneltä lähinnä siitä, kuinka paljon hän on puhunut rikoksistaan ja vankilassaoloistaan toisille vangeille. Kuten useat muutkin informantit, hän ei ole kovin kiinnostunut puhumaan tästä aiheesta. Ainoastaan kysyttäessä hän on kertonut vangeille ja vartijoillekin, miksi hän on vankilassa.

Alun perin ryhdyin kysymään vangeilta heidän keskinäisistä keskusteluistaan siksi, että halusin tietää, ovatko he sen pohjalta havainneet omassa tarinassaan jotakin tyypillistä tai poikkeavaa. Vaikka vangit ilmoittavat suorasukaisesti, etteivät ole kiinnostuneita toistensa lusimisista, heillä saattaa olla selvä käsitys siitä, ovatko he ”keskivertorikoksenuusijoita” tai, kuten Annan tapauksessa, jotakin muuta.

Minä rikollisena

Anna pitää itseään epätyypillisenä naisrikoksenuusijana. Hänen mukaansa suurin osa vankilaan joutuneista naisista on tuomittu väkivaltarikoksista. Hän itse on aloittanut rikosten teon rahoittaakseen huumeiden käyttönsä. Myös samansuuntainen seura on vienyt mennessään. Anna on tuomittu pelkästään talousrikoksista, hänellä ei ole lainkaan väkivaltarikoksia. Hän on ollut ”yöt tekemässä rahaa”.

Naisvankeja on tutkittu Suomessa erittäin vähän. Riitta Leskisen ja Tarja Pösön tutkimuksessa haastateltiin 23 naisvankia. Suurin osa heistä oli tuomittu omaisuusrikoksista. Heistä tietynlaisen rikollisen alakulttuuriin olivat samaistuneet nuorimmat haastateltavat, joilla oli aiempaa laitostaustaa. Alakulttuuriin samaistumattomat olivat vanhempia ja koulutetumpia ja heidät oli tuomittu väkivalta- tai henkirikoksesta. (Leskinen & Pösö 1982, 42-44.) Tämän mukaan siis Annan kokemus naisvankiaineuksesta ei täysin pidä paikkansa.

Kahdella muulla haastatteleamalla naisinformantilla on väkivaltarikostaustaa. Toinen heistä kertoi joutuneensa ”puolustamaan itseään” ja ensimmäinen vankeustuomio oli tullut siitä. Muut hänen tuomionsa jäivät melko epäselviksi, mutta myös hän mainitsee huonon seuran. Tästä olettaisin, että myös hänen kohdallaan on kyse ainakin jonkinlaisesta elämäntavasta. Toinen naisinformantti on istumassa pitkää tuomiota henkirikoksesta. Hän puhuu itsestään nimenomaan arveluttavassa maineessa olevana, päihdeongelmaisena väkivaltarikollisena (H11, 3). Juuri tällaisten naisvankien tarinoita esitellään muun muassa Nikki Pitkäsillan *Lusijaneidoissa*. Kaikilla kolmella kirjan naisella on henkirikostausta. (Pitkäsilta 1995.)

Toinen Annan rikollisdiskurssiin kuuluva keskeinen aspekti on se, kuinka häneen on rikoksia tehneenä ja vankiloissa kierrelleenä naisena suhtauduttu. Reaktiot ovat olleet varsin epäuuloisia ja pelokkaitakin:

Ensiks ne niinku pitää must tosi paljon, sit ne on niinku säikähtäny, heti ne on säikähtäny. Et en mä niinku missään tapauksessa haluu mennä sitä niinku kertomaan, et joo, et mä oon lusinu niin ja niin paljon ja sit mulla on ollu kuule huumeidenkäyttö ja sitten on ollu niinku sitä ja tätä ja tota ja mä oon lusinu siitä ja tästä.

Minä ihmisenä

Annan kerronnasta rakentuu kuva valoisasta ja sosiaalisesta ihmisestä, joka on tottunut selvitymään. Kun kysyn hänen elämänsä tärkeimmistä asioista, hän mainitsee ensimmäisenä perheensä. Hän on rakentanut koko viimeisimmän vankeusaikansa niin, että hän on päässyt säännöllisin väliin tapaamaan perhettään ja hoitamaan muutenkin asioitaan.

Juuri perhe-elämän takia Anna pyrkii siihen, että vankilakierre tulevaisuudessa päättyisi. Hän

katsoo, että hänellä on ”paljon parempaakin tekemistä kuin lusia”. Tulevaisuudessa huolettaa tai mietityttää lähinnä kaksi asiaa: asunnonsaannin hankaluudet ja oma sisäinen muutos. Hän kertoo, kuinka hänen on saatava ”tietyt kelat pois päästään” eli muutettava aiempaa ajattelutapaansa. Ymmärrän tämän niin, että ennen hän ajatutui herkemmin mukaan erilaisiin tilanteisiin, jotka eivät sitten osoittautuneet kovin järkeviksi ja hänen elämänsä kannalta edullisiksi.

Annan urakertomus: Itsenäisen naisen valinnat

Annan urakertomusta voi luonnehtia ainakin varovaiseksi selviytymistarinaksi. Hän tuntuu olevan sinut menneisyytensä kanssa. Vaikka kaikista asioista ei voi eikä kannata puhua ulkopuolisille, hän tuntuu itse olevan hyvin selvillä omasta elämästään ja tekemisistään, myös tekemistään virheistä.

Anna on talousrikollisena epätavallinen naisvanki, mutta rikoksenuusijana hänen tarinaansa voi luonnehtia tavanomaiseksikin: huono seura ja äkkinäiset ratkaisut sekä päihteiden käyttö ovat ajaneet nuorena elämän tietynlaisille urille.

Annan kerronta on etenkin haastattelun loppupuolella varmaa. Hän toteaa oman tilanteensa olevan hyvä. Vankien keskuudessa on tavallista, ettei luvata kenellekään, välttämättä edes itselleen, ettei enää kyseisen tuomion jälkeen koskaan elämässään palaa vankilaan. Se on ilmeisesti varmin tapa joutua takaisin vankilaan.

Annakin sivuaa tätä kysymystä. Hänkään ei varsinaisesti lupaa mitään, mutta hänellä on vahvoja odotuksia. Hän on alkanut itse asiassa hieman ahdistua omasta tilanteestaan: ”Mä oon pian täällä vielä viiskymppisenäkin.” Kun tiettyä, huonoksi havaittua ajattelutapaa muuttaa, valinnat ja ratkaisut muuttuvat itsenäisemmiksi.

Henri: elämänmenon tarkkailija

Kertojan esittely

Mutta tuota ei täs nyt enää niin kauheesti oo yhtään mitä odottaa.

Henri on päälle kolmekymppinen keskusvankilassa elinkautista vankeustuomiota istuva vanki. Hän aloitti vanginuransa 15-vuotiaana ja on viettänyt vankilassa 17-18 vuotta elämästään. Hänen

kertomukselleen on ominaista vankiyhteisön ja vankilamaailman pohdinta, tietynlainen olosuhdekerronta, puhe laitoksessa selvytyemisestä. Kuitenkin hän kertoo myös muista asioista, lähinnä hänen kerrontansa on menneisyyteen suuntautuvaa ja hän kuvaa sitä, miten asiat hänen kohdallaan olisivat voineet mennä. Lisäksi hän tarkastelee monipuolisesti elämänmenoa ympärillään, ikään kuin ulkopuolisena. Henri on taitava, monipuolinen ja omaääninen kertoja.

Haastattelun aluksi keskustelimme varsin pitkään vanginuran ajatuksesta. Hän selvästi innostui pohtimaan sitä, millaista tietynlainen "hörhöytyminen" on. Henrin spontaani urakertomus alkaa ensimmäisestä vankeustuomiosta kahdeksankymmentäluvun alussa. Tarina jatkuu miltei liukuhihnalta tilitettyihin kertalaisuuksiin, vankiloihin, tuomion pituuksiin sekä lukuisiin vankilasta karkaamisiin Pohjoismaissa.

Mullahan on niikun menny sillä tavalla ura, että mä oon alottanu näpistämisestä ja nyt mua syytettiin viimeks murhasta, että tuota, mullon niinku menny ihan, vois niinku sanoo, et tää rikoskierre niinku ollu noususuuntainen, että tuota, jutut on koventunu ja sitten tuomiot tietysti koventunu sen myötä, että tuota, mulloli näpistyksii, sit tuli autovarkauksii ja sit tuli varkauksii ja sit tuli ryöstöjä ja sit oli jo pankkiryöstöjä ja sen jälkeen tuli sitten tapon yritys ja sitten tuli murha.

Henrin ja muutaman muunkin informantin kerronnassa tulee esiin juuri tällainen kasvava kierre. Henrillä tämä on ehdottomasti selvin ja raskain.

Kun Henri alkaa miettiä kierteensä syitä, ajatukset hajoavat kiinnostavasti kahtaalle:

Ensiski mä asuin isovanhempien luona, en asunu vanhempien luona, mul, mä en oo koskaan asunu vanhempien luona, niinku kuitenkin vielä erilaista olla tekemisissä henkilön kans, joka on tuota, sanotaan parikymmentä vuotta vanhempi, kun sitten taas isovanhemmat, jotka on neljäkymment vuotta vanhempia. Kuitenkin niillon niinku lähinnä muistoissa se sota ja jotain tällast näin ja meikäläisellä ei mitään hajuu tommosesta, että ja sitten taas niinku kaikki niinku uudet jutut, mitkä tuli, niin ei pystyny käsittämään sellasia niinku mitä nyt oli siihen aikaan joskus seitytluvulla, niin kaikki musiikit ja kaikki vaihtu niinku vaihtu ja oli aika irtonaista ja varsinkin niinku mun mutsin sukupolvi, niin nehän oli irtonaisii tos kuuskytluvulla, että tuota rikottiin rajoja ja kaikkee.

Niin tuota, kuitenkin niin, sillä tavallakin, niin tota, ei ollu sellaista kilpailua, et oli niinku valinnanvaraa paljon enemmän eikä sitä osannu enää valita mistään kun sitten taas sitä tuntu, että sitä jää niinku jostain paitsi, kun sitä oli ollu vankilassa ja mitä pitempään sä olit

vankilassa, niin sitä enemmän sä jäit paitsi siitä, mitä kaikki muut oli kokenu ja sai aikaseksi, että tota mitä pitempään tuli oltuu, niin tota sitä enemmän sitä oli niinku kurottavaa ja mitä enemmän sitä oli kurottavaa, sen nopeemmin sun oli saatava sitä, että sä ehdit kuroa sen kaiken umpeen ja mitä kiireempi sulla on, niin sen vähemmän tuota sä ehdit loppujen lopuks enää ajatella, että mitä sä teet.

Henrin puheessa limittyvät ja haarautuvat puheet henkilökohtaisesta taustasta ja yleisemmistä olosuhteista. Hän kertoo olevansa isovanhempiensa kasvatti ja joutuneensa jo nuorena laitokseen. Myös hänen äitinsä oli istunut pitkän vankeustuomion. Henri havaisee sukupolvien välisen kuilun ja ihmisten erilaisuuden. Rinnalla kulkee myös laajempi ajan henki. Hän toteaa kuuluneensa levottomaan, rajoja rikkovaan sukupolveen.

Viimeisessä esimerkissä, ja laajemminkin haastattelussa, Henri pohtii myös niin sanottua tavallista elämää, jossa ihmiset pyrkivät saamaan ja saavuttamaan jotakin. Nämä ihmiset eivät ole sukupolvensa kapinallisia vaan normielämään pyrkiviä "kunnon kansalaisia", työhimiä, uraihmiäkin. Tästä kaikesta Henri kokee elämänsä aikana jääneensä lähes täysin paitsi. Asenne tähän on kahtalainen: Toisaalta hän on, ainakin aiemmin, halunnut kuroa umpeen sitä, mikä on jäänyt saamatta. Tämä on sitten aiheuttanut lisää vaikeuksia. Toisaalta hän on myös alkanut nähdä tämän asetelman läpi ja hänen puheissaan on havaittavissa pyrkimisestä luopumista ja tyytymistä omanlaiseensa elämänkulkuun:

Kaheksankytluvulla viel tossa loppupuolel kun se oikein kiihty toi kuluttaminen ja noin, et jengi alko olemaan kaikkee, kun kaikki osti velaks tietysti, mutta kumminkin, että oli hienoo venettä ja autoo vaikka mitä, niin tuota kyllähän se pisti vähän silmään, että munkin täytyy saada, sit tulee Miami Vicee telkkarissa, siinä tehdään jotain kokaiinikauppaa, niin ahaa, tollasta voi sitten harrastaa, näin se menee aika pitkälle. Sitä ihannoidaan, ainakin siinä iäs tuli ihannoitua, en mä nyt tiedä, ihannoinko mä enää, sanotaan näin, et nyt alkaa niinku painumaan jo sillai, et yksinkertasetkin asiat voi olla ihan okei. Sillon se ei viel riittäny.

Henri tarkastelee elämää ja ajan henkeä. Hän puhuu paljon työttömyydestä, työelämän muutoksesta, maailmankaikkeudesta, ympäristön tilasta. Tietyllä ajattelun avaruudelle on Henrin tilanteessa perusteita:

Että tota, ehkä täs on kuitenkin asennoitunu siihenkin, et täs joutuu kuitenkin olemaan ns. viiskymppiseks ukoks niinku vankilassa, niin tota, ei niinku semmonen oman itsensä tarkasteleminen, ei oo enää niinku sillä tavalla mielekästä eikä, eikä niinku välikskään, että

tota, sitä niinku enemmänkin kiinnittää huomiota kaikkeen muuhun. Eihän tää mun juttu oo mitään, että tässä on hirveet, tai paljon isommat asiat kysymyksessä. Sanotaan, että siin on hyvä esimerkki, et sanotaan, et mä katon telkkarii, sielt tulee jostain jenkkivankilasta tai jostain englantilaisesta vankilasta tai vaikka melkein suomalaisesta vankilasta, no ehkä ei suomalaisesta vankilasta, koska se koskettaa itseä kumminkin niin läheltä ja sitä niinku tuntee aika monet vankilat, kun missä on pyöriny, sanotaan nyt ruotsalaisesta vankilasta, niin tota ei sitä ajattele, kun sä siellä omassa sellissä, et hei, säkin oot vankilassa.

Luulisin näiden esimerkkien perusteella, että keskittyminen muihin kuin itseensä liittyviin asioihin, auttaa ihmistä pysymään kasassa henkisesti raskaassa tilanteessa. Henri siis kykenee elämään ikään kuin irrallaan vankilan todellisuudesta, mutta haastattelussa hän kuitenkin paljastuu myös erittäin tarkkanäköiseksi vankilamaailman kuvaajaksi ja asiantuntijaksi.

Ja sitten kun sä meet siellä, avaat sen oven ja pääset siihen niinku näkemään sitä, et minkälainen se vankila on, niin se on samanlainen, kun sä oot nähny elokuvissa, et tota, siinon niinku kongit, on niinku kävelykongit niinku reunoilla ja keskel on auki ja siin on semmosta verkkoo, niinku ettei ihmiset hyppää sieltä alas ja tapa itteänsä. Et se on niinku, se on niinku todellinen vankilamiljöö, niin kyl se nyt tietysti viistoistavuotiaana niin on aika villi kokemus, se täytyy myöntää.

No, vankilassahan on loppujen lopuks, on aika helppo pärjätä, että täällä ei tarvi ku, sä oot niin sanotusti hyvä vain niin, että sä pystyt lusimaan kerroksilla eli muilla osastoilla kun suljetulla ja sitte se, että tuota sä et tallo muiden varpaille. Ne on niinku kaks perussääntöä, ne kun tulee noudatettuu, niin sit loppu onki aika helppoo ja tota, oppimaanhan, kyllähän nyt täält varmaan niinku oppii selviytymään, mut kuitenkin niinku, aika pitkälle pystyy rakentaan sen selviytymisen niinkö oman itsensä varaan. Vangit on aika paljon niinku, se on niinku sillai, että tuota, sen oman reviirinsä suojaavia, koska täällä sitä tilaa on kumminki niin vähän, että tääl niinku pidetään huolta siitä omasta jutusta aika, aika tarkkaan ja eikä halutakaan loukata toisen yksityisyyttä. Että jos katsois tonne tota meidän elämää tuol kerroksella, niin uskomattoman kohteliaita ihmisiä.

Henrille, kuten monelle muullekin vangille, ensimmäinen kerta vankilassa on ollut melkoinen kulttuurishokki. Astuminen todelliseen vankilamiljööhön on hämmentänyt nuorta miestä kovastikin. Laitostuminen ja sopeutuminen ovat tapahtuneet nopeasti, Henri huomasi, ettei ympäristössä

olekaan mitään erityisen outoa tai pelttävää.

Henri on omaksunut myös hyvin vankiyhteisössä olemisen tavat. Vankilassa on helppo selvityä, kun ymmärtää sen, miten annetaan toisille tilaa. Vankiyhteisö ei siis ole välttämättä lainkaan vaarallinen ja pahantahtoinen, vaan ennemminkin varovainen ja hillitty. Tähän Henri on varmasti useiden tuomioidensa ja etenkin tämänhetkisen elinkautistuomionsa aikana kasvanut tehokkaasti.

Loppuvaikutelma Henristä kertojana on hieman alakuloinen ja pysähtynyt. Hänellä ei ole juurikaan tulevaisuudensuunnitelmia, vaikka hän käykin vankilassa lukiota, ikään kuin harrastepohjalta. Hänen kohdallaan urautuminen on tavallaan jämähtänyt tiettyyn kohtaan. Kun kysyn haastattelun loppupuolella Henriltä, millainen ihminen hän on, hän osoittaa vastauksellaan, kuinka itse asiassa koko elämä on tainnut jäädä jonnekin menneisyyteen, ainakin osittain:

Jaa, ihmisenä, no, jossain mielessä vielä se kaksikymppinen pikkupoika ja tota, ajatukset on monesti yhtä ailahtelevia kun siihen aikaan ja tota, sit taas toisaalta niin, joku toinen puoli on niinku kasvamassa kuitenkin sit taas sellaseen niin sanottuun aikuisuuteen, että tuota, aika ristiriitainen varmaan tällä hetkellä, että tuota, on jonkunnäkönen murroskausi tällä hetkellä meneillään, mä en sit tiedä, että mihin, mihin se johtaa, mutta tota, enkä mä oo niinku niin hirveen kiinnostunukaan siinä mielessä.

Minä vankina

Susanna Salin tarkastelee elinkautisvankeja käsittelevässä tutkimuksessaan keinoja, joilla pitkää vankeusrangaistusta suorittavat henkilöt pyrkivät selviytymään vankilaelämästä. Hänen mukaansa jokainen vanki omaksuu jonkinlaisen tietoiseen toimintaan perustuvan selviytymisstrategian. Selviytymisstrategiaa voidaan luonnehtia identiteetin uudelleenrakennusprojektiksi. Salinin mielestä vanki ei vain passiivisesti sopeudu vankilaan vaan pyrkii selviytymään aktiivisesti vankeusajastaan. Kaiken pohjalla on tietoisuus siitä, että yksilöllä on mahdollisuus tavalla tai toisella vaikuttaa omaan elämäänsä. (Salin 1996, 15-17, 33.)

Elinkautista vankeustuomiota istuva Henri on jo aiemmin viettänyt vankilassa puolet elämästään. Häntä voi hyvin pitää nimenomaan vanki- ja vankilamaailman asiantuntijana. Muihin elämänalueisiin hän ei ole juuri ehtinyt perehtyäkään. Henrin tapauksessa tuntui luontevimmalta ja helpoimmaltakin keskittyä itse vankilassa oloon. Toisaalta Henri itse osoittaa haastattelun edetessä,

ettei tämä ajatus ole hänenkään kohdalla aivan yksiselitteinen.

Kuten monet useampikertalaiset, Henri on aloittanut vankiloissa kiertelyn jo varsin nuorena ja kulkenut läpi useimmat vankilat. Tässä kohtaa Henrin kerronta lähentelee Kristiania. Kristiania toistakymmentä vuotta nuorempi Henri on ehtinyt myös nähdä vankilamaailman muutoksia ja kehitystä. Hänen ensimmäinen vankilassaolokokemuksensa oli järkyttävä, kuten Kristianinkin, mutta siinä missä Kristian kritisoi enemmän vankilan kuria ja henkistä ilmapiiriä, Henri muistelee lähinnä vankilaa aistittavana ja havainnoitavana ympäristönä, miltä siellä näytti ja tuoksui.

Henrin kerronta poikkeaa Kristianista myös siinä, että Kristian keskittyy vankilaolojen kritiikkiin ja vartijoiden haukkumiseen ja Henri taas osoittaa selvästi tuntevansa vankilamaailman ja vankiyhteisön tavat ja ajatusmaailman. Lähes opettavaan sävyyn hän kertoo minulle, kuinka vankilassa voi oppia selvitymään, mitkä ovat senkaltaisen asumisen ja yhdessäolon säännöt ja periaatteet. Hän toteaa, että selviytyminen on lopulta rakennettava itsensä varaan. Susanna Salin pohtii myös vankilan omillaan pärjäämisen traditiota. Toisaalta se saattaa suojella vankia, toisaalta se myös estää vertaistuen saamisen. (Salin 1996, 86.)

Kristian kertoo keskustelewansa toisten vankien kanssa lähinnä epäkohdista. Henri sanoo, ettei hänen lähipiirissään keskustella vankilassa olemisesta juuri lainkaan. Pikemminkin yritetään unohtaa se, missä ollaan, vaikka vankilassa joutuisi olemaan kauankin. Susanna Salinin mukaan yksi vangin selviytymisstrategioista on juuri suunnata huomionsa mahdollisimman paljon vankilan ulkopuolelle (Salin 1996, 73). Osittain Henri väittää unohtaneensakin vankilan todellisuuden: kun televisiosta tulee dokumentti vankilasta, hän saattaa ihmetellä, kuinka kurjan näköistä siellä on.

Unohtumiseen ja rajojen hämärtymiseen vaikuttaa myös Henrin synkäpuoleinen näkemys elämästä ja maailmanmenosta vankilan ulkopuolellakin.

Minä rikollisena

Henrin tapauksessa hänen rikoskierteensä on syventynyt ja koventunut. Hän on aloittanut pienistä omaisuusrikoksista ja viimeisin tuomio on tullut murhasta. Tässäkin suhteessa Henrin kertomuksessa on yhteneviä piirteitä Kristianin kanssa. Henri ja Kristian ovat myös rikkinaisista perheistä, Kristian asui kadulla kuusitoistavuotiaana, Henri vietti kapinallista ja levotonta nuoruutta

isovanhempiensä hoteissa.

Henri ja Kristian ovat tavoillaan omien polkujensa kulkijoita ja eräänlaisia aikansa hengenkin ilmentymiä, mutta heidän tyylinsä poikkeavat toisistaan. Kristian esittäytyy maailmanmiehen elkein, elämäntaiteilijana, jonka elämä on ajoittain kuljettanut vankilaankin. Kuten häntä käsittelevässä luvussa mainitsin, hän ei juutu paljoakaan pohtimaan sitä, miksi elämä on luisunut toisinaan rikollisille urille.

Henri taas rakentaa oman taustansa pohjalta jopa elämänfilosofiaa. Lähtökohtaisesti hän on pitänyt tai halunnut pitää itseään jopa ”tavallisena miehenä”, joka on halunnut samankaltaisia asioita kuin useimmat muutkin. Henkilökohtaiset elämänsotkut ja vankeustuomiot ovat kuitenkin vieneet paljon hänen ulottuviltaan. Aina kun hän on vapautunut vankilasta, hän on kuvitellut kykenevänsä kirimään toiset kiinni, saamaan samat asiat kuin hekin. Tätä ajatusmaailmaa hän on sitten iän karttuessa joutunut tarkistamaan ja todennut, että ”yksinkertasetkin asiat voi olla ihan okei. Sillon se ei viel riittäny.”

Henrin kertomus eroaa monista muista pitenpiaikaisista rikoksenuusijoista myös siinä, ettei hän ole koskaan kokenut tarvetta peitellä ja kaunistella taustaansa. Hän on voinut kertoa asioistaan suurin piirtein sellaisina, kuin ne ovat. Hänellä ei ole ollut ketään, jolle olisi tarvinnut esittää mitään.

Et aika monethan tekee sitä, että ne jättää joko sanomatta tai sitten keksii jonku valkosen valheen, että ne ei oo ollu vankilassa. Mulla ei oo ollu tarvetta siihen just sen takii, kun mä en oo eläny niin sanottua normaali elämää eikä oo ollu ulkosia paineita siihen. Mä en itte tiedä, miten mä oisin käyttäytyny siinä vaiheessa, jos mulla ois ollu.

Minä ihmisenä

Henrin minä ihmisenä -diskurssi on hänen kerronnan diskursseistaan kaikkein kapein. Hänellä ei ole Kristianin tapaan esittää nostalgisia tarinoita nuoruusvuosilta tai toisaalta huikeita tulevaisuusvisioitakaan. Vaikka hänkin opiskelee iltalukiassa, hän pitää valmistumisestaan melko epätodennäköisenä ja toteaa, että vaikka hän saisikin ylioppilastodistuksen, se olisi hänen tapauksessaan pelkkä seinäkoriste. Opiskelu on hänelle lähinnä ajankulua tai joskus myös keino luistaa vankilan töistä. Ylipäätään Henri ei näe tulevaisuudessaan mitään odotettavaa vaan lausahtaa

synkästi, että saattaa kuollakin vankilaan ennen mahdollista vapautumistaan.

Ihmisenä Henri pitää itseään edelleen nuorena poikana, joka ei ole päässyt kasvamaan aikuisuuteen. Silti hän kiinnostavankin ristiriitaisesti pohtii, että tiettyä kypsymistä on hänen viime vuosina tapahtunut, vaikkei hän sitä edes itse pitäisi kovin merkittävänä asiana: ”On alkanu kattoo aika laajasti elämää.” Susanna Salin huomaa, että elinkautistuomiota istuvalle vangille tuomio voi toimia selvänä jakajana hurjan nuoruuden ja rauhallisemman aikuisuuden välillä, kasvun paikkana, jolloin on pysähdyttävä ajattelemaan (Salin 1996, 92).

Henrin urakertomus: Odotustila ilman odotuksia

Vankila voi muuttua pitkäaikaista tuomiota istuvalle pysähtyneisyyden tilaksi. Ajantaju ja todellisuudentajukin saattavat toisinaan hämärtyä, etenkin jos siteitä vankilan ulkopuolelle ei ole. S. Wheeler on jaotellut tutkimuksessaan vankeja sen mukaan, kuinka kauan he ovat istuneet vankilassa ja kuinka kauan mahdollisesti vielä joutuvat istumaan. Tuomion keskivaiheilla olevat olivat kaikkein syvimmällä vankilakulttuurissa, aloittelevien ja lopettelevien ajatukset askartelivat enemmän vankilan ulkopuolisissa asioissa. (Wheeler 1961, 698-709.) R. J. Sapsford toteaa myös, että elinkautista vankeustuomiota kärsivien aikaorientaatio ja puheenaiheet painottuvat lähes yksinomaan menneisyyteen (Sapsford 1978, 130-143).

Henrin kertomus kuvaa mielestäni laajempaakin jämähtämistä ja taantumista. Elämä on urautunut jo nuoresta tietynlaiseksi. Luonnehdin jo aiemmin Henriä elämänmenon tarkkailijaksi. Hän pyrkii unohtamaan olevansa vankilassa, mutta sen lisäksi hän unohtaa usein itsensäkin.

Huomasin Henriä haastatellessani, että hän piti kertomisesta. Hänen kertomuksensa on monipolvinen ja syvälinenkin. Mutta useasti hänen kohdallaan tuli myös tunne, ettei hän puhu oikeastaan itsestään. Hän puhuu jostakin hahmosta, joka on elänyt elämänsä ja jolle on tapahtunut joitakin asioita.

Henkilökohtaisen kerronnan tehtävänä voidaan pitää minän konstruointia, itsen rakentamista sekä kuulijalle että kertojalle itselleen. Taina Ukkosen mukaan oman elämäntarinan kertominen ja sen tulkitseminen voivat muuttaa kertojen käsitystä itsestään ja mahdollisuuksistaan tulevaisuudessa (Ukkonen 2007, 1). Näin ajateltuna elämästä kertominen voi jäsentää ja auttaakin ihmistä. Mutta

entä jos oikein mitään ei ole?

Tietysti varmaan jonkunnäkösii pitäs asettaakin, jonkunnäkösii odotuksii itse asiassa, mutta tuota ei täs nyt enää niin kauheesti oo yhtään mitä odottaa.

Vili: rikollinen luonne

Kertojan esittely

Semmonen viehtymys niinku rikolliseen elämäntapaan.

Vili on noin neljäkymmentävuotias mies. Haastattelu tehtiin kyseisen vuoden joulukuussa ja hänen vuoden aikana jo kolmatta kertaa vankilassa. Elämänsä aikana hän on ollut varsinaisena vankeusvankina yli 10 kertaa, tutkintovankeuksia ja sakkovankeuksia hänellä on arvionsa mukaan noin 40. Hän kokee päässeensä hyvin sisään vankilan idiookulttuuriin ja pitää itseään jollain tapaa synnynnäisenä rikollisena. Toisaalta hänen kertomuksessaan on myös tiettyä vasta-ajattelua. Tämä ristiriitaisuus synnyttää tarinassa kiinnostavan jännitteen.

Sellanen, kohtalon sanelema juttu, et mä oon ollu niinku kolikon toisella puolella, jos voi sanoa näin, et mä oon eläny ihan normaali elämää, käyny tota noin niin, mullon ollu perhe ja tota noin niin, ollu jopa kaks autoo ja ollu kultaaki vähän kaulassa ja rehellisel työllä, mut et se on jotenki vaan, siihen synnyttään kai, et on vähän niin kriminaali. Et se, kyl mä kumminki, niinku tähän päivään asti, mä oon tätä, tätä linnalaitosta niinku pitäny kumminki semmosena, semmosena, että mullon kaikki kaverit täällä ja oikeestaan, tää on niinku oikeestaan mun elämäni niinku, et mä, joku on joskus sanonu, et eksä halua jotain muuta, niinku mä oon käyny siel toisella puolella, emmä haluu.

Vili pohtii vanginuran ajatusta edellä mainitulla tavalla. Hänen tarinansa poikkeaa aiemmin kuulemistani siinä, että hän korostaa sitä, kuinka hän on elänyt "kolikon toisella puolella", ikään kuin kokeeksi, mutta päätenyt kuitenkin valitsemaan rikollisen elämäntavan. Hän todistelee, ettei enää hauakaan mitään muuta. Kerronta palaa tähän ajatukseen myöhemmin yhä uudelleen.

Vili kertoo lukeutuvansa vankilassa nykyisin niin sanottuihin sisäpiiriläisiin eli "inmiehiin". Hän on aloittanut vankiloissa kiertelyn noin viisitoistavuotiaana. Vankilassa oli tuolloin voimassa niin

sanottu vanhan liiton meininki, eli vanhemmat vangit kasvattivat ja kouluttivat nuorempia talon tavoille. Vili kertoo saaneensa ensimmäisellä kerralla enoltaan pahasti selkäänsä, koska yritti liikaa.

K: Minkälainen se ensimmäinen reissu oli kokemuksena?

V: Se oli, kyllä semmonen, että siinä ensimmäisellä reissulla mä taisin ottaa sillon niitä ensimmäisii tatuointejani ja ja siviiliin päästessäni, niin enhän mä kertonu tietenkään, että mä olin vaan pelkistä sakoista, tottahan minä väritin ja valehtelin, niin että korvat heilu ja jos oisin ollu Pinokkio, niin olis ollu kolmetoista metriä pitkä nenäki. Et kyllä mä sen koin jollain tapaa, et mä ylpeilin sillä ja, mut et kyl se oli kans shokeeraavaa et jollain katto vaan suu auki, et voiks tämmöstä ollakaan niinku et ja sitä kautta sit tuli uusii tuttavuuksia ja ja ja tutustu perimmäisiin.

Vilistä välittyä monella tapaa altis ja vietävissäkin oleva kuva. Myöhemmässä haastattelussa hän paljastaa kärsivänsä impulsiivisesta aggressiivisuudesta ja kertoo, ettei alkoholi sovi hänelle lainkaan.

Mä oon väkivaltarikollinen, et mä oon hirveen niinku taipunu silleen, että on aina ihmisii, ketkä on heikompi ja sitten ne tarvii apua ja sit mä saan niiltä korvauksen, perimällä heijän saataviaan. Et se on semmosen yksinäisen miehen touhuu ja mä joudun pärjään pääni kanssa, et välillä joutuu tekeen semmosia tekoja, että siinä on niinku alahuuli roikkuu viikon sen jälkeenki niinku polvessa, että mä oon aika surullinen, koska loppujen lopuks pohjimmiltani mä oon kumminki tunneihminen minäki, se ei saa niinku vaikuttaa siihen, koska jos mä rupeen tunteilemaan, niin sit kohta loppuu kyllä, sit tulee nälkä.

Edellinen esimerkki heijastelee ehkä juuri tätä rikollisen luonnetta. Hän kokee olevansa yksinäinen susi, joka joutuu tulemaan toimeen itsensä kanssa. Toisaalta hän pitää itseään myös valikoivana, harkitsevana ja toisista välittävänä. Hän kertoo, kuinka auttaa toisia ihmisiä vaikeuksissa, koska itse tietää niin hyvin, millaisia vaikeat tilanteet ovat. Kaikki ei ole aina rahasta kiinni.

K: Millä lailla sä luonnehtisit ittees ihmisenä? Minkälainen sä oot?

V: No, tää on niin moneen kertaan retosteltu tää asia, että mä voin ainaki ihan lonkalta heittää niinku sen tutun ja turvallisen, mä oon kyllä niinku koti-ihminen, mä rakastan kotiani ja ja ja lapsia etenki ja lapset rakastaa mua ja pitää must hyvin paljon, mä tuun lasten kans hyvin toimeen ja sit mä oon ehdottoman luotettava, et sä nyt esimerkiks luottasit muhun ja mun asiani, niin se on varma, et se ei menis siitä eteenpäin.

Vili on perheellinen. Hän puhuu paljon vaikeastakin isyydestään. Lapset ovat kiinnekohtia elämään, mutta Vilin puheista on viime kädessä vaikea sanoa, millaista elämää hän tarkoittaa. Rikollinen elämäntapa, vankila kotina, lapsirakkaus ja lopulta myös tavallinen elämä risteilevät hänen kerronnassaan monitasoisesti ja -mutkaisesti. Lopulta Vili toteaa, ettei ehkä sittenkään ole valinnut kaikkea eikä pystykään vaikuttamaan kaikkeen itse. Hänen kerrontansa päättyy uskonnollissävyytteisiin pohdintoihin:

Mä oon aika semmonen uskovainen ihminen kumminki minäki, että mullei se herra oo niinku Jumala tai Jeesus, se on korkeempi voima, mä oon huomannu, että se vaikuttaa mun elämiseen ja olemiseen hyvin pitkälle. Että monta kertaa sitä on niin, on niin, pieni ihminen niinku että, et mitä enemmän mä yritän ja yritän, niin sen enemmän vaan menee lepikkoon systeemit, että, et se korkeempi voima ei oo tarkottanu sitä, että minä sen hoidan, et kyl se on korkeemman käsis. Piste.

Minä vankina

Vili katsoo lukeutuvansa vankiyhteisössä ”inmiehiin”, joita kunnioitetaan heidän tekojensa tähden ja jotka ovat oppineet ja sisäistäneet hyvin vankilan säännöt.

Vangeista ja vankiyhteisöistä puhuttaessa esitetään usein näkemys, että niissä vallitsee tiukka hierarkia. Oman haastatteluaineistoni perusteella tämä tuntui hieman liioitellulta. Vain muutama informantti otti puheeksi vankiloiden arvojärjestyksen. Vili kertoo haastattelun aluksi juuri näistä ”inmiehistä” ja niiden vastapainona ”sisiliskoista”, jotka ovat vankiloiden alinta kastia. Vili toteaa kuitenkin myös, sekä yleisesti että omalta kohdaltaan, että hierarkiassa on mahdollista nousta. Hän ei myöskään pidä vankilan arvojärjestystä mitenkään ainutlaatuisena, vaan samankaltaisia asetelmia on havaittavissa armeijassa ja siviilielämässäkin.

Hän on itse aloittanut vankiloissa kiertelyn noin viisitoistavuotiaana, jolloin oli vallalla niin sanottu ”vanhan liiton henki”. Hän tunsu useita vankeja, kuten enonsa, jo ennen ensimmäistä vankeustuomiotaan. Itse asiassa oma eno tutustutti Vilin varsin rankalla tavalla vankilan idiokulttuuriin. Nuoren pojan ei kannattanut yrittää liikaa, vaan ensin oli oltava nöyrempi ja palveltava vanhempia vankeja. Muun muassa hollantilaisia vankiloita tutkinut M. Grapendaal

toteaa, ettei ketään imaista itsestään sisään vankilakulttuuriin vaan hänen on ensin osoitettava kelpoisuutensa ja tehtävä töitä jäsenyytensä eteen (Grapendaal 1990, 345-347).

Toisin kuin Kristian ja Henrikin, Vili ei näe vankiloissa ja vankilasysteemissä kehitystä parempaan päin. Hän pitää omia oppivuosiaan ”vanhan liiton” vankiloissa jonkinlaisena kulta-aikana, jolloin asiat olivat paremmin. Ehkä vankila on ollut hänelle elämäkoulu, joka on hyvälläkin tavalla opettanut monenlaista. Nykyisissä vankiloissa ei ole hänen mukaansa enää ”vanhan liiton” henkeä, ihmiset ovat ylpistyneet, tyhmistyneet ja muuttuneet itsekkäämmiksi.

Tulevaisuuden vankiloistakin Vili maalaa synkän kuvan. Hän arvelee, että kaikessa mennään lopulta liukuhihnasysteemiin, jossa asiat hoidetaan vain nappia painamalla ja unohdetaan inhimillinen kanssakäyminen täysin. Esimerkkejä tästä hän on nähnyt jo haastatteluaikaan joissakin suomalaisissa vankiloissa.

Vaikka Vili on sujahtanut sujuvasti vankilamaailmaan, sen nykyaikaistumisesta huolimatta, hän tekee ja näkee selvän eron vankilan ja siviilielämän välillä. Hän luonnehtii sitä aina ”kulttuurishokiksi mennän tullen”. Ulkomaailmassa elämänmeno on hektistä ja nopeaa, vankilassa on taas totuttava ”viiden sentin askeleeseen” ja hitaampaan päivärytmiin.

Vilin vankeusajat ovat olleet pääsääntöisesti lyhyitä, mutta kertalaisuuksia hänellä on lähemmäs neljäkymmentä. Se tarkoittaa ahkeraa suhaamista kahden eri maailman välillä. Tässä suhteessa ”kulttuurishokista” puhuminen tuntuu erikoiselta.

Minä rikollisena

Kerronnassaan Vili luonnostelee itsestään rikollisena moniulotteisen ja ristiriitaisenkin kuvan. Kun kysyn häneltä syitä rikoskierteen alkamiseen, hän mainitsee viehtymyksensä rikolliseen elämäntapaan, siihen, että on ”ihmisiä, joilta on varaa viedäkin”. Tämä vaikuttaa jonkinlaiselta robinhoodmaiselta filosofialta tuloerojen tasaamisesta.

Janne Kivivuori on tutkinut varkaan itseymmärrystä, joka voidaan ymmärtää eräänlaisena mielekkyytyönä, jossa varas rakentaa teoilleen mielen sekä etu- että jälkikäteen. Varas muun muassa näkee maailman rikostilaisuuksina. (Kivivuori 1992, 77-78.) Tämän perusteella Viliä alkaa

pitää elämäntapavona, joka varastelee tarpeeseensa. Myös se, että hän kertoo useimpien kavereidensa olevan samankaltaisia ”rosvoja”, vahvistaa tätä käsitystä.

Yllättäen hän kertookin olevansa väkivaltarikollinen, joka perii toisten saatavia. Tähän kerrontaepisodiin liittyy myös moraalista pohdintaa siitä, kuinka väkivaltainen ihminen tulee toimeen itsensä kanssa. Vili on informanteistani ainoa, joka käsittelee tätä teemaa syvällisemmin ja tunteenomaisemmin.

Ylipäätään Vilin minä rikollisena -diskurssi on kattava ja monisyinen ja kietoutuu persoonallisella tavalla yhteen hänen minä ihmisenä -diskurssinsa kanssa.

Minä ihmisenä

Vili kertoo heti haastattelun aluksi olleensa elämässään myös ”kolikon toisella puolella”. Tällä hän tarkoittaa sitä, että hän on elänyt yhteensä kuusi vuotta aikuiselämästään täysin nuhteettomasti: perustanut perheen, käynyt töissä, kerännyt omaisuutta. Sitten hän toteaa, että ”onneksi se kohta meni ohi”. Hän kokee siis tehneensä asiassa tietoisin valinnan molempia puolia kokeiltuaan.

Vili pitää itseään sosiaalisena. Sosiaalisuus tuntuu kytkeytyvän hänen kerronnassaan lähinnä siviilielämän hyvään kanssakäymiseen ihmisten seurassa. Hän kertoo olevansa paljasjalkainen kaupunkinsa kasvatti, jonka kaikki tuntevat, mainio tarinaniskijä, joka pärjää ihmisten kanssa.

Omana osa-alueenaan Vilin ihmisdiskurssissa on suhde perheeseen. Perheestään hän kertoo pitkään ja lämpimin sanoin. Kerrontahetkellä on tulossa joulukuusi ja Vili toivoo voivansa viettää sen jossakin muualla kuin vankilassa, eli arvatenkin läheisiään tavaten.

Haastattelun lopussa nousevat spontaanisti esille myös uskonkysymykset. Näitä käsitellään muutamassa muussakin haastattelussani. Kristian tunnustautuu jonkinlaiseksi ateistiksi tai ainakin erittäin uskonnonvastaiseksi. Kaksi muuta informanttiani puhuu uskoo tulosta kantavana voimana elämässään, asiana, joka auttaa mahdollisesti myös irti vangin- ja rikollisen urilta. Vili on tässä suhteessa poikkeus. Hän tunnustautuu uskovaksi ihmiseksi, joka rukoilee silloin tällöin ja on kokenut saavansa siitä lohtua. Mitään elämäntavan muutosta hän ei kuitenkaan ole rakentanut tai rakentamassa uskonnollisen elämäntavansa varaan.

Vilin urakertomus: Ajelehtimista elämässä

Vilin urakertomuksesta hahmottuvaa kerronnallista identiteettiä voi luonnehtia hyvin sirpaleiseksi ja ailahtelevaksi. Haastattelun alussa hän puhuu rikollisesta, jopa synnynnäisestä elämäntavasta, jonka hän on muutakin nähtyään tietoisesti valinnut. Haastattelun loppupuolella hän on silti kiinnostunut siitä, joutuuko hän viettämään joulun vankilassa vai pääseekö hän siviiliin järjestelemään ”normielämään kuuluvia” asioita.

Vili on ”sosiaalinen otus”, joka viihtyy ihmisten seurassa. Rikoksensa hän tekee kuitenkin yksin eikä välitä puhua niistä muille ihmisille, vaikka hekin olisivat rikollisia. Hän ei halua, että hänen asiansa lähtisivät leviämään ja tuottaisivat hänelle itselleen vahinkoa. Silti hän pitää itseään liiankin luottavaisena ja sinisilmäisenä ihmisenä. Tästä hahmottuu kuva alttiista ja impulsiivisesta ihmisestä, joka joutuu tahtomattaankin vaikeisiin tilanteisiin.

Janne Kivivuori toteaa rikollisten veljeyttä käsittelevässä tutkimuksessaan, että tällainen veljeyskäsitys on peräisin ennemminkin 1700-luvun rosvoromanttisesta kirjallisuudesta (Kivivuori 2011, 107). Kriminologi Heikki Ylikangas on historiallisissa tutkimuksissaan havainnut, ettei rosvojoukkojen sisällä ole juuri nähtävissä yhteenkuuluvuutta ja uhrautuvuutta vaan pikemminkin pelotteluun perustuvaa lojaaliutta (Ylikangas 2003, 138-175).

Tiettyssä katsannossa Vili näyttäytyy kertomuksensa perusteella eräänlaisena kansanperinteen poikkeusyksilönä, jollaisesta esimerkiksi Tuija Saarinen on kirjoittanut. Tällainen hieman originelli veijarityyppi on hauskuttanut ja viihdyttänyt yhteisöään, ainakin tiettyyn rajaan asti. (Saarinen 2003, 30-31.) Suomalaisia marginaaliryhmiä tutkinut Toivo Nygård toteaa, että aina poikkeavuus ei ole lystikästä, sitä on myös pelätty ja karsastettu (Nygård 1998, 15, 211.) Vili heiluu tässäkin suhteessa kahden maailman rajalla: toisaalta hän on yhteisönsä ”hyvä seuraihminen”, toisaalta impulsiivisuutensa ja rikostaustansa vuoksi kummajainen.

Ehkä ihmisenä olemisen liiallinen jakautuneisuus, ristiriitaiset näkemykset ja valinnat saavat aikaan sen, ettei Vili oikein osaa päättää mitään eikä nähdä tulevaisuuttaan kovinkaan pitkälle. Vili on toisinaan sellainen ja toisinaan tällainen. Tämä on ajanut hänet ajelehtimisen ja hetkessä elämisen tilaan.

Lauri: itsensä löytänyt

Kertojan esittely

Itse asias, vois sanoa, et mä oon kyl linnailuis rupeen oleen menneen talven lumia, että mä en aio tänne todellakaan enää tulla.

Lauri on noin kolmekymmentävuotias, lääninvankilassa tuomiotaan istuva vanki. Hänen vanginuransa on kestänyt suurin piirtein kymmenen vuotta ja haastatteluhetkellä hän on vakaasti mutta realistisesti irtautumassa siitä. Hänen kertomuksensa oli hyvin selkeä, kronologisesti etenevä tarina, ehkäpä aineistoni johdonmukaisimpia. Lisäksi hän saattaa olla hyvä esimerkki siitä, kuinka juuri kertomalla asiat valkenevat ja jäsentyvät ihmiselle.

V: No, miten mä alottaisin. Niin, mistä sä haluaisit, et mä alotan?

K: Siitä, kun sä jouduit ensimmäisen kerran vankilaan.

V: No, lähtökohdat on aina ollu hyvä, toi pienestä pitäen, että mä oon tuolt Pohjanmaalta syntysin ja vanhemmat kuoli, kun olin aika nuori, mutta tietysti mä en nähny koskaan sillä puolella mitään vaikutusta mun tekemisiini ja tekemättä jättämisiini ja tota koulussa olin aika hyvä yleensä ja yleensäkin aika hyvä opiskelemaan ja niin edespäin, mutta must tuli tavallaan semmonen kiertolainen.

Tässä haastattelussa, kuten muutamissa muissakin, ajoitan jostakin syystä itse vanginuran alkamisen siihen, kun henkilö joutuu ensimmäisen kerran vankilaan. Laurin vastaus lähtee liikkeelle kuitenkin toisesta kohdasta. Jo tämä oikeastaan paljastaa sen, kuinka analyyttinen ja perusteellinen kertoja hän on. Hän kuvaa vanhempiensa menetystä lapsuudessa, sitä, kun muutti itseään viisitoista vuotta vanhempien sisartensa perässä ympäri Suomea ja kävi lähes joka peruskoululuokan eri kaupungeissa. Tästä hän jatkaa kauppaopistoaikoihinsa, jolloin hän teki ensimmäiset huijauksensa, joista ei ole koskaan jäänyt kiinni. Merkonomiksi valmistumisen jälkeen hämärähommia alkaa kertyä enemmän ja Lauri huomaa, kuinka helppoa rahan tekeminen sillä tavoin on. Lopulta tulee pysähdys, kun hän joutuu ensimmäisen kerran tutkintovangiksi:

K: Minkälainen kokemus se oli, joutua vankilaan?

V: Itse asias mä en muista, muistaakseni mul oli niin paljo rahaa, ettei mul ollu mitään

hätää siellä, et, mut muistaakseni napattiin Ruotsiin menevästä koneesta, haettiin, haku perässä kun oli, niin pois sieltä ja tota, mul oli monta kymmentä tuhatta markkaa rahaa, jota ne ei edes ottanu multa pois, kun ne ei tienny, mistä ne oli ja ja ja, eihän mulla ollu yhtään mitään vaikeuksia siel, ku mul oli niin paljo rahaa, niin mä pystyin olemaan siellä ihan niin sanotusti herroiks. Mut, siel nyt oli tietysti, jo elämä oli, miten sen nyt voi sanoa, urautunut sillaselle, tota, polulle jo siinä vaihees.

Lauri on talousrikollinen, jonka kaikki rikokset liittyvät paremman elintason saavuttamiseen, tietynlaiseen "herroiksi elelemiseen" ja helppoon rahaan. Urautuminen on tapahtunut tietynlaisten ajattelumallien ja tottumusten avulla, ikään kuin vaivihkaa ja sitten siitä onkin jo vaikea päästä irti.

Eräässä vaiheessa Laurin elämä on kuitenkin ollut palaamassa raiteilleen. Hän tutustui oikeanlaiseen ihmiseen, joka tavallaan piti hänet erossa rikoskuvioista. Hän pääsi hotellin ravintolaan töihin ja oli varsin tyytyväinen elämäänsä. Hänellä oli kuitenkin jäljellä vielä yksi suorittamaton, kolmen kuukauden mittainen vankeusrangaistus. Hän valehteli töissä lähtevänsä kielikurssille ja pyysi lomaa. Tuomion aikana työpaikka ja työsuhdeasunto lähtivät alta.

Sitä tippu taas, ku olin ollu niin tyhmä, etten ollu liittoon edes liittyny, niin mä tipuin taas näille tavallisille, tuhannenyhdeksänsadan markan naurettaville sosiaalikorvauksille. Mä jotenki hajosin siinä ihan täysin, mä tein, mä olin kahdeksantoista päivää sen vapautumisen jälkeen siviilis, mä kerkesin tehdä siin kaheksan törkeetä ryöstöä ja pari tavallista ryöstöä, koska enää ei ollu mitään väliä, mä heitin kaiken, kaiken niinku lusikan nurkkaan tavallaan.

Edellinen esimerkki kuvastaa hyvin Laurin tiettyä "kaikki tai ei mitään" -asennetta: joko asiat sujuvat hyvin tai eivät suju lainkaan. Haastatteluhetken tuomion aikana hän on ymmärtänyt tämän itsekin. Hän on alkanut käydä psykologilla ja ymmärtää paremmin itseään.

Me ollaan kans selvitetty tätä tragediaa tässä, tota, pidemmän aikaa ja itse asias semmoseen tulokseen me siin tultiin, että me, mä oon itte, mä tavallaan, mä en yksinkertaisesti jaksanu, kun elämällä ei oo kuitenkaan loppujen lopuksi sitten mitään sisältöä, muuta kun että oli vaan se työ ja asunto ja siin oli oikeestaan ne kaks, kaks seikkaa, mitkä ainoastaan. Mun kaikki ihmissuhteet oli ihan sontaa, kaikkee muuta, mä keräsin kauheita paineita ulkopuolelta. Oikeestaan sen vois kuvata semmosena, että kun vapautuminen olis joku lähtölinja, josta lähdetään, et siin on vaan pitkä tie kuljettavana,

jossa ei loppua näy ja ei ainuttakaan poikkietä.

Rikos- ja vankilakierteestä huolimatta Lauri pitää itseään melko toisenlaisena rikoksenuusijana. Hänellä on kaksi ammattitutkintoa, joista toinen, ravintola-alan koulutus, on suoritettu vankilassa. Hänellä on hyvä kielitaito. Hän ei ole koskaan kokenut kuuluvansa vankiyhteisöön vaan kaikki hänen tuttavansa ovat "ihan tavallisia ihmisiä". Myöskään päihteiden kanssa hänellä ei ole ollut ongelmia.

Tulevaisuutensa Lauri näkee valoisana. Hän aikoo solmia läheisemmät suhteet sisariinsa ja alkaa elää rehellisempää elämää myös itselleen:

K: Kuinka kauan sä vielä joudut oleen täällä?

V: Seittemisen kuukautta.

K: Mitäs sitten tapahtuu?

V: Vapaudun ja alan elää tätä elämää ittelleni enkä kenellekään muille, en kerää mitään paineita mistään, otan päivän kerrallaan, jos en töitä heti löydä, niin sitten en löydä. Itse asiassa nään aika hyvänä tulevaisuuden siinä mielessä, päässy ittensä kanssa sinuiks oikeestaan, tietää, mitä virheitä on tehny, kun ihmisen pääkoppa on niin hullu, että se tosiaan pitää selvittää ne asiat jollekin ihmiselle kaikki, ennen kun se itte edes ymmärtää, mistä ne johtuu. Mullon semmonen tavallaan kielto niinku alkoholisti kieltää, ettei oo alkoholista mitenkään riippuvainen, niin samalla lailla tavallaan itte kieltäny kaiken, ettei mulloo mitään hätää, kaikki on ihan hienosti ja niin edespäin, vaikka kaikki oiskin aivan päin peetä. Fiilis on ihan hyvä.

Minä vankina

Laurin kerronnassa minä vankina -diskurssi ei ole kovinkaan oleellinen. Tuntuu siltä, että hän lähinnä vastaa kohteliaasti esittämiini haastattelukysymyksiin. Tähän etäisyydenottoon liittyvät hyvin monenlaiset syyt.

Lauri vaikuttaa muihin informantteihini verrattuna ”herraskaisemmalta” vangilta. Hän kertoo ensimmäisen vankeustuomionsa olleen helppo, koska hänellä oli niin paljon rahaa, että hän pystyi elelemään vankilassa leveämmin. Tietystä mielessä tämä voi tuntua ylemmydentuntoiseltakin.

Silti Lauri on kymmenvuotisen vanginuransa aikana käynyt läpi suurin piirtein samanlaisen prosessin kuin moni muukin pidempään vankiloita kierrellyt informanttini. Hän on ollut aluksi vaikeampi ihminen, joka on vaatinut itselleen kaikenlaista ja turhautunut asioiden sujumattomuuteen. Tämä on johtanut eristämisiin ja muihin, joskaan ei hänen kohdallaan fyysisiin konflikteihin. Sitten hän on tasaantunut, muuttunut rauhallisemmaksi elämänmenon tarkkailijaksi.

Asettuminen ei ole kuitenkaan tarkoittanut toisten vankien puoleen kääntymistä. Ymmärrän hänen kertomuksestaan, ettei hän ole oikeastaan juurikaan tekemisissä muiden vankien kanssa. Itse asiassa hän sanookin suoraan, ettei hän ”ole koskaan perustanut mistään linnakundeista”. Galtungilaisessa ”pakoajattelun” kehyksessä voi sanoa, että Lauri on Juliuksen tapaan paennut vankila- ja vankiyhteisöstä, joskin eri syistä. Vankila- ja vankiyhteisöstä pakenijalle on ominaista nähdä toiset vangit ”muina” ja painottaa eroja itsen ja muiden välillä. (Galtung 1959, 108-109.)

Laurin kokonaistarinan tuntien arvelisin tämän johtuvan siitä, että hän on tehnyt rikoksensa yksin, ollut muutenkin yksinäinen susi ja elänyt toisenlaista elämää. Yksinäisyys on hänen kohdallaan, toisin kuin esimerkiksi Juliuksen, valittu, tietoinen päätös. Hän ei tunne kuuluvansa vankiyhteisöön kuin korkeintaan pintapuolisesti. Siksi siitä on ehkä helppokin irtautua. Susanna Salin on myös havainnut tämän ilmiön vankien keskuudessa: ”linnakundin” roolin omaksuminen vaikeuttaa siviilielämään soputumista (Salin 1996, 93).

Minä rikollisena

Kun pyysin Lauria kertomaan vanginuransa alusta alkaen, hän ei aloittanut kerrontaansa ensimmäisestä vankeustuomiosta vaan paljon kauempaa. Laurin rikollisdiskurssiin kuuluu vahva syiden ja seurausten pohdinta. Asioiden tarkastelu alkaa kaukaa nuoruudesta.

Monilla niistä informanteistani, jotka olivat kiinnostuneita kertomaan taustoistaan, oli takanaan vaikeita ja traumaattisia tapahtumia, väkivaltaa ja menetyksiä. Laurin tilanne oli hieman toisenlainen. Vaikka hänen molemmat vanhempansa olivat kuolleet, hänestä oli huolehdittu eikä hän nähnyt tämän elämäntilanteen tai asiantilan vaikuttaneen itseensä suoraan.

Lauri miettii oman elämänsä muotoutumista perusteellisemmin. Toisaalta nuoruuden nopeasti vaihteleva elämä saattoi muovata häntä levottomammaksi, toisaalta hän näkee vaiheissaan paljon muitakin muuttujia sekä omien ajattelutapojensa ja asenteidensa vaikutusta.

Laurin tarinassa vilahtaa Juliukselle, Henrille ja osin myös Vilille tyypillinen talousrikollisen ajatusmalli: on tottunut parempaan elintasoon ja rikoksilla voi kuvitella ansaitsevansa rahaa helpommin ja nopeammin. Lauri ei kuitenkaan suoranaisesti juutu tähän vaan porautuu kerronnassaan syvemmälle, siihen, miten hän on tottunut itsensä näkemään.

Itse asiassa Lauri saa kerronnallaan monet asiat vaikuttamaan hyvin läheisiltä ja ymmärrettäviltä. Tämä voisi olla melkein kenen tahansa sellaisen ihmisen tarina, joka ei ole oikein tiennyt, mitä elämältä haluaa.

Minä ihmisenä

Lauri katsoo poikkeavansa ratkaisevastikin suomalaisista rikoksenuusijoista. Hän on paremmin koulutettu eikä hänellä ole koskaan ollut päihdeongelmia. Esimerkiksi Juha Kääriäisen tutkimuksen mukaan suomalaiset rikoksenuusijat ovat juuri päihdeongelmaisia ja heidän sosiaalinen elämänsäkin on rajoittunut lähinnä päihteiden käyttäjien piiriin. He kokevat olevansa yhteiskunnan ulkopuolisia ja saavat toimeentulonsa rikosten tekemisen ohella lähinnä sosiaalityöstä. (Kääriäinen 1994, 278-279.) Myös Margit Kyngäs on huomionnut rikoksenuusijoiden vaikeudet opiskelu- ja työpaikkojen saannissa, tyystin työelämän ulkopuolelle jäämisen sekä päihdeongelmien tuomat rajoitukset (Kyngäs 2000, 171-189).

Vaikka Lauri puhuu koulutustaustastaan jonkin verran, se ei silti varsinaisesti leimaa hänen kerrontansa ihmisdiskurssia. Tämä johtunee siitä, että hänen tapauksessaan kouluttautuminen tai päihteistä irtautuminen eivät ole olleet niitä asioita, jotka auttaisivat hänet pois vanginuralta. Siihen ovat auttaneet rehellisyys, muu rauhoittuminen ja terapia.

Laurin urakertomus: Eteenpäin rauhallisin mielin

Laurin urakertomusta voi luonnehtia aineistoni syvällisimmäksi ja analyttisimmäksi. Vaikka kerronnasta välittyy selkeästi ja erittäin kronologisestikin hänen elämänsä kulku, Laurin kertomus on ennemminkin kertomus sisäisestä elämästä ja vapautumisesta. Myös Henrin kertomuksessa vilahtaa ajatus siitä, kuinka hän aikaisemmin tavoitteli toisenlaisia asioita kuin nykyisin. Hänen taustaansa vasten tämä tuntuu kuitenkin pelkältä maininnalta ja sivujuonteelta. Laurin kertomuksessa tämä on kantava ajatus.

Lauri on kokenut olevansa itselleen vieras. Tämä on tehnyt hänen elämästään hajanaista, pohjimmiltaan suunnittelematonta sekä varsin epärehellistä ja epämääräistä. Hän on valehdellut elämänsä kulusta ympärillään oleville ihmisille, niin työnantajille kuin läheisilleenkin, mutta lopulta vaikuttaa siltä, että eniten itselleen.

Lauri kertoo haastattelun loppupuolella vapautuvansa vankilasta noin puolen vuoden kuluttua ja alkavansa elää sitten ”elämää itselleen, ei kenellekään muulle”. Tämä tarkoittaa hänen kohdallaan juuri rehellisyyttä ja sitä, että tietää, mitä haluaa ja oikeasti tarvitsee.

6. Yhteenveto

Onko tämä ura?

Pro gradu -tutkielmassani olen tarkatellut rikoksenuusijoiden henkilökohtaista kerrontaa ja siitä rakentuvia kertomuksia, joita nimitän urakertomuksiksi. Tutkimuskohteenani on 22 rikoksenuusijan haastattelua, joista olen ottanut tarkempaan lähilukuun kuuden informantin haastattelut.

Haastattelut on toteutettu vuonna 1998 neljässä eri vankilassa. Haastatteluja varten olen saanut tutkimusluvan, jonka ehtoja olen mielestäni noudattanut. Kaikki saamani haastattelumateriaali on pelkästään minun hallussani ja hävitän sen tutkimukseni tarkastuksen jälkeen. Työni ei sisällä informanttieni henkilötietoja eikä käsittäkseni mitään sellaista, josta haastateltavat olisivat suoraan tunnistettavissa.

Informanttieni haastattelutilanteessa tuottaman kerronnan miellän osaksi henkilökohtaisen kerronnan kenttää. Henkilökohtaisen kerronnan käsitteen olen hahmottanut Sandra Stahlin, Leea Virtasen, Laura Aron ja Eerika Koskinen-Koiviston määritelmien mukaan. Ajatuksenani on ollut rakentaa kattava katsaus henkilökohtaisen kerronnan määrittelyihin 1980-luvulta (Stahl, Virtanen) 1990-luvun (Aro) kautta 2010-luvulle (Koskinen-Koivisto). Kaikki määritelmät ovat olleet käyttökelpoisia, mutta olen pohtinut ja hionut niitä omaa aineistoani silmällä pitäen.

Kuuden valitsemani informantin haastattelukerronnasta rakentuvat kertomukset olen nimennyt urakertomuksiksi. Urakertomus-käsitteen taustalla on ajatus vangin- tai rikollisen urasta,

tietynlaisesta kierteestä ja jatkumosta. Urakertomus lähentelee eniten Laura Aron näkemystä identiteettikertomuksesta tai elämäkertomuksesta, mutta siinä on myös piirteitä Taina Ukkosen määrittelemästä kokemuskertomuksesta ja Annikki Kaivola Bregenhojn avainkertomuksesta. Urakertomus on tietynlainen, melko rajattu ”kertomus elämästä” tai ”kertomus minusta” (Aro). Urakerronta on kokemuksellista, kertoja kertoo omista kokemuksistaan vaikka kerronta ei aina välittömästi liittyisi häneen itseensä (Ukkonen). Urakertomus voidaan nähdä myös avainkertomuksena, joka on käännteidensä vuoksi kertojalleen merkityksellistä ja latautunutta (Kaivola-Bregenhoj). Oleellista on kuitenkin ymmärtää se, ettei tarkoituksenani ole kertoa erityistä ”totuutta” informanttien elämästä, vaan tarkastella ainoastaan sitä, millainen kerronnallinen minä haastatteluaineistoni perusteella hahmottuu.

Käytän aineistoni analyysissä diskurssintutkimukseen perustuvaa lähestymistapaa. Diskurssit olen rajannut ja määritellyt haastatteluaineistosta kohoaviksi toistuviksi puheenaiheiksi. Tämä määritelmä pohjaa väljästi Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen, Sari Pietikäisen ja Anne Mäntysen, Arja Turusen sekä Laura Aron määrittelyihin. Diskurssi on pohjimmiltaan väljä, teoreettinen viitekehys, ei varsinainen teoria tai analyysimenetelmä.

Haastatteluaineistoni keskeisen diskurssin, jota nimitän ydindiskurssiksi, muodostaa ajatus vanginurasta. Onko näillä informanteilla jonkinlainen ura vai ei? Tai mitä ajatus rikoksenuusijan urautumisesta voisi ylipäätään merkitä? Tätä ajatusta hahmottavat sekä informanttien moniin suuntiin laajenevat suorat määrittelyt urasta ja urautumisesta, että heidän kerrontansa kokonaisuudessaan.

Olen jakanut informanttien kerronnasta kohoavat pienemmät, uradiskurssille alisteiset diskurssit kolmeksi minädiskurssiksi, jotka ovat: minä vankina, minä rikollisena ja minä ihmisenä. Minä vankina -diskurssi kattaa kaiken sen, mikä liittyy vankina, vankiyhteisössä ja vankeudessa oloon. Tässä keskeisintä on haastateltavan suhde vankilan idiokulttuuriin. Idiokulttuurilla tarkoitan pääasiassa Gary Allan Finen rakentamaa, vuorovaikutteista ryhmää tarkoittavaa käsitettä. Informanttini joko liittyvät itsensä tähän idiokulttuuriin tai ottavat siihen etäisyyttä. Minä rikollisena -diskussissa taas haastateltavat pohtivat suhdettaan omaan rikostaustaansa ja itseään rikollisina. Tälle diskurssille on ominaista ajoittain melko vahvakin moraalinen-aspekti. Minä ihmisenä diskurssissa taas informantit valottavat muuta elämäänsä ja itseään vankeus- ja rikollisuusminuksiensa ohessa. Tästä diskurssista muodostui, osin omien, tältä osin puutteellisten haastattelujeni vuoksi, hieman hatara ja muihin minädiskursseihin verrattuna ohut. Halusin sen

kuitenkin mukaan siksi, että se tasapainottaa muuta kerrontaa ja rakentaa informanttien urakertomuksista kokonaisvaltaisempia ja monipuolisempia. Useat informantit myös ottivat itse aivan spontaanisti puheeksi tähän diskurssiin kuuluvia asioita.

Tutkimuksessani otin tarkempaan lähilukuun kuuden informanttini haastattelut ja niistä rakentuvat urakertomukset. Ensin esittelin kertojat ja heidän yksilöllisen kerrontatapansa melko runsaasti suoria lainauksia käyttäen. Sitten tarkastelin kunkin kertojan minädiskursseja, jotka olivat hyvin eri tavalla painottuneita. Lopuksi rakensin kullekin minädiskurssien ja urautumisajatuksen pohjalta omanlaisensa urakertomuksen.

Kristianin, kriittisen maailmanmiehen, kertomus maalailee avointa maailmaa ja sen moninaisia vaihtoehtoja. Vankiloissa kiertelylle ja rikosten tekemiselle ei juuri aseteta painoarvoa. Julius on tullut urallaan tiensä päähän, hänellä ei ole omaksi onnekseenkaan muuta vaihtoehtoa, kuin irtautua siitä. Anna katsoo, että hänen on tehtävä elämässään muita, järkevämpiä ratkaisuja, kuin jatkaa aiempaa elämäntapaansa. Henriä ja Viliä voi pitää urautuneimpina: Vili on omaksunut rikollisen, ajelehtivan elämäntavan, joskaan ei aivan yksiselitteisesti. Henrin kasvava ja koveneva kierre on elinkautistuumion myötä juuttunut näköalattomaan ja pysähtyneeseen elämäntilanteeseen. Lauri haluaa Kristianin, Juliuksen ja Annan tapaan elämältä muuta, mutta häntä eivät aja siihen maailmanmiehen elkeet, pelko tai välttämättä edes vastuuntunto. Hän haluaa elää elämäänsä rauhallisesti itselleen.

Pidän tutkimustani pro graduksi turhan laajana ja moniin suuntiin avautuvana.

Haastatteluaineistoakin on mitä ilmeisimmin aivan liikaa. Kenttätöiden osalta lähdin hieman ”soitellen sotaan”, tarkoitukseni oli vain saada mahdollisimman paljon haastattelumateriaalia. Aineiston pyrin ottamaan haltuun niin, että käytin sitä mahdollisimman kattavasti ura- ja minädiskurssien esittelyissä. Kuitenkin tarkasteluni painottuu lähinnä näihin kuuteen kertojaan. Lopputulos olisi voinut olla toisenkinlainen: pelkästä vankilan idio-kulttuurista tai rikolliseksi leimautumisesta olisi voinut saada aikaan oman tutkimuksen. Oman tutkielmani vahvuutena pidän kuitenkin tiettyä väljyyttä ja kokonaisvaltaisuutta. Haastattelemani ihmisiä ei nähdä tässä pelkästään vankeina tai rikollisina vaan myös avarammin ihmisinä.

Vanginura on monimutkainen, monitulkintainen ja erittäin avoin käsite. Mielestäni se ei ole kaikilta osin edes kovinkaan käyttökelpoinen. Muutamit informanttini esittivät suoraan, ettei heillä ole minkäänlaista vanginuraa ja koko ajatus tuntui heistä oudolta. Joidenkin informanttien kohdalla

jatkumo on toteutunut selkeämmin. Useimpien kohdalla kehitys ei ole kuitenkaan ollut näin yksioikoinen: jatkumo on pysähdellyt ja katkeillut. Joskus se on katkeamassa kokonaan. En silti väitä, että käyttämäni termi olisi täysin kelvoton ja virheellinen. Sitä on vain tarkasteltava etnologisemmin, kunkin haastateltavan ainutlaatuisen henkilökohtaisen kerronnan näkökulmasta käsin.

Mielikuviin rikoksenuusijoista, rikosten tekijöistä, vangeista ja vankiloista liittyy monenlaisia, sekä arkisia että tutkimusaineistoihinkin nojaavia käsityksiä. Haastattelemieni vankien kertomukset omalta osaltaan tukevat tai ainakin pohtivat näitä käsityksiä. Tärkeämpää on kuitenkin mielestäni se, kuinka ne soveltavat ja kyseenalaistavat niitä. Informantit rakentavat haastattelutilanteessa itsensä näköisen kertomuksen, joka liikkuu yleisten käsitysten ja yksilöllisen elämänkulun välimaastossa. Juuri se tekee niistä nimenomaan folklorea sekä muutenkin kiinnostavia, puhuttelevia ja merkityksellisiä.

Lähteet

Tutkimusaineistot

Rikoksenuusijoiden haastattelut suomalaisissa läänin- ja keskusvankiloissa vuonna 1998. Haastateltavissa 3 naista ja 19 miestä. Kaikki haastattelut on nauhoitettu ja litteroitu. Haastattelija: Satu Virtanen. Haastatteluista käytetään juoksevaa numerointia H1-H22. Haastattelut ovat vain tekijän hallussa. Nauhat ja litteraatiot on kokonaisuudessaan hävitetty tutkimuksen valmistumisen jälkeen.

Kirjallisuus

*Aineistonhallinnan k*補*kirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. URL

<http://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta>. Luettu 15.5.2017.

Aro, Laura 1996: *Minä kylässä. Identiteettikertomus haastattelututkimuksen folklorena*. Helsinki: SKS.

Aromaa, Kauko 1993: Lisääkö tirkistely empatiaa? Teoksessa Mielonen, Jani 1993 *Jani, teurastajan poika*. Helsinki: Painatuskeskus.

Aromaa, Kauko 1982: *Varkaan ammatti ja sen tuki-instituutiot. Kirjallisuuteen ja Lahdessa tehtyihin haastatteluihin perustuva tutkimus*. Helsinki: Painatuskeskus.

Bauman, Richard 1986: *Story, Performance and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge Studies in Oral Narrative and Literate Culture 10: Cambridge, New York, Melbourne.

Clemmer, Donald 1958: *The Prison community*. Rinehart & Company, Inc.: New York.

Fine, Gary Alan 1979: *Small Groups and Culture Creation. The Idioculture of Little League Baseball Teams*. *American Sociological Review* vol. 44: 733-745.

Fingerroos, Outi 2003: *Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa*. *Elore* 10(2). URL

http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_03/fin203c.html. Luettu 26.5..2017.

Fingerroos, Outi 2003: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Helsinki: SKS.

Goffman, Erving 1962: *Asylums. Essays on the Social Situation on Mental Patients and Other Immates*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Grapendaal, M. 1990. *The Inmate Subculture in Dutch Prisons*. The British Journal of Criminology.

Galtung, Johan 1959: *Felgelsamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Heinonen, Anna 1998: *Teräsmies ja kävelevä hyypiö*. Helsinki: Tietosanoma.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Sinikka 1982: *Teemahaastattelu*. Helsinki: Gaudeamus.

Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu 2005: Kerronnallinen haastattelu. – Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.

Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. – Hämeenaho Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry.

Hänninen, Vilma 1999: *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Isotalo, Anu 2015: *Mistä on hyvät tytöt tehty. Somalityöt ja maineen merkitykset*. Turku: Turun yliopisto.

Jansen, William Hugh 1965: The Esoteric Factor in Folklore. – Alan Dundes (ed.): *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2016: *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Eeva 1996: *Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Helsinki: Gaudeamus.

Järvinen, Saija 1988: *Pilveä, puntteja ja päiväunia*. Helsinki: Painatuskeskus.

Kaivola-Breghenhoj, Annikki 2007: Historia purkautuu kertomuksiksi. Naiset kertovat sodasta. – Stark, Eija & Stark, Laura (toim.) *Kansanomainen ajattelu*. Helsinki: SKS.

Kivivuori, Janne 2011. *Rikollisten veljeys: kriminologisia näkökulmia rikollisten keskinäisiin suhteisiin*. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Kivivuori, Janne 1992: *Varas varkaana.: tutkimus varkaan itseymmärryksen kulttuurisista ehdoista*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: *Tutkimuskohteena läheinen ihminen. Refleksiivisen ja dialogisen tutkimusotteen mahdollisuudet ja rajoitteet etnografisessa tutkimuksessa*. URL: Elore, vol. 21 – 2/2014. Luettu: 26.5.2017.

Kuula, Arja 2011: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino

Kyngäs, Margit 2000: *Vankeus miehen elämäkullussa. Tutkimus nuorena rikoksentekijänä vankilaan tuomittujen miesten lapsuudesta, vankeusajasta ja vankeuden jälkeisestä elämästä*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Kääriäinen, Juha 1994: *Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista*. Helsinki: Painatuskeskus.

Leer-Salvesen, Paul 1990: *Att döda – samtal kring skuld och straff*. Stockholm: Grafo Tryck Ab.

Lehmikoski, Tiina 1988: *Vallattomat vangit. Useampikertaisten omaisuusrikollisten haastattelututkimus Helsingin keskusvankilassa*. Helsinki: Painatuskeskus.

Leskinen, Riitta & Pösö, Tarja 1982: *Naisvanki vankilassa*. Helsinki: Oikeusministeriö.

Lipsonen, Leo 1990: *Vankilaslängin sanakirja*. Helsinki: VAPK-kustannus.

Mielonen, Jani 1993: *Jani, teurastajan poika*. Helsinki: Painatuskeskus.

Morris, Terence & Pauline 1962: *The Experience of Imprisonment*. British Journal of Criminology.

Nygård, Toivo 1998: *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Okuloff, Annaleena 2016: *Arvokas arkaluonteinen tutkimusaineisto*. Tietoarkisto. URL http://www.fsd.uta.fi/fi/ajankohtaista/tapahtumat/arvokas_tutkimusaineisto/2016-05-03_Okuloff_Arvokas_tutkimusaineisto.pdf Luettu 15.5.2017.

Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino

Pitkäsilta, Nikki 1995: *Lusijaneidot. Naisvankien pienoiselämäkertoja*. Helsinki: Painatuskeskus.

Räsänen, Olavi 1995: *Ulkopuolinen*. Helsinki: Painatuskeskus.

Saarinen, Tuija 2003: *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäraisen) elämästä ja huumorista*. Helsinki: SKS.

Salin, Susanna 1996: *Elinkautisvangit. Elämäähän se on muurien tälläkin puolella*. Helsinki: Edita.

Stahl, Sandra Dolby 1989: *Literary Folkloristics and Personal Narrative*. Indiana: Indiana University Press.

Talus, Anu & Autio, Elina & Hänninen, Anna Pihamaa Heljä-Tuulia &

Kantonen, Silja 2017: *Miten valmistautua EU:n tietosuoja-asetukseen?* Helsinki: Oikeusministeriö.

URL

http://www.tietosuoja.fi/material/attachments/tietosuojavaaltuutettu/tietosuojavaaltuutetuntoimisto/oppaat/1Em8rT7IF/Miten_valmistautua_EUn_tietosuoja-asetukseen.pdf Luettu 15.5.2017.

Teittinen, Veijo 1993: *Vangin filosofia*. Helsinki: Painatuskeskus.

- Turunen, Arja 2011: *Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?* Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Turunen, Martti Ilmari 1992: *Vankilablues*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki: SKS.
- Ukkonen, Taina 2007: *Toivo paranemisesta: nuoren naisen päihdetarinan rakentuminen haastattelussa*. URL http://www.elore.fi/arkisto/1_07/ukk1_07.pdf. Luettu 15.5.2017.
- Vasenkari, Maria 1999: A Dialogical Notion of Field Research. *Nordic Yearbook of Folklore* 55: 51-72.
- Vilkko, Anni 1990: *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Leea 1982: Henkilökohtainen kerronta. – Järvinen, Irma- Riitta & Knuutila Seppo (toim.) *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Helsinki: SKS.
- Wheeler, S. 1961: *Socialization in Correctional Communities*. American Sociological Review.
- Ylikangas, Heikki 2003: *Nurmijärven rosvot. Maankuulun rikollissakin nousu ja tuho 1820-luvun Suomessa*. Helsinki: WSOY.

Liitteet

Liite 1

Kahdessa ensimmäisessä vankilassa (H1-H12) käytetty kysymysrunko

- nimi ja ikä
- urakertomus
- syyt rikollisen toiminnan aloittamiselle
- millainen ensimmäinen vankilassaolokokemus oli
- mitkä tekijät saivat kierteen jatkumaan
- jos vanginurassa on ollut selviä taukoja, mistä ne ovat johtuneet ja miksi kierre alkanut uudestaan
- kuinka paljon ja mitä on puhunut vanginurasta ihmisille (toisille vangeille, muille)
- minkä verran on kuullut toisten vankien kertomuksia
- vastaako oma tarina tyypillistä rikoksenuusijan uraa, poikkeako tästä
- mitkä asiat ovat tällä hetkellä tärkeimpiä elämässä
- ovatko tärkeät asiat muuttuneet elämän aikana
- millainen tämänhetkinen elämäntilanne on
- miltä tulevaisuus vaikuttaa

Liite 2

Täydennyskysymykset liitteen 1 kysymysrunkoon (H13-H22)

- voiko käyttää termiä ”vanginura”
- käyttääkö haastateltava sitä itse
- milloin ihmisellä on vanginura
- onko haastateltavalla itsellään mielestään vanginura
- itseluonnehdinnat; millainen ihminen olet
- luonnehdinnat itsestä vankina

- onko paljon ystäviä tai tuttavuutta vankilassa
- ryhmään kuuluminen vankilassa
- yksinolo vankilassa
- vankiloiden ilmapiiri
- kuinka vankilassa selviydytään, voiko oppia selviytymään

